

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

SON OSMANLI ÇOCUKLARININ OKUMA DÜNYASI

Serdar ÇEVİK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

SON OSMANLI ÇOCUKLARININ OKUMA DÜNYASI

Serdar ÇEVİK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarında (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Serdar ÇEVİK

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Ramazan ACUN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Serdar ÇEVİK

Tezimi başta Gazzeli çocuklar olmak üzere dünyanın bütün çocuklarına armağan ederim. Yeryüzündeki bütün çocuklar için daha güzel bir dünya temennisıyla...

TEŞEKKÜR

Bu tezin fikir ve yazım aŐamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, tezin ilk danıŐmanı DoŐ.Dr. Serhat K¼¼¼k hocamı rahmet ve minnetle anıyorum. Kendisi akademik d¼nyada eşine az rastlanır kibar, anlayıŐlı ve yardımsever biriydi. Hatırasına saygıyla ona teŐekk¼¼r¼¼ bir borŐ bilirim.

Bu zorlu s¼reŐte benden desteklerini esirgemeyen sevgili dayım Davut Akkuru'ya, geleceŐin deŐerli akademisyeni Mehmet Sezgin'e, geleceŐin bir başka deŐerli akademisyeni İsmail Bekiroğlu'na, sevgili kardeşim Hakan ¼evik'e, tez danışmanım Prof.Dr. Ramazan Acun'a ve tez yazım aŐamasındaki rehberliŐinden t¼¼r¼¼ Dr. Yasemin IŞık'a teŐekk¼¼r¼¼ ederim. Sizler varlıŐınızla beni mutlu ettiniz. İyi ki varsınız.

ÖZET

ÇEVİK, Serdar. *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*, Yüksek Lisans, Ankara, 2024.

Bu tez Tanzimat döneminden Cumhuriyet'in kuruluş yılına kadarki dönemde (1839-1923) Osmanlı topraklarında yaşamış çocukların kendi hatıralarına dayalı bireysel okuma deneyimlerini derlemekte ve analiz etmektedir. Bu çalışmada geç Osmanlı döneminde yaşamış bireylerin çocuklukta okuma deneyimleri ve bireyselleşme süreçleri arasındaki ilişki, değişim ve süreklilik açısından tespit edilmesi amaçlanmıştır. Tezin denencesi, hatırat türünden metinlerin telif edilmesi ve bireyselleşme arasında neden-sonuç ilişkisi olduğudur. Bu tez, mekan bakımından bütün Osmanlı coğrafyasını zaman olarak Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreci kapsamaktadır. Bununla birlikte hatıra sahipleri İstanbul'da yoğunlaşmıştır. Teze kaynaklık eden yazın türü çoğunlukla hatırat/otobiyografilerdir. Şahısların okuma deneyimlerine dair hiçbir dolaylı anlatı hesaba katılmamıştır. Tezin konusuna ışık tutan, 54 farklı şahsa ait doğrudan beyan niteliğinde hatıra tespit edilmiştir. Bu 54 farklı şahsın doğrudan beyanları tezin örneklemini oluşturmuştur. Veri toplama sürecinde belge tarama yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ise nitel veri analizi yöntemlerine dahil olan "betimsel analiz" ve "etnometodolik analiz" birlikte kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan çıkarılan genel sonuç, çocukluk yıllarında yapılan okumalar şahısların bireyselleşme sürecine katkı sağlamıştır. Tezin denencesi doğrulanmıştır. Bununla birlikte bireyselleşme, geniş çaplı bir toplumsal dönüşüme yol açmamış, Osmanlı kültürüne hakim olan kolektif okumanın önüne geçmemiş, eğitim bu doğrultuda şekillenmemiştir. Tezin ele aldığı örneklem, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler ve aynı dönemde Doğu ve Batı toplumlarındaki örneklerle genişletilmesiyle çocuklukta okuma deneyimleri ve bireyselleşme arasındaki ilişki daha bütünlüklü bir şekilde ortaya konabilecektir.

Anahtar Sözcükler

Son Osmanlı çocukları, Okuma dünyası, Bireysel okuma deneyimleri, Kültürlenme, Toplumsallaşma, Bireyselleşme

ABSTRACT

ÇEVİK, Serdar. *The Reading World of the Last Ottoman Children*, Master's Thesis, Ankara, 2024.

This thesis compiles and analyzes the individual reading experiences of children who lived in the Ottoman lands from the Tanzimat Period to the foundation of the Republic (1839-1923) based on their own memories. This study aims to determine the relationship, change and continuity between the childhood reading experiences of individuals who lived in the late Ottoman period and the individualization processes. The hypothesis of the thesis is that there is a cause-effect relationship between the writing of memoirs and individualization. This thesis covers the entire Ottoman lands in terms of space and the period from the Tanzimat to the declaration of the Republic in terms of time. However, the memoirists are concentrated in Istanbul. The literary genre that forms the basis of the thesis is mostly memoirs/autobiographies. No indirect narratives about individuals' reading experiences were included in the assessment. Memoirs that shed light on the subject of the thesis were identified as direct statements belonging to 54 different individuals. The direct statements of these 54 different individuals constituted the sample of the thesis. Document scanning method was used in the data collection process. In the evaluation of the obtained data, "descriptive analysis" and "ethnomethodical analysis", which are included in the qualitative data analysis methods, were used together. The general conclusion drawn from the obtained findings is that readings in childhood contributed to the individualization process of individuals. The hypothesis of the thesis was confirmed. However, individualization did not lead to a large-scale social transformation, did not prevent the collective reading that dominated Ottoman culture, and education was not shaped in this direction. By expanding the sample covered by the thesis to include non-Muslims who were Ottoman citizens and examples from Eastern and Western societies during the same period, the relationship between childhood reading experiences and individualization can be revealed more comprehensively.

Keywords

The last Ottoman children, Individual reading experiences, Acculturation, Socialization, Individualization

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
İTHAF.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: OKUMANIN TARİHİ VE OSMANLI'DA OKUMA KÜLTÜRÜ	9
1.1. OKUMANIN TANIMLARI	9
1.1.1. Fiziksel Süreç	9
1.1.2. Zihinsel Süreç	10
1.1.2.1. Görüntü Yorum Alanı.....	10
1.2. OKUMANIN TARİHİ	11
1.3. OSMANLI'DA OKUMA KÜLTÜRÜ	13
1.3.1. Osmanlı Kültüründe Kolektif Olandan Bireysele Okuma.....	13
1.3.1.1. Kolektif Okuma Kültürü.....	13
1.3.1.2. Bireysel Okuma Kültürü.....	14
2. BÖLÜM: SON OSMANLI ÇOCUKLARININ BİREYSEL OKUMA DENEYİMLERİ.....	17
2.1. MUALLİM NACİ	17
2.2. ABDÜLHAK HAMİT TARHAN	18
2.3. NİGAR HANIM	19
2.4. EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN	20
2.5. AHMET RASİM	21
2.6. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL.....	21

2.7. ALİ KEMAL	29
2.8. MEHMET EMİN YURDAKUL	33
2.9. RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI	33
2.10. MEHMET RAUF	34
2.11. HÜSEYİN CAHİT YALÇIN.....	37
2.12. CELÂL ESAT ARSEVEN	42
2.13. BEHİÇ ERKİN	43
2.14. KAZIM NÂMİ DURU	44
2.15. AHMET CEVAT EMRE.....	46
2.16. YUSUF KEMAL TENGİRŞEK	49
2.17. RIZA NUR.....	51
2.18. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK	53
2.19. ALİ FUAT CEBESOY	54
2.20. KAZIM KARABEKİR.....	55
2.21. TEVFİK SAĞLAM	58
2.22. HALİDE EDİB ADIVAR	62
2.23. MUALLİM CEVDET.....	70
2.24. YAHYA KEMAL BEYATLI	71
2.25. FAZIL AHMET AYKAÇ	72
2.26. HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER.....	73
2.27. AHMET MUHTAR NASUHOĞLU	73
2.28. İSMAYİL HAKKI BALTACIOĞLU.....	74
2.29. AHMET EMİN YALMAN.....	76
2.30. YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU.....	80
2.31. ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR	84
2.32. REŞAT NURİ GÜNTEKİN	84
2.33. BURHAN FELEK	86
2.34. SELAHATTİN YURTOĞLU	87
2.35. FALİH RIFKI ATAY	88
2.36. YUSUF ZİYA ORTAÇ.....	89
2.37. MAHİR İZ.....	90
2.38. HASAN ÂLİ YÜCEL	92

2.39. ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR.....	94
2.40. NURULLAH ATAÇ	98
2.41. HALİDE NUSRET ZORLUTUNA	99
2.42. AHMET HAMDİ TANPINAR.....	103
2.43. SUAT ARAY.....	104
2.44. SUUT KEMAL YETKİN	106
2.45. NECİP FAZIL KISAKÜREK	107
2.46. HASENE ILGAZ	111
2.47. BEKİR SITKI KUNT	112
2.48. SAMİHA AYVERDİ.....	112
2.49. CAHİT SITKI TARANCI.....	114
2.50. BEDRİ RAHMİ EYÜBOĞLU	114
2.51. AZİZ NESİN	115
2.52. CEMİL MERİÇ	115
2.53. ORHAN HANÇERLİOĞLU.....	116
2.54. ŞÜKRÜ KOCAGÖZ.....	117
3. BÖLÜM: SON OSMANLI ÇOCUKLARININ OKUMA DÜNYASINDA ÖNE ÇIKANLAR.....	118
3.1. ÖNE ÇIKAN ESERLER.....	118
3.1.1. Gülistan.....	118
3.1.2. Tuhfe-i Vehbî	120
3.2. ÖNE ÇIKAN TÜRLER	122
3.2.1. Şiir ve Roman	122
3.2.2. Destansı Halk Hikâyeleri.....	124
3.3. ÖNE ÇIKAN İSİMLER	128
3.3.1. Namık Kemal	128
3.4. ÖNE ÇIKAN OLGULAR	132
3.4.1. Sansür, Yasak ve Gizli Okumalar	132
3.5. DOĞUM YERLERİ	138
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	140
KAYNAKÇA.....	144
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	149

EK 2. ETİK KOMİSYON İZİNİ.....	151
EK 3. TUHFE-İ VEHBÎ'DEN BİR BÖLÜM	153
EK 4. HZ ALİ CENKLERİ'NDEN KAN KALESİNİN GİRİŞ KISMI.....	154
ÖZGEÇMİŞ	155

KISALTMALAR

a.y.	: Aynı yerde
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen madde/makale
agt.	: Adı geçen tez
Akt.	: Aktaran
ASD	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
E.K.	: Edebiyatçılarımız Konuşuyor
GTS	: Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük
İA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
y.n.	: Yazarın notu
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Osmanlı Devletinde Yayımlanan Kitap Konuları ve Sayıları	135
--	-----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Gülistan'dan Bahseden İsimler	120
Şekil 2. Tuhfe-i Vehbî'den Bahseden İsimler	122
Şekil 3. Destansı Halk Hikâyelerinden Bahseden İsimler	127
Şekil 4. Namık Kemal'den Bahseden İsimler	131
Şekil 5. Doğum Yerleri-Yüzdelik Oran	139

GİRİŞ

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası isimli yüksek lisans tezinin esas problemi şöyle ifade edilebilir: Geç Osmanlı döneminde yaşamış kişilerin çocukluk yıllarındaki okuma deneyimleri bireysel açıdan gözlemlendiğinde ortaya nasıl bir manzara çıkar? Söz konusu problemdeki asıl vurgu, teze konu olan şahısların bireysel okuma sürecinin gözlemlenmesine dairdir. *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası* başlığında geçen “dünya” kelimesi de bu yüzden tercih edilmiştir. Kubbealtı Lugatı’nda “dünya” kelimesi mecazi olarak, “İnsanın içinde yaşadığı kendine has duygu, düşünce, hayal vb. hallerin bütünü” anlamına gelmektedir.¹ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te ise “Duygu, düşünce ve hayal âlemi; diyar” olarak tanımlanmıştır.² “Dünya”nın *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*’da kastedilen anlamı da budur. Kelimenin bu anlamı tercih edilerek bireysel deneyim sürecine gönderme yapılmak istenmiştir. *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*’nın başlığında yer alan diğer bir kelime de “çocuk”tur. GTS’de çocuk şöyle tanımlanmıştır: “Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; yavru, bala, uşak, velet.”³ *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*’na konu olan kişilerin çocukluk hatıraları bu tanıma uygun olarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla şahısların ilk gençlik yıllarını (14-18) aşan okumalar teze dahil edilmemiştir.

Denence

1. Hatırat türünün yazılmasıyla bireyselleşme arasında neden-sonuç ilişkisi vardır.
2. Son Osmanlı çocuklarının çocukluk yıllarında yaptıkları okumalar bireyselleşme süreçlerine katkı sağlamıştır.
3. Cenknemeler ve battalnameler son Osmanlı çocuklarının dini kimliği üzerinde etkili olmuştur.

¹Kubbealtı Lugatı, “Dünya”, <http://lugatim.com/s/d%C3%BCnya>, son erişim tarihi 16.01.2024.

² Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Dünya”, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi 16.01.2024.

³ GTS, “Çocuk”, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi 17.01.2024.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası zaman bakımından Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreci kapsamaktadır (1839-1923). Mekan bakımından ise söz konusu dönemdeki bütün Osmanlı coğrafyasını kapsamaktadır. Bununla birlikte elde edilen verilerin çoğu İstanbul'da yoğunlaşmaktadır. İkinci olarak da Anadolu ve yer yer Balkanlar'da doğan şahısların hatıralarına yer verilmiştir. Bu, özellikle tercih edilmemiştir. Eldeki verilerden böyle bir sonuç doğmuştur. Bu nedenle de Arap coğrafyasında büyümüş Osmanlı vatandaşlarının okuma dünyasına dair veriler tezde çok azdır.⁴ Ayrıca tezin en büyük sınırlılığı teze konu olan şahısların neredeyse hepsinin Müslüman veya İslamî kültür içinde yetişmiş bireyler olmasıdır. Osmanlı'daki gayrimüslim çocukların okuma dünyasına ışık tutacak veriler bu tezde yoktur.⁵ Tezin diğer bir sınırlılığı da imla hakkındadır. Maalesef, Türkiye'deki yayınevleri yazım kuralları ve noktalama işaretleri kullanımında şaşkıncu derece tutarsızdır. Teze kaynaklık eden eserlerin bazılarının yayın tarihi eskiye gittikçe tutarsızlık daha da artmaktadır. Söz gelimi, eser isimleri bazı yayınevlerince “*italik*” bir şekilde verilirken, bazılarınca “tırnak işareti” içinde verilmektedir. Hatta bazıları (parantez) içinde vermektedir. Doğrudan alıntılara sık başvuru bu tezde böyle bir tutarsızlık görülecektir. Bir başka husus da dil isimlerinin özel isim kabul edilip edilmemesidir. Biz bu tezde doğrudan alıntılar haricinde yazım kurallarında TDK standartlarına uymaya çalıştık.

---

⁴ Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Abdullah (1882-1951) ve Emir Şekip Arslan gibi (1869-1946) Osmanlı vatandaşı olan Araplar'ın hatıraları incelenmiştir. Fakat bu zâtların hatıraları daha çok siyasî hatırat niteliğinde olup çocuklukta okuma dünyalarına dair tezin hedeflediği bağlamda yeterli veri yoktur. Kral Abdullah, İstanbul'a gelip Türkçe öğrenmesi ve Osmanlı Tarihi gibi dersler okumasının dışında bireysel okuma dünyasına pek açıklık getirmez. Emir Şekip Arslan da “Eğitim Hayatım” adlı kısa bölümde gittiği okulları ve ders aldığı hocaları zikreder. Hatıratları için bkz. Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydın'ın Anıları*, çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2005. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İhanet Ettik*, çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

⁵ Teze bir katkı olması bakımından Konya'da bir Osmanlı Ermenisi olarak doğan Vartan İhmalyan'ın (1913-1987) hatıratı incelenmiştir ancak bu eserde tez için yeterli veri bulunamamıştır. Vartan İhmalyan, *Bir Yaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

Yöntem

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası yazılırken “nitel veri analizi” yöntemleri kullanılmıştır. Nitel veri analizi, insanı merkeze alır; insanın kendisini ve çevresini nasıl algıladığını ve tanımladığını keşfetmeye çalışır. Nitel veri analizinin hedefi, incelenen sosyal gerçekliğin içinde saklı olan bilgiyi açığa çıkarmaktır.⁶ Bu yöntemde araştırmacı kendi öznelliğini işin içine katar ve tümevarımcı bir yol takip eder.⁷

Nitel araştırmanın en önemli bileşeni “nitel veri” oluşturmaktır. Nitel veri, çeşitli teknikler yoluyla elde edilen ve kişilerin olaylara dair algı ve düşüncelerini içeren her türlü bilgiyi kapsar.⁸ Nitel veriler, genel olarak dörde ayrılır: Yazılı metinler, gözlemlenmiş davranışlar, görsel veriler ve artifaktlardır.⁹ Bu çalışmada kullanılan nitel veri türü yazılı metinlerdir.

Nitel veri toplama türleri ikiye ayrılır: Temel veri toplama yöntemleri ve destekleyici veri toplama yöntemleri. Temel veri toplama yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz: Gözlem, doğal gözlem, belge incelemesi ve derinlemesine görüşme.¹⁰ Bu çalışmada temel veri toplama yöntemlerinden “belge incelemesi” kullanılmıştır. Belge incelemesi, bir araştırmacının araştırma konusuyla alakalı olduğunu düşündüğü belgeleri örneğin günlük, anı defteri, mektuplar, alan notları vs. üzerinde çalışması ve onlardan gerekli bilgileri elde etmesidir.¹¹ Tarihî araştırmalarda veri toplama metodu; “doküman metodu” ya da “belgesel tarama” olarak da ifade edilir. Belgesel taramalar, “veri kaynağı olan mevcut doküman ya da kayıtların arşiv-kütüphane taraması ile sağlanmasından sonra araştırmanın hedefine dönük, sistemli bir biçimde incelenmesi, değerlendirilmesi” şeklinde

⁶ Murat Özdemir, “Nitел Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s. 339.

⁷ Özdemir, agm., s. 323.

⁸ Özdemir, agm., s. 327.

⁹ Özdemir, agm., s. 327.

¹⁰ Özdemir, agm., s. 327.

¹¹ Özdemir, agm., s. 328.

tanımlanan çalışmalardır.¹² Bu tezde incelenen belgeler hatırat türünden metinlerdir. Ardından hatıra anlatısı içeren mülakat, köşe yazısı, anket vb. metinler gelir.

Nitel araştırma süreci birbirini takip eden bir dizi işlem basamağından oluşur. Sürecin en önemli basamaklarından biri örneklem seçimidir.¹³ Bu çalışmada seçilen örneklem hatıralarında çocukluğundaki okuma deneyimleri hakkında bilgi veren 54 kişidir.

Nitel araştırmanın bir aşamasını da verilerin azaltılması oluşturur. Bu aşamada bir araya getirilmiş veri seti; ayıklama, özetleme ve dönüştürme işlemlerine tabi tutulur.¹⁴ Bu tezin 2. bölümü yazılıken otobiyografilerden, köşe yazılarından, söyleşilerden, anketlerden elde edilen veriler söz konusu işlemlerden geçirilmiştir.

Verilerin azaltılması aşamasından sonra “verilerin görsel hale getirilmesi” süreci gelmektedir. Bu aşamada; ayıklanan, özetlenen ve dönüştürülen verilerden birtakım sonuçlara varmak hedeflenir çünkü görsel hale getirilen veriler böylece daha anlaşılır olmaktadır. Bazı kuramcılar verilerin görsel hale getirilmesinin gerekçesini açıklarken insan zihninin belirli bir anda çok fazla enformasyonu işleyemeyeceği varsayımını öne sürerler. Verilerin görsel hale getirilmesi sürecinde matrisler, grafikler ve tabloların kullanılması önerilmektedir.¹⁵ Bu açıklamalar tezimiz açısından önem arz etmektedir. Zira bu çalışmanın üçüncü bölümü, ikinci bölümde derlenen verilerin grafiklere dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Burada; alıntılarda sayısal olarak öne çıkan eserler, isimler ve edebî türler grafik yapılarak görselleştirilmiştir.

---

¹² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2003, s.183'ten akt. Yasemin Işık, *Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)*, Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2023, s. 21.

¹³ Özdemir, agm., s. 327.

¹⁴ Özdemir, agm., s. 329.

¹⁵ Özdemir, agm., s. 329.

Birbirinden oldukça farklı nitel analiz, yöntem ve teknikleri ile karşılaşmak mümkündür. Doğrusu bu durum sosyal bilimlerin doğası gereği böyledir. Tezimiz açısından Harry F. Walcott'un önermiş olduğu analiz yöntemi önem taşımaktadır. Özdemir'in aktardığına göre Walcott, nitel araştırmacının bir öykü anlatıcısı gibi, olayları belirli bir kronolojik düzen içerisinde aktarmasını önermekte ve incelenen vakaların okuyucuya "dolaysız olarak" nakledilmesine vurgu yapmaktadır.¹⁶ Doğrusu tezin ikinci bölümünde böyle aktarımlar yapılmıştır. Bunun gerekçesini şöyle açıklayabiliriz: Okuma deneyimlerinin açıklandığı her hatıradaki bireyselleşme veya toplumsallaşma gibi olgulara gönderme yapılmamıştır. Bununla birlikte çocukluk döneminde okunan bir eserin, yazarın ya da türün sadece zikredilmesi bile araştırmacı ve okuyucu nezdinde bir değer ifade eder, kültürlenme sürecinin anlaşılmasına katkı sağlar. Fakat sadece "okudum" kabilinden kısa ve nötr bir bahis, yorumlanmaya kalkılırsa "aşırı yorum"a düşme tehlikesi vardır. Bu nedenle de 2. bölümde böyle alıntılara yer verilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan diğer bir analiz türü de "betimsel analiz"dir. Betimsel analiz, elde edilmiş verilerin özetlenmesi ve yorumlanmasını içerir. Bu analiz türünde araştırmacı, bulgularını dikkat çekici bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilir. Yapmış olduğu yorumları güçlendirmek için bulgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini açıklar ve olgular arasında karşılaştırma yapar.¹⁷ Bu tezin yazımında sık sık doğrudan alıntılara yer verilerek böyle bir maksat hedeflenmiştir. Ayrıca birbiriyle ilişkilendirilen alıntılar tespit edildikten sonra söz konusu ilişkinin bağlamı kısaca belirtilmiştir.

Bu tezde faydalanılan yöntemlerden biri de "etnometodolojik analiz"dir. Bu yöntemi geliştiren etnometodologlara göre sosyal olayların ya da bireylerin davranışlarını anlamak için insanların olayları "algılayış biçimlerini" analiz etmek gerekir. Bu anlayışa göre davranışların arkasında insanların bireysel amaçları ve sahip oldukları değer yargıları vardır. Etnometodolojik analizde araştırmacı kendisini, incelemiş olduğu bireylerin yerine koyar ve bu bireylerin davranışlarını,

---

¹⁶ Özdemir, agm., s.331.

¹⁷ Özdemir, agm., s. 336.

algılarını ve topluma bakış açılarını anlamaya çalışır. Diğer bir deyişle etnometodolojik analiz, bireylerin kendi durumlarını nasıl algıladıklarını ve tanımladıklarını araştırmaktadır. Bu demektir ki bu analiz türünde bireylerin öznelliği ve algı dünyası ön plandadır.¹⁸ Bu tezde tastamam böyle bir maksat hedeflenmiştir. Bireylerin okuma eylemi etrafında gelişen kültürlenme süreçlerinde, bireyselleşmeyi hangi seviyede ve nasıl algıladıkları araştırmının temel sorularından biridir.

Önceki Çalışmalar

Literatür taraması genel olarak şu sıralamayla yapılmıştır: İlk olarak çalışmaya kaynaklık eden eserler taranmıştır. *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*'na kaynaklık eden eserler çoğunlukla hatıralardır. Hatıraların ardından teze konu olan şahısların "doğrudan beyanlar"ını içeren metinler taranmıştır. Bunlar; mülakatlar, söyleşiler, anketler, köşe yazıları vb. metinlerdir.

Bu tezle içerik bakımından örtüşen bazı çalışmalar vardır. Bunların ilki, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek* isimli eserdir.¹⁹ Benjamin C. Fortna tarafından kaleme alınan bu eser yedi bölümden oluşmaktadır. Fortna'nın bu çalışmasındaki esas meselesinin geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemindeki okuma gündemlerini kıyaslamak olduğu anlaşılıyor. Böylece, Fortna iki dönem arasındaki değişim ve sürekliliği, okuma eylemi merkezinde tespit etmeye çalışıyor. Bu tez ile *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek* arasındaki belirgin farklar şunlardır: Birincisi, yukarıda da belirtildiği gibi bu tezin tarihi kapsamı Cumhuriyet'in ilanı ile sınırlıdır. İkincisi, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek* daha kapsamlı ve çok yönlü bir araştırmadır. Bu tez ona kıyasla daha özel bir konuyu daha ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. İşte bu daha özel konu, son Osmanlı dönemindeki çocukların bireysel okuma deneyimleridir. Bu bakımdan *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde*

¹⁸ Özdemir, agm., s. 338.

¹⁹ Benjamin Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, çev. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Okumayı Öğrenmek'in altıncı bölümü olan *Okuryazar Hayatlar*, bu teze en yakın metindir.²⁰

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası'na yakın diğer bir metin ise Selçuk Akşin Somel tarafından kaleme alınan *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi* isimli eserin yedinci bölümüdür.²¹ Bu tezin bahsi geçen bölümlerden farkı ise daha fazla hatıraya başvurması ve elde verilerin grafiklerle görsel hale getirilmesidir. Şunu da belirtmek gerekir bu tez yazılırken söz konusu iki kitap bölümü önemli birer perspektif sunmuşlardır.

Zikredilmeye değer iki eser daha vardır. Bunların birincisi, Mehmet Nuri Yardım'ın *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları* isimli çalışmasıdır.²² İkincisi, Ali Birinci ve İsmail Kara'nın *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri* isimli kitabıdır.²³ Yardım'ın eseri, adı üstünde "edebiyatçılarımızın" hatıralarını derlemiştir. Bu tezde ise kişinin Osmanlı vatandaşı olması teze dahil olması için yeterlidir. Yardım'ın eserinin okumaya dair özel bir gündemi yoktur. *Mahalle Mektepleri* ise daha çok mekan merkezli bir temayı işlemiştir. Seçilen mekanlar Osmanlı'daki mahalle mektepleridir. Bu teze benzer yanı ise ilkinde olduğu gibi kronolojik bir hatıra derlemesi sunmasıdır. Bu tez, özel olarak okuma temasını işlemesi bakımından her ikisinden de ayrılır.

İçerik

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası'nın birinci bölümünde genelde okuma tarihine dair özelde Osmanlı'da okuma tarihine dair özetleyici bilgiler bir araya getirilmiştir. İkinci bölümde, tezin esasını teşkil eden son Osmanlı döneminin çocuklarının bireysel okuma deneyimleri, kişilerin doğum tarihleri baz alınıp kronolojik olarak aktarılmıştır. Bu bölümün ayırt edici vasfı, teze konu olan

²⁰ Fortna, *age.*, s. 255-294.

²¹ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

²² Mehmet Nuri Yardım, *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006.

²³ Ali Birinci ve İsmail Kara, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.

kişilerin “doğrudan beyanları”nı içermesidir. Kişilerle veya verilerle ilgili kısa bir bilgilendirmenin ardından doğrudan beyanlara yer verilmiştir. Kişilerle ilgili birkaç cümlelik biyografi bilgisi yeterli görülmüştür. Örneğin, Yahya Kemal Beyatlı’yla ilgili doğum tarihi, ölüm tarihi, doğum yeri, onu en çok öne çıkaran özelliği -mesela meşhur bir şair olması- gibi bilgiler bir iki cümlede verilip okuma dünyasına dair veriye geçiş yapılmıştır. Veriler sıklıkla blok alıntı şeklinde yapılmıştır. Bunu gerekçesi metot bahsinde açıklanmıştır. Bununla birlikte, alıntılar yer yer özetlenmiş, yorumlanmış ve birbirleriyle ilişkilendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, ikinci bölümde derlenen veriler görsel hale getirilmiştir. Görselleştirme sayısal olarak “öne çıkanlar”ın tespitine dayanır. Öne çıkanlara dair nitelermeler; olumluluk, olumsuzluk ve nötr değişkenleriyle yapılmıştır. Sonuçlar grafiklere yansıtılmıştır.

1. BÖLÜM

OKUMANIN TARİHİ VE OSMANLI'DA OKUMA KÜLTÜRÜ

1.1. OKUMANIN TANIMLARI

“Okumak”ın GTS’de verilen ilk anlamı “Bir metni sadece harf ve işaretlere bakıp anlamak veya metni seslendirmek”tir.²⁴ Kubbealtı Lugatı’nda ise ilk sıradaki tanım şöyledir: “Bir yazıda ne yazıldığını sâdece gözle veya aynı zamanda seslendirerek çözmek”. Şemseddin Sami, “okumak”ı şöyle tanımlamıştır: “Yazılmış bir şeyi gözden geçirip sesle veya sessiz kıraat etmek, mütâlaa, tilavet etmek.” Namık Kemal Şahbaz, doktora tezinin birinci bölümünde “okumak”la ilgili çeşitli tanımlar vermektedir. Şahbaz’ın verdiği tanımların ortak noktası “anlamak” vurgusudur.²⁵ Bu vurgu tezimiz için önemlidir. Zira ikinci bölümde görüleceği üzere “okuduğunu anlamamaktan ötürü yaşanan memnuniyetsizlikler” sıkça dile getirilecektir. Ancak tarihî açıdan bakıldığında okumanın her zaman anlamak manasına geldiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte okumak; çok yönlü, geniş kapsamlı ve oldukça karmaşık bir eylemdir. Öyleki sadece “okuma” eylemi etrafında gelişmiş bir terminoloji vardır.²⁶ Araştırmacılar okumayı en genel hatlarıyla iki süreç üzerinden analiz ederler: Fiziksel süreç ve zihinsel süreç.

1.1.1. Fiziksel Süreç

Okuma eyleminin gözle ilgili unsurları okumanın fiziksel sürecini oluşturmaktadır. Okumanın fiziksel unsurları; göz kasları, netlik alanı, netlik açısı/okuma mesafesi gibi kavramlardır. Araştırmacılar, daha verimli bir okuman gerçekleşmesi için göz ve beyin birlikte çalışmayı öğrenmesi gerektiğini iddia etmektedir.²⁷

²⁴ GTS, “okumak”, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi 17.01.2024.

²⁵ Namık Kemal Şahbaz, *Tanzimattan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türkiye’de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2005, s. 2-3.

²⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Musa Çifçi, *Okuma Terimleri Sözlüğü*, Elik Yayınları, Uşak 2013.

²⁷ Mehmet Kurudayıoğlu, “Zihinsel ve Fiziksel Bir Süreç Olarak Okuma”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 31/ S 1, 2011, s. 18-21.

1.1.2. Zihinsel Süreç

Okuma eyleminin beyindeki sürecidir. Beynin karmaşık yapısı ve üzerinde yapılan deneylerin çok kısıtlı bir şekilde gerçekleştirilmesi beynin okumadaki fonksiyonları üzerine kesin çıkarımlar yapmayı zorlaştırmaktadır.²⁸ Ancak son zamanlarda, bilgisayarlı görüntüleme tekniklerinin gelişmesiyle birlikte okumanın beyinle ilgili süreci daha belirgin hâle gelmiştir.²⁹ Okumanın zihinsel sürecine dair önemli kavramlar şunlardır: “Görüntü merkezi, görüntü tanıma, görüntü yorum alanı (görüntü belleği) okuma merkezi, konuşma merkezi (sesli okuma).”³⁰ Bu kavramlar arasında tezimizin konusu gereği üzerinde durulması gereken, görüntü yorum alanı (görüntü belleği)dir.

1.1.2.1. Görüntü Yorum Alanı (Görüntü Belleği)

Görüntü merkezinden ve tanıma merkezinden sonra bu alana gönderilen görüntü, daha önce edinilen diğer bütün bilgilerle karşılaştırılır. Bilgileri, imajları veya sembolleri kavrama bu alanda gerçekleşir. Daha önce okuyarak, görerek ve yaşayarak edinilen bütün bilgilerin içinden ilgili olanlar seçilir, ardından görüntü yorum alanına gönderilir. Görüntüye dair bir kanaate varılır. Bazı araştırmacılara göre, görüntü yorum alanı, insanların birikimlerini kullandığı en önemli merkezdir. Öyle ki burası bireyin hayatı boyunca edindiği bilgilerin tamamının okunan diğer bilgilerle karşılaştırılmasını sağlar.³¹ Kurudayıoğlu görüntü yorum alanı için “bilgi birikimimizin kapısı” tabirini kullanır.³² Çalışmamızın amacı göz önünde bulundurulduğunda, görüntü yorum alanı ya da görüntü belleği büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu tez, bireylerin okuma dünyalarını gözlemlemeye çalışmıştır. Bireyin birikimleri öznedir. Bu öznel sürecin anlatımı da öznedir. İşte bu öznel süreç okumanın tarihine dair çalışmaları zorlaştıran unsurların başında gelir.

²⁸ Şahbaz, *agt.*, s. 5.

²⁹ Kurudayıoğlu, *agm.*, s. 22.

³⁰ Kurudayıoğlu, *agm.*, s. a.y.

³¹ Kurudayıoğlu, *agm.*, s. 24.

³² Kurudayıoğlu, *agm.*, a.y.

1.2. OKUMANIN TARİHİ

Walter J. Ong'a göre "Yazı insan bilincini en çok değiştiren tekil buluştur".³³ Bu önermeyi doğru kabul edersek Ong'un yaptığı gibi sözlü ve yazılı iletişim arasındaki farkı, ikincisinin birincisine göre yapaylığını ve teknolojikliğini nazara alıp değerlendirmek gerekir. Yazılı olan sözlü olanda olduğu gibi "anlamın anında onanmasıyla" gerçekleşmez.³⁴ Bu demektir ki sözlü olana hemen o anda anlam verme, veremediğimiz takdirde anlaşılmayan yeri hemen oracıkta sorma imkanına sahibizdir. Ancak yazılı olan için böyle bir durum söz konusu değildir. Sözlü kültürlerde iletişim canlıdır. Bu yüzden sözlü kültürlerde bellek son derece aktiftir. Platon, yazı teknolojisinin hafızaya zarar vereceği yönünde öngöründe bulunmuştur. Dahası yazıyı, mekanik, sorulara kapalı, insanlık dışı bir bilgi işlem yöntemi olarak tarif etmiştir.³⁵ Belki de "akıl unutmuş kalem unutmamış" veya "söz uçar yazı kalır" gibi cümlelerin atasözüne dönüşmesi Platon'u haklı çıkarmıştır. Platon'un tespitlerini haklı yada haksız bulmak bir yana, yazının icadından ve bir sonraki dönemde matbaa devriminden sonra dünyanın bir daha asla eskisi gibi olmadığını gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz. Matbaa devrimin ardından yazı teknolojisi, basılı metin formuna girip çoğaltılmış ve evrensel boyutta yaygınlık kazanmıştır. Bu yönüyle eğitimin, kültürlenmenin, toplumsallaşmanın, bireyselleşmenin de başvuru kaynağı kitaplar olmuştur. Artık neyin nasıl yapılacağı kitaplardan öğrenilmeye başlanmıştır.

Bazı araştırmacılar, okumaya yüklenen anlamların değişimini moderniteyle doğrudan alakalı bulur. Bu görüşe göre, modern öncesi dönemlerde; okumak, dar bir sınıfın kontrolünde olan ayrıcalıklı bir eylemdi. Fortna, bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Okumak kaydedilmiş zamanın büyük kısmında okuma ve yazma becerisi kendi bilgisine kendi metinlerine kendi ortak ve referans ve simge diline erişimi denetim altında tutan küçük bir elit tabakanın muhafazası altında

³³ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s.97.

³⁴ Ian Watt, *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson, and Fielding*, University of California Press, Berkeley 1967, s. 29.'dan akt.: Ong, *age*, s. 63.

³⁵ Ong, *age*, 37.

olmuştur. Okumanın aslan payı bu elit tabakadaydı.”³⁶ Bilhassa kutsal kitapların açıklanması, yorumlanması, onlardan hükümler çıkarılması ruhban sınıfının sorumluluğunda bir işti. Hatta Nasrettin Hoca'nın meşhur “kavuk fıkrası”ndaki gibi değil kutsal bir metnin bile sıradan bir mektubun dahi okunması için “hoca”ya başvurulduğu, mektubu okuyamayınca da hocaya “başındaki kavuktan utan” diye tepki gösterildiği anlatılır. Bu fıkra bize klasik kültürlerde okumaya bakışla ilgili önemli ipuçları verir. Ama buradaki okumadan maksadın, yazılı bir metni deşifre etmek ve anlamını okuma yazma bilmeyenlere açıklamak olduğunu unutmamak gerekir. O zaman şöyle bir tespit yapabiliriz: Matbaa devrimi sonrası yaygınlaşmasıyla birlikte okumak, “kutsal” olandan “sıradan” olana doğru bir değişim göstermiştir.

Modernlikle birlikte değişen bir başka hususun, okumanın kolektif alandan bireysel alana doğru kaymak olduğu söylenebilir. Fortna bu konuda şöyle bir tez ortaya atmaktadır: “Okumayı genellikle toplumsal ya da gruplara özgü bir olgu olarak ele alan yaklaşımın aksine ben, bireysel okumanın modern insanın gelişimini anlamada anahtar bir öneme sahip olduğunu vurguluyorum.”³⁷ Benjamin Fortna konuyla ilgili bir başka tespiti ise şöyledir: “Okumanın modern toplumdaki hayati ve gerçekten de kurucu rolüne rağmen, okuma araştırmaları dikkat çekecek derecede ihmal edilmiştir.”³⁸ Bu tespitin ardından okuma çalışmalarının zorluğunu da itiraf eden Fortna, “okumanın sessiz ve iz bırakmayan doğasını” buna gerekçe olarak gösterir; bundan dolayı okumanın tarihçilerin gözünde “büyük ölçüde görülmez bir faaliyet” olarak devam ettiğini kaydeder.³⁹ Söz konusu zorluğun gerekçelerine dair ipuçları yukarıda verilmişti. Söz gelimi, okumanın fiziksel ve zihinsel yönüne dair bilimsel çalışmalar teknolojik çalışmalara paralel bir gelişim göstermiştir. Okumanın tarihini çalışmak isteyen araştırmacıların söz konusu gelişmelere duyarsız kalması kabul

---

³⁶ Fortna, *age.*, s. 19.

³⁷ Fortna, *age.*, s. 29.

³⁸ Fortna, *age.*, s. 42.

³⁹ Fortna, *age.*, a.y.

edilemez. Dahası, zihinsel sürecin anlaşılmasındaki “öznellik” düşünülürğinde söz konusu zorluğa hak vermek gerekir.

1.3. OSMANLI’DA OKUMA KÜLTÜRÜ

Fortna, kaleme aldığı eserin birinci bölümünde Osmanlı’da okumanın tarihine karşılaştırmalı bir pencereden bakar. Önce İslam ve Hıristiyan karşılaştırması yapar.⁴⁰ Ardından sırasıyla Fransa, Rusya ve Çin örnekleriyle kıyaslama yaparken farklı coğrafyaların okuma kültürüne ve tarihine dair bilgiler verir.⁴¹ Osmanlı özelinde daha da eğildiği noktadan itibaren geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerini karşılaştırır.⁴² Ayrıca kitabının temel önermelerinden biri olan, kolektif olandan bireyesele doğru okuma sürecinin modernleşmeyi anlamadaki anahtar rolünü de kitabın altıncı bölümünde otobiyografik anlatılar üzerinden analiz eder.⁴³

1.3.1. Osmanlı Kültüründe Kolektif Olandan Bireyesele Okuma

Osmanlı kültüründe okumayı iki ana başlık üzerinden incelemek mümkündür: Birincisi, klasik dönemi daha çok ilgilendirdiği varsayılan kolektif okuma kültürü. İkincisi, modernleşme dönemini daha çok ilgilendirdiği varsayılan bireysel okuma kültürü.

1.3.1.1. Kolektif Okuma Kültürü

Çitçi’nin sözlüğünde “kolektif okuma” diye bir madde yoktur. Bu sözlükte “kolektif okuma”ya en yakın maddenin “koro okuması” olduğu tespit edilmiştir. Aynı sözlükte “koro okuması”, “Bir grup öğrencinin veya gruplar hâlinde öğrencilerin öğretmenlerini ya da lider okuyucuyu, diğer bir grubu takip ederek herhangi bir metni hep birlikte görsel işitsel bir sahne modunda işitsel gösteri amaçlı

⁴⁰ Fortna, *age.*, s. 30-34.

⁴¹ Fortna, *age.*, s. 34-40.

⁴² Fortna, *age.*, s. 43’ten itibaren.

⁴³ Fortna, *age.*, s. 255-294.

okumaları” olarak tanımlanmıştır.⁴⁴ Osmanlı’da klasik kültürün izlerini ziyadesiyle taşıyan sıbyan mekteplerinde okuma, yukarıdaki tanıma uygun olarak kolektif bir eylemdi. Söz gelimi, namaz sûreleri ve -gerek mektebe başlarken gerekse mektep içinde yüksek sesle söylenen- ilahiler hep bir ağızdan okunurdu. Halbuki bunlar belli kitaplarda da kayıtlıydı. Namaz sûreleri zaten Müslümanların kutsal kitabında ya da onun parçaları olan cüzlerde idi. İlahiler ise cönk defterlerinde kayıtlıydı.⁴⁵ Bununla beraber, çocuklar bu metinlerle ilk iletişimlerini genellikle kolektif okumayla kuruyorlardı. Yukarıdaki izaha göre, klasik Osmanlı kültüründe okumanın fiziksel unsurlarının daha fazla ciddiye alındığı söylenebilir. Ancak zihinsel süreci tesbit etmenin zorluğunu bir kez daha hatırlatmakta fayda var. “Okumanın neredeyse hiç iz bırakmayan doğası” onunla ilgili genel geçer bilgiler verilmesine engel olmaktadır.⁴⁶

1.3.1.2. Bireysel Okuma Kültürü

Kolektif olandandan bireyesele doğru geçiş, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı’da da matbuatın yayılmasıyla yakından alakalıdır. Çocukları hedef alan matbu eserler, hem ders kitaplarının çoğalmasına hem de ders dışı eserlerin basılmasına imkan tanımıştır. Ders kitaplarının basılmasını bizzat devlet teşvik etmiş ve bu amaçla yarışmalar düzenlemiştir.⁴⁷ Devletin teşvik edici tutumu “usûl-i cedit”e taraftarlığıyla da açıklanabilir. Usûl-i cedit, günümüz Türkçesiyle “yeni yöntem” demektir. “Yeni yöntem”in öncelikli hedefi okumayı öğretmektir. Bundan dolayı, öncelikle elifbe kitapları yenilenmeye çalışıldı. Usûl-i cedit, elifbe öğretimindeki bu yeniliklerin adıyla zamanla geleneksel olandan uzaklaşan yeni eğitim anlayışlarının genel adı oldu.⁴⁸

Usûl-i cedit sonrası matbuatın yayılmasıyla ilgili altı çizilmesi gereken önemli bir husus daha vardır: Erken modern dönem Avrupası’nda gerçekleşen “matbaa

⁴⁴ Çifçi, *age.*, “Koro Okuması”, s. 114.

⁴⁵ Çeşitli örneklerini görmek için bkz. Birinci-Kara, *age.*, s. 30-38.

⁴⁶ Fortna, *age.*, s. 42.

⁴⁷ Şahbaz, *agt.*, s. 36.

⁴⁸ Süleyman Akyürek, *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedit Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998, s. 27.

devrimi” Devlet-i Aliyye’de yaşanmamıştı. Bununla birlikte, Batı’da yaşanan matbaa devrimine benzer bir deneyimin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı’da yaşandığı söylenebilir. Bu iddianın sahiplerinden biri olan Fortna, durumun sebeplerini daha çok kağıt ve baskı masraflarının ucuzlaması ve hızlı posta hizmetlerinin gelişmesi gibi maddî konulara bağlamaktadır.⁴⁹ Bununla beraber, usûl-i ceditin dolaylı bile olsa buna çok katkısı olmuştur. Yarışmalar ve yeni yönetime dair talepler eğitimcileri yeni eserler yazmaya teşvik etmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan ders kitapları matbaayı harekete geçirmede çok etkin bir rol oynamıştır.⁵⁰

Osmanlı çocukları okumayı büyük ölçüde benzeri şekilde öğrenirlerdi. Genellikle mahalle mektebinde ya da evde, bilen birinin karşısında oturup, “söyleneni tekrar etme” yöntemiyle ilk okuma deneyimlerini yaşarlardı. Fakat modernleşme adımları okuma yöntemine dair yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda dönemine göre en dikkat çekici tespitlerin gazeteci-yazar Sabiha Sertel’den (1895-1968) geldiği söylenebilir. Sertel, geleneksel okuma yöntemini “papağan gibi tekrar etme” diyerek kınar. Okurken dudakları oynatmayı, okunan yeri parmakla takip etmeyi ve vücudun hareket ettirilmesini yanlış bulur. O, bunların iyi bir okumaya engel olduğu görüşündedir. Fortna’ya göre, Sertel’in görüşleri okumanın zihinsel boyutunun fiziksel boyutuna karşı kazandığı bir zaferdir.⁵¹

Okumanın zihinsel tarafının karmaşık bir süreç olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Zihinsel sürecin unsurlarından biri olan “görüntü yorum alanı” bu karmaşıklığı anlamada araştırmacılara yardımcı olabilir.⁵² Çünkü görüntü yorum alanı bireysel olarak şekillenen ve her öznede farklı farklı yansımaları ve birikimleri depolayan bir alandır. Bireyin birikimleri onun deneyimleri ve yaşantısıyla alakalıdır. Bu yüzden evvela bireyin okuma deneyimlerini kendi dilinden dinlemek gereklidir. Bireyin okuma deneyimlerini kendi dilinden dinlemek

---

⁴⁹ Fortna, *age.*, 249.

⁵⁰ Fortna, *age.*, 289-90.

⁵¹ Fortna, *age.*, s. 188-90.

⁵² Bkz. Bu tezde, s. 6.

için “doğrudan beyanlar”a başvurmaya ihtiyaç vardır. Okuduklarının veya dinlediklerinin insanın üzerinde nasıl bir tesir icra ettiği, öncelikle sürecin bizzat kendi şahitlerinden öğrenilebilir.

Son Osmanlı özelinde ise bireysel okuma deneyimlerini bireylerin doğrudan beyanlarını içerecek seviyede derleyen bir esere rastlanmamıştır. *Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası*’nın yazılması da bu eksikliğin giderilmesine yönelik bir çabadan kaynaklanmıştır. Teze konu olan bireylerin yetişme dönemleri de içerikte sınırlayıcı bir unsurdur. Dolayısıyla bahse konu olan şahısların çocukluk hatıraları bu tezin asıl kaynağıdır. Yukarıda bahsedildiği şekilde çocuklukta okuma deneyimlerine dair “doğrudan beyanlar”ı olan 54 kişi belirlenmiştir. Bir sonraki bölüm onlardan yapılan alıntıların kronolojik olarak derlenmesi, özetlenmesi ve yorumlanmasıyla oluşturulmuştur.

2. BÖLÜM

SON OSMANLI ÇOCUKLARININ BİREYSEL OKUMA DENEYİMLERİ

2.1. MUALLİM NACİ (1850-1893)

Şair, sözlükçü, yazar Muallim Naci, İstanbul Fatih'te dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ömer'dir. Muallim Naci, hayatının sekiz yaşına kadarki dönemini anlattığı *Ömer'in Çocukluğu* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Naci, bu eserinde Celil Efendi isimli bir zâttan öğrendiği şu mısrayı kaydeder: “Ya hâlîye'l-bâl kad belbelet bi'l-bâli bâl”.⁵³ Manası, “Ey gönlü aşk derdinden uzak kişi, gönlüme aşkını salıp allak bullak ettin”.⁵⁴

Gittiği mahalle mektebinden pek iyi bahsetmeyen Naci, ağabeyinin kendisine öğretmenlik yaptığını, onunla ilmihal ve *Birgivi Risalesi* okuduğunu ve Türkçesini bu sayede geliştirdiğini yazar.⁵⁵

Muallim Naci çocukluk yıllarında bir gün evde eline taşbasması bir kitap geçtiğini kaydeder. Bu kitapta meşhur mutasavvıf İbrahim Ethem'in oğluya kavuşmasını anlatan bir hikâyeye vardır. Naci, bu hikâyeden aklında kalanları şöyle anlatır:

“Bu hikâyenin içinde İbrahim Ethem ile oğlu tarafından karşılıklı konuşma şeklinde yazılmış şiirler de vardı. İbrahim Ethem tarafından söylenen parçadan yalnız şu beyit hatırımda kalmış:

*Beni dervişlere sordun
Ne yerde olduğum bildin.*

Oğlu tarafından yazılan beyitlerde ise galiba dört mısrada bir tekrar eden ‘Oduñ çeken babacığım’ mısraından başka bir şey hatırlayamıyorum.”⁵⁶

⁵³ Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu*, yay. haz. Kaan Tanyeri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

⁵⁴ Naci, *age.*, a.y.

⁵⁵ Naci, *age.*, s. 24-25.

⁵⁶ Naci, *age.*, s. 25.

Naci, “Odun çeken babacığım” dizesinin diline dolandığını, babasının da bazen ona “Nasıl oğlum? Söyle bakalım” diye bu dizeyi tekrar ettirdiğini söyler. Bu bilginin hemen ardından Naci, evlerinde Muhammed bin Hanefiyye⁵⁷ hakkında bir hikâyeye kitabı olduğunu ama kitabın içeriğini hatırlamadığını ve bu kitabı bir daha görmediğini söyler.⁵⁸ Bahsi geçen kitap büyük ihtimalle destansı halk hikâyeleri kategorisinde yer alan cenkname türünden bir eserdir.

2.2. ABDÜLHAK HAMİT TARHAN (1852-1937)

Modern Türk edebiyatının önde gelen şâirlerinden Abdülhak Hamit Tarhan, İstanbul’da dünyaya gelir. Tarhan, Ruşen Eşref Ünaydın’a verdiği mülakatta edebiyata yönelik ilgisinin nasıl başladığını anlattığı yerde çocukluğundaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Buna göre Bahaeddin Efendi isimli bir zâttan Türkçe öğrenir. Bahaeddin Efendi, bir gün Hamit’in dikkatini *Tasvir-i Efkâr*⁵⁹ isimli gazetede bir yazıya çeker. “Hele oku şunu” der. Gösterdiği yazı, Avusturya İmparatoru Fransuva Josef tarafından söylenmiş “çok kuvvetli” bir nutuktur. Büyük ihtimalle İtalya’nın Macenta Bozgunu üzerinedir. Yazıyı Türkçeye tercüme eden meşhur şair, yazar Şinasî’dir. Hamit’e ilk edebiyat hevesini aşıl原因 yazı bu olmuştur.⁶⁰

Tarhan, Farsça öğrendikten sonra meşhur Fars şairlerini okumaya başladığını ifade eder. Sadi Şirazî, Hakanî, Şevketî, Hâfız gibi Fars şairleri için “ihtiyaçlarımın en yakın, en candan dostu oldular” der. Zevk alarak okuduğum ilk edebi eserler Acem eserleri olduğunu vurgular.”⁶¹ Söz konusu şairler ve onların eserleri, Hamit’in üzerinde klasik kültürün etkili olduğunu göstermektedir. Zira Farsça ve Fars edebiyatı Osmanlı klasik kültüründe başat rollerden birine sahiptir.

⁵⁷ Hz. Ali’nin oğullarından biri.

⁵⁸ Naci, *age.*, s. 26.

⁵⁹ 1862’de Şinasî (1826-71) tarafından yayımlanmaya başlayan gazete.

⁶⁰ Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar Ki*, yay. haz. Şemsettin Kutlu, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 8.

⁶¹ Ünaydın, *age.*, s. 8.

2.3. NİGAR HANIM (1862-1918)

1862 yılında İstanbul'da doğan şair Nigar Hanım, önceki adı Sandor Farkaş olan Macar Osman Paşa'nın kızıdır. Onun eğitim hayatı “doğru dürüst okumayı bile öğrenemeyeceği bir mahalle mektebi”nde başlar. Ardından Kadıköy'de bir Fransız okuluna gönderilir.⁶²

Nigar Hanım, Ruşen Eşref'e verdiği mülakatta, şairlik zevkini annesinden aldığını, çünkü annesinin kendisine “gayet çok şiir okuduğunu” söyler.⁶³ Nazan Bekiroğlu, şair Nigar Hanım hakkında hazırladığı biyografi çalışmasında onun günlüklerine atıfla bir “okuma listesi” vermektedir; ancak, bu listede belli bir dönemleştirme yapılmadığından hangi eserleri hangi yaşlarda okuduğunu tespit etmek güçtür.⁶⁴

Ömrü boyunca uykusuzluktan müzdarip olduğunu söyleyen Nigar Hanım, okumanın kendisi için uykuya davet anlamı taşıdığını ve hüznü hayatının en büyük tesellisi olduğunu belirtir.⁶⁵ Bu durum, okuma ve bireyselleşme arasındaki ilişkiye bir örnek olarak gösterilebilir. Zira Nigar Hanım okumayı herhangi bir toplumsallaşma kaygısı gütmeyen kendini teselli etmek için yaptığını belirtmektedir.

Nigar Hanım'ın okuma dünyasında Ahmet Midhat Efendi'nin çok önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Henüz dönemin diğer yazarlarını anlayamayacak bir yaştaiken Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini “sırayla” okuyarak Türkçeyi sevdiğini belirtir ve onun için “çocukluğumun mânevî hocası” ifadesini kullanır.⁶⁶

Ruşen Eşref'in “Eski edebiyatımızı da çok okur muydunuz hanımefendi?” sorusuna karşılık olarak, hep eski divanları okuduğunu söyler. Leyla Hanım (ö. 1848), Şeref, Esat Muhlis Paşa gibi şairlerin isimlerini verir. Hep eski divanları

⁶² Nazan Bekiroğlu, *Şâir Nigâr Hanım: Güftesi Garplı Bestesi Şarklı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 239.

⁶³ Ünaydın, *age.*, s. 22.

⁶⁴ Bekiroğlu, *age.*, s. 258.

⁶⁵ Bekiroğlu, *age.*, s. 258.

⁶⁶ Bekiroğlu, *age.*, s. 245.

okuduğunu belirtse de “daha doğrusu elimin altına ne geçerse okurdum” diyerek devam eder. Sonra da Alphonse de Lamartine (1790–1869), Victor Hugo (1802–1885), Alfred de Musset (1810-1857) gibi Fransız şairlerinin isimlerini verir. Eskiler arasında da kendisini en fazla duygulandıran şairinin Fuzulî (ö. 1556) olduğunu beyan eder. Fuzulî'nin adını tam üç defa zikreder. Ardından Nedim (ö. 1730) ve nihayet Şeyh Galib'i (ö. 1799) anar. Sonra da kendi ilhamlarını yazı haline getirmeye başladığını belirtir.⁶⁷

2.4. EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN (1864-1947)

Son Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi devlet adamı ve yazar Ebubekir Hâzım Tepeyran, Niğde doğumludur. Tepeyran, anılarını *Hatıralar* isimli eserinde kayda geçirmiştir. Tepeyran, kendi zamanında rüştiye mekteplerinin⁶⁸ küçük bir darülfünûn niteliğinde olduğunu söyler. O kadar ki memleketin en aydınlarının rüştiye mezunları olduğunu belirtir. Rüştiyeler Batı tarzında hazırlansa da müfredat olarak klasik kültürün izlerini ziyadesiyle taşır. Tepeyran da bunu vurgular. En çok Arapçaya önem verildiğini, sarf⁶⁹ ve nahvin⁷⁰ itina ile öğretildiğini yazar. Ardından Farsça eğitiminden bahseder. Önce kısa bir gramer okutulduğunu, ardından *Pend-i Attâr* isimli küçük bir risale okutulduğunu, bazı rüştiyelerde bunun yerine *Tuhfe-i Vehbi*⁷¹ isimli meşhur manzum lugatın “ezberletildiğini” belirtir. Bu minvalde Sadî'nin *Gülistan* isimli eserinin de okutulduğunu yazar. Tepeyran'ın okuma ortamı rüştiyedir. Rüştiye her ne kadar modernleşme çabalarının sonucunda kurulan bir eğitim kurumu ise de öğretim programına bakıldığında klasik kültürün güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Öte yandan *Gülistan*'ın içeriğinden ötürü bazı kısımlarının okutulmasının yasak olduğunu ancak talebenin bu yasağa riayet etmediğini not düşer:

⁶⁷ Ünaydın, *Diyorlar Kı*, s. 23.

⁶⁸ Tanzimat Dönemi'nde Batı tarzında kurulan ortaöğretim kurumu.

⁶⁹ Arapça kelime bilgisi.

⁷⁰ Arapça söz dizimi, cümle bilgisi.

⁷¹ Üçüncü bölümde bu sözlükle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

“... üçüncü, dördüncü, senelerde Sadi'nin *Gülistan*'ından dört bölüm okutularak “Bâb-ı pencem der aşk-ı cevâni” başlıklı son fasla gelince hocaefendiler gülümseyerek: Buradan aşağısının okutulması yasaktır” dedikleri için talebe daha fazla dikkat ve her yasak olan şey gibi daha fazla lezzetle kendi kendilerine okurlardı.”⁷²

Talebenin yasak olan kısımları kendi kendine okuması belki bireyselleşmenin küçük bir örneği olarak gösterilebilir. Ayrıca ileride sıkça bahsedilecek olan “yasak, sansür ve gizli okumalar” meselesine bu örnek bir başlangıç sayılabilir.

2.5. AHMET RASİM (1865-1932)

Son Osmanlı döneminin meşhur gazetecisi ve fıkra yazarı Ahmet Rasim İstanbul'da doğar. *Muharrir Şair Edip* isimli hatıratında çocukluğundaki okuma deneyimlerini kendine has nükteli üslubuyla anlatır. Onbir yaşında Darüşşafaka'ya giren Ahmet Rasim, burada sıkı bir disiplin olduğunu yazar.⁷³ Bununla birlikte, gazete ve dergi okumanın yasak olduğunu ve bunları bir yerde bulundurmanın cezayı gerektirdiğini de kaydeder:

“Benim küçüklüğümde hanede gazete, mecmua, nedir bilinmezdi. Mektep de bunların ne demek olduğunu bildirmemek gayretiyle duhûllerini men ederdi. Memleket dahiline atıldığım zamanlarda da bunlardan pek çoğunun eşhas üzerinde; hane, mektep derûnunda bulunması dâi-i mücâzât olduğunu öğrendim.”⁷⁴

Ahmet Rasim, daha ilk sınıflarda Manastırlı Mehmet Rifat'ın (1851-1907) kaleme aldığı *Hikâyât-ı Müntehabe* isimli hikâye antolojisini okuduğunu yazar.⁷⁵ Burada adı geçen Mehmet Rifat, Namık Kemal ekolüne mensup bir yazardır.

2.6. HALİT ZİYA UŞAKLIGİL (1865-1945)

Servet-i Fünûn akımının en önemli romancısı kabul edilen, yazdığı *Mai Siyah* ve *Aşk-ı Memnû* gibi eserlerle Türk roman tarihinin seyrini değiştiren Halit Ziya

⁷² Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1998, s. 16.

⁷³ Ahmet Rasim, *Muharrir Şair Edib*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1924, s. 6.

⁷⁴ Ahmet Rasim, *age.*, s. 6-7.

⁷⁵ Ahmet Rasim, *age.*, s. 9.

Uşaklıgil, İstanbul Eyüp'te dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk kırk yılını ele aldığı *Kırk Yıl* isimli hatırat kitabında, çocukluğundaki okuma dünyasına dair önemli bilgiler yer almaktadır. *Kırk Yıl*'da Halit Ziya, nasıl okuyup yazma öğrendiğini hayatının “halledilemeyen muammalarından biri” olarak tarif eder. Çok kötü yazdığını ancak buna karşılık çok iyi bir okur olduğunu ifade eder. Babasının, çoğu Mebusan Meclisi azası olan arkadaşlarının kendi evlerinde toplandığını ve onların, kendisine gazeteler okuttuğunu kaydeder. Halit Ziya, bunları o yaşta (on'lu yaşlar) anlamadığını ve okuma hataları yaptığı zaman misafirler tarafından düzeltildiğini de yazar:

“Elbette anlamadığım bu şeyleri okurken onlar pek mutmain bir tavırla dinlerler ve telaffuzunda hata yapılan kelimeleri tashih için nadiren fırsat bulurlardı. Bu suretle tashih edilen kelimelerden birini tahattur ediyorum: Bir yerde arbeye kelimesi geçmiş idi, ben bunu pek tabii olarak eski yazıda aynı imlada olan arabda diye okumuştum. İzmir Mebusu Menekşelizade Emin Efendi bu hatayı herkesten evvel fark ederek gür sesiyle arbeye diye tashih etti. Manasını da söyleseydi ona hak verecektim, içimden onunla alay ettim ve kendi okuduğumun doğruluğuna inanmakta devam ederek onun cehaletine hüküm verdim.”⁷⁶

Bu gece toplantılarında dönemin ünlü mizah dergileri *Çaylak* ve *Hayal*'in nüshalarının bulunduğunu, kendisinin de bunların sayfalarını karıştırdığını yazar.⁷⁷ Bu bilgilere dayanarak, Halit Ziya'nın daha çocuk yaşta ciddî bir okuma ortamına dahil olduğunu söylemek mümkündür. Okuma kültürünün şekillenmesinde okuma ortamları çok önemli bir rol oynamaktadır.

Halit Ziya'a göre, onu edebiyatla meşgul olmaya iten iki sebep vardır: Bunların birincisi “okuma iptilası”dır. Bu bahsin devamında *Aşık Garip*, *Aslı İle Kerem*, *Leyla ile Mecnun* gibi destansı halk hikâyelerini, yine *Binbir Gece* ve onun naziresi olduğunu söylediği *Elfünnihâr*'ı okuduğunu yazar. Bu kitapların abisinin kütüphanesinde olduğunu kaydeder.⁷⁸

⁷⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, yay. haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-82.

⁷⁷ Uşaklıgil, *age.*, s.102.

⁷⁸ Uşaklıgil, *age.*, s. 82.

Halit Ziya arkadaşlarından kitaplar ödünç aldığını, özellikle de arkadaşı Cemal Bey'in babasının kütüphanesinden çok istifade ettiğini, ondan aldığı bir hikâye kitabının çokça tesiri altında kaldığını fakat bugün o hikâyelerden bir mısra'nın bile aklında kalmadığını aktarır.⁷⁹

Halit Ziya kendisindeki bu okuma düşkünlüğünden babasının rahatsız olduğunu ve bu rahatsızlığın onu gizli gizli okumaya sevk ettiğini kaydeder:

“Bu okuduklarımla o kadar meşgul idim ki bana elimde bir kitapla tesadüf ettikçe babamın nazarında bir endişe, bir korku hatta patlamaya hazırlanan bir tekdir hissederdim ve yavaş yavaş gizlice okumaya lüzum gördüm. Bir zamana kadar babamın şedit bir müdahalesi vukua gelmedi, nihayetinde bir gün...”⁸⁰

Böylece Halit Ziya'nın okuma serüveni de kolektif olandan bireysele doğru bir seyir izlemiştir, denebilir. O kadar ki babası “tehlike”yi sezip duruma müdahale etmiştir. Aslında babası okumaya karşı biri değildir. Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere dönemin siyasî nüfuza sahip kişilerini davet edip evinde okuma ortamı tertip edecek seviyede biridir. Dahası Halit Ziya'yı okuma iptilasına sevkeden unsurlardan ikincisi çocukluğunda babasıyla birlikte gittiği tiyatrolardır. O, babasının *Mesnevî*'nin “her gece sadık bir okuyucusu” ve Hafız-ı Şirazi'nin hafızı olduğunu yazdıktan sonra, babasının tiyatroya da çok meraklı olduğunu, on-oniki yaşlarındayken babasıyla beraber Gedikpaşa Tiyatrosu'na gittiklerini not düşer.⁸¹ Bu tiyatro gecelerinin onu okumaya sevk ettiğini, bundan sonra sahaflara ve Beyazıt Çarşısı'nın oralara gidip tiyatro kitabı aramaya başladığını ve bulduğunda ise define keşfetmiş gibi sevinerek eve koştuğunu nakleder.⁸² Aldığı kitapların isimlerini de verir: “Bu sırada neler aldım? Galiba *Akif Bey*, *Zavallı Çocuk*, *Recaizade Ekrem*'den *Vuslat* bu zamanın keşfiyatıydı.”⁸³ Sahaflarda gezinirken tamamı tercüme eserlerden bir “temaşa silsilesi” (piyes serisi) bulduğunu, bunların arasında Victor Hugo'nun *Hernani* isimli eserinin bulunduğunu kaydeder. Zamanla bu kitapların bir yığın teşkil ettiğini ve hoş olmayan bir görüntü arz

⁷⁹ Uşaklıgil, *age.*, a.y.

⁸⁰ Uşaklıgil, *age.*, s. 87-88.

⁸¹ Uşaklıgil, *age.*, s. 90.

⁸² Uşaklıgil, *age.*, s. 91.

⁸³ Uşaklıgil, *age.*, s. 92.

ettiğini, bu yüzden bunları ciltletmeye karar verdiğini ve tasnif etmeye başladığını belirtir.⁸⁴ Tam bu işi yaptığı bir sırada babasının içeri girdiğini söyler ve aralarında yaşanan şu diyalogu aktarır:

“O bir kelime söylemedi, diz çöktü, bunlara birer birer baktı. ‘Macera-yı Aşk’, ‘Esrar-ı Aşk’, ‘Garibe-i Aşk’, daha bilir miyim bu aşk kelimesine izafe edilebilecek neler varsa hep orada...
Gülmekte devam ederek:
—Bunlar ne olacak? diye sordu.
Sesimde bir kuruluk vardı. Neden sonra cevap verdim:
—Teclit ettireceğim [ciltleteceğim].
—Evet ama bunların içinde ‘Mektebe Aşk’ göremiyorum...”⁸⁵

Daha sonra, babasının bu kitapları deste yapıp çamaşır kazanının altına götürdüğünü yazar.⁸⁶ Babasının Halit Ziya’nın kültürlenme sürecine katkısı ortadayken öte yandan bu çelişkili tavrı dikkate değerdir. Bu örnekte okumanın bireyselleşmeyi netice verdiği bir durumun tehlike olarak algılandığı vakidir. Babasının “ben bunların içinde ‘mektebe aşk’ göremiyorum” demesinden anlaşılın, kitaplarla bu denli meşguliyetin oğlunu okuldan soğutacağı yönünde bir endişesi olduğudur.

Halit Ziya’nın ailesi İstanbul’daki savaş şartlarında İzmir’e göç eder.⁸⁷ Ailesi aslen İzmir’lidir. Bu göçün ardından İzmir’de ailenin diğer fertleri eğitimle meşgulken Halit Ziya çok yalnız kaldığını, bir sığıntı gibi ailenin diğer erkeklerinin eğitimi için evlerine gelen özel hocaların derslerine girmeye başladığını ve nihayet dedesinin bu durumu fark ettiğini kaydeder.⁸⁸ Halit Ziya bu olayı şöyle aktarır:

“Bir gün elimde bir kitapla üst sofada koşarken haremin mabeyin kapısından geçmek üzere olan dedemle karşılaştım.
—O nedir, dedi.
—Kitap efendim!. dedim.
— Kitap olduğunu gördüm, fakat ne kitabı?..
Biraz tereddütle cevap verdim:
—Hikâye.
—Sen ne zaman mektebe gideceksin?”⁸⁹

⁸⁴ Uşaklıgil, *age.*, s. 93.

⁸⁵ Uşaklıgil, *age.*, s. 94.

⁸⁶ Uşaklıgil, *age.*, a.y.

⁸⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı/93 Harbi.

⁸⁸ Uşaklıgil, *age.*, s. 146.

⁸⁹ Uşaklıgil, *age.*, s. 148.

Bu sorular karşısında yüreğinin hopladığını ve aklından çeşitli düşünceler geçtiğini belirten Halit Ziya dedesiyle kurduğu diyalogu nakleder:

“—Siz bilirsiniz efendim!.. dedim.

O derhal kararını aldı:

—Rüştiyeye gidersin, dedi; hele orasını bir kere bitir, amcaların gibi... Sonra düşünürüz.

Artık beni bıraktı odasına doğru ilerliyordu, sonra nedamet ederek başını çevirdi:

—Halid! Bana gel... dedi.”

“—O elindeki kitaptan biraz oku bakayım, dinleyeyim...

Titreyerek kitabı açtı; ağzımda bir kuruluk, gözlerimde bir bulanıklık vardı. Bu kitap bir hikâye idi, fakat ne idi? *Hasan Mellah, Hüseyin Fellah* belki de *Felatun Bey’le Rakım Efendi...*⁹⁰

Halit Ziya yaşadığı bu olayın kendi kaderini belirlediğini ve eğilimlerine bir yol çizdiğini söyler:

Okudum. Beni durdurdu, yalnız:

—İyi okuyorsun; dedi ve elini uzatarak kitabı istedi. Tarihten başka bir kitap okumayan ve *Cevdet Tarih’i*ni belki ezbere bilen dedemin, gözlüklerini iyice yerleştirdikten sonra Mithat Efendi'nin hikâyesini okumaya başladığını hayretle görerek yavaşça odadan silindim. Fakat anlamadım ki bu dakikada ufkun istikbal perdesine benim için bir şeyler çizilmiştir.”⁹¹

Halit Ziya, yukarıdaki örnekte olduğu gibi dedesinin saygın misafirleri karşısında da okumalar yapmaya başladığını kaydeder. Aslında böyle yaparak, okumak eylemini salt bireysel sürece indirgemediğini söylemek mümkündür. Söz konusu okumaların süresinin dinleyicilerin gergin yahut gevşeyen dikkatine göre değiştiğini ya da kendisinin yorgunluktan veya uyulamaktan tavsayan sesine bağlı olduğunu yazar.⁹² Bu becerisinin dedesinin misafirleri tarafından takdirle karşılandığını ve bu takdirler sonrasında daha özgüvenli biri hâline geldiğini not düşer.⁹³ Bahsedilen dönemde Halit Ziya oniki yaşındadır ve bu deneyimiyle birlikte okuma terimlerinde “lider okuyucu” olarak tabir edilen pozisyona ilk adımını atmış olmalıdır. Lider okuyucu, “toplu müzakereli okumalarda bir metni belli bir dinleyici grubuna karşı birtakım açıklamalar ve yönlendirmeler yaparak

⁹⁰ Uşaklıgil, *age.*, s. 149.

⁹¹ Uşaklıgil, *age.*, a.y.

⁹² Uşaklıgil, *age.*, s. 151.

⁹³ Uşaklıgil, *age.*, a.y.

okuyan okuyucu” olarak tanımlanır.⁹⁴ Mehmet Rauf, Halit Ziya'nın sohbet sanatında çok ileri seviyede olduğunu, konuşurken bile kitaplarındaki gibi süslü cümleleri kolaylıkla söyleyebildiğini nakleder.⁹⁵ Ondaki bu yeteneğin kaynağını topluluk huzurunda yaptığı mavzubahis okumalarda arayabiliriz.

Dedesiyile yakınlaşmasının ardından, masrafları dedesi tarafından karşılanmak üzere istediği kitabı satın alma yani sipariş verip İstanbul'dan getirtme imkanını elde ettiğini belirten Halit Ziya'nın, bunun için sadece bir liste hazırlayıp dedesinin çalışanlarına vermesi yeterlidir. Hangi kitapları istediğini ise şöyle anlatır:

“Bir kere bütün (Ahmet) Mithat Efendi: *Letaif-i Rivayat*ı, *Küçük Tarihler*'i, *Kırk Ambar*'yle, *Dağarcık*'ı da dahil olarak... Yalnız *Yer Yüzünde Bir Melek* yarı kalmış diye ne kadar üzümüşüm. Sonra bütün evvelden tercüme edilmiş romanlar: *Esrar-ı Hint*, *Londra Biçareganı*, *Kırmızı Değirmen*, *Ihlamur Altı* ve saire... Her hafta rengârenk kaplar içinde on sayfalık formlarla intişar eden yeni romanlar. Yine eskilerden *Monte Cristo* ile buna zeyil olarak yazılmış *Lord Hope*...”⁹⁶

Okuma yelpazesinin genişlediği, tercüme romanlarında okuma listesine dahil olduğu görülmektedir. Halit Ziya, okuma hırsının sadece romanlarla sınırlı kalmadığını, süreli yayınları da takip etmeye başladığını yazar. Dedesinin okumaları sona erse bile kendisinin bu “işten iki mühim kârla” kaydeder: Birincisi yaşına göre zengin bir kütüphane, ikincisi; bütün hayatına hakim olacak bir edebiyat düşkünlüğü. Ardından bu iki kâra bir üçüncüsünü belki en önemlisini eklemek gerekirse artık dedesinin nazarında ailenin ciddiye alınan bir ferdi olduğunu söyler.⁹⁷

Halit Ziya, İzmir'de okuduğu rüştiye hakkında bilgi verdikten sonra, burada neler okuduklarını aktarır. Tepeyran'inkine benzer şekilde o da Arapça ve Farsça eğitiminden bahseder. *Gülistan*'dan üç bâb okuduklarını belirtir. Hatırlanacağı

⁹⁴ Çiftçi, *age.*, s. 116.

⁹⁵ Mehmet Rauf, *Mehmet Rauf'un Anıları*, yay. haz. Rahim Tarım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023, s. 40.

⁹⁶ Uşaklıgil, *age.*, s. 152-153.

⁹⁷ Uşaklıgil, *age.*, s. 153.

üzere bundan aşağısının okutulması yasak idi. Türkçe olarak da *Tarih-i Osmani* isimli bir eserden bahseder ve diğer derslerle ilgili bazı açıklamalar yapar:

“Bakınız ne vardı ve ne okunurdu: *Gülistan*’dan üç bab ile bir küçük *Kavaid-i Farisi*, Türkçe biraz sarf ile imla ve kıraat kitabı makamında ancak iki yüz sayfalık bir *Tarih-i Osmani*, hesaptan kesr-i adi ve aşari ile tenasüp kaideleri, coğrafyadan harita üstünde parmakla gösterilerek şehirler, dağlar, denizler, nehirler ve nihayet mektebin en mühim dersi Arapça’dan, emsile, bina ve avamille başlayarak izhardan geçerek *Resail-i Erbaa* diye tanıdığımız mantık taslağına müntehi olan ve dört sene günde ikişer üçer satırla takip olunan bir yol.”⁹⁸

Halit Ziya her ne kadar okuduğu rüştiyeyi övse de burada öğretilenlerin pratik hayatta bir karşılığı olmadığını vurgular.⁹⁹ Bir ecnebî mektebine girebilmek için bir dava vekilinden (avukat) özel dersler aldığını kaydeder. Bu sırada (on beş yaşında) ilk tercümesini de yapar: Fransız yazar, Ponson du Terrail’in (1829-1871) *Les nuits de la Maison Doree* isimli romanı.¹⁰⁰

Halit Ziya, İzmir’de bir ecnebî mektebine girer.¹⁰¹ Bir gün bu mektepte elinde Antranik Bey’in *Hikmet-i Tabiiye* isimli kitabını okurken bir rahibin onu gördüğünü ve “Ermenice harfleri bilerseniz bu yolda kitaplardan bizde Türkçe telif edilmiş pek çok eserler bulurdunuz” dediğini nakleder. Halit Ziya o esnada bunun ne demek olduğunu pek anlamadığını, rahibin birazdan elinde, “Türkçe ama Ermeni harfleriyle yazılmış” bir kitapla geri döndüğünü yazar.¹⁰² Yine bu mektepte öğrenciykenki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Namık Kemal, Abdülhak Hamid’i yayımlanan eserleriyle o zaman tanıdığını, bütün süreli yayınları getirttiğini, bunların arasında Şemsettin Sami Bey’in *Hafta*’sı ve Samipaşazade Baki ve Abdülhak Şinasi’nin *Hazine-i Evrak*’ı olduğunu belirtir. Onların övgüye layık bulduktan sonra içeriklerine dair bilgiler de verir. *Hafta*’nın daha ziyade ciddî ve ilmî, *Hazine-i Evrak*’ın ise daha ziyade edebî, ayrıca Hamit’in çeşitli

⁹⁸ Uşaklıgil, *age.*, s. 162.

⁹⁹ Uşaklıgil, *age.*, s. 161.

¹⁰⁰ Uşaklıgil, *age.*, s. 175-176.

¹⁰¹ Mechitariste rahiplerinin açtığı bir Ermeni okulu.

¹⁰² Uşaklıgil, *age.*, s. 182.

manzumelerini yayımlamaya aracılık ettiği için de büyük bir değer kazandığını kaydeder.¹⁰³

Halit Ziya hem Türkçe hem de Fransızca eserler tedarik ederek kütüphanesini zenginleştirir. Jule Verne'in, Louis Figuier'in, Camille Flammarion'un bütün kitaplarını satın aldığını kaydeder. Bunlar için "bitmez tükenmez bir hazine" tabirini kullanır: "Bunlar benim için bitmez tükenmez bir hazine idi; öyle bir hazine ki ilk yazılarımı ondan çıkarmak imkanını bana verdi."¹⁰⁴

Halit Ziya, artık "delice bir hevesle, birini bırakıp ötekine koşarak" kendisini şaşırılmış bir çocuk gibi çeviriler yapmaya başladığını yazar.¹⁰⁵ Fransızcasını ilerlettikten sonra Türkçe roman okumaz olduğunu belirtir ve okuduğu romanların isimlerini verir:

"Fransızca'da kafi bir vukuf elde ettikten sonra Şemsettin Sami Bey'in *Sefiller*'i istisna edilirse artık Türkçe roman okumaz olmuştum. İlk okuduğum Fransızca roman Pierre Zaccon'un *Ölüme Kadar Düello* kitabı oldu. Bunu sıra ile hemen o asrın bütün büyük hikâyecileri takip etti. Eugene Sue, Paul Feval, Frederic Souile ve saire... Nihayet Alexandre Dumas'da tevakkuf ettim. Onun meftunu idim ve onun tarihi hikâyelerinden aşılana bir zevk iledir ki tarihi merak ettim."¹⁰⁶

Halit Ziya başlangıçta bu eserleri pek anlamadığını fakat duraklamadan okumaya devam ettiğini söyler. Ayrıca böyle bir okumanın dil öğrenimi hususunda çok faydalı olduğunu da belirtir:

"İlk önceleri bu eserleri tamamen anlar mıydım? Elbette değil, fakat anlamadığım satırlarda tevakkuf etmeyerek, hatta lügate müracaat etmeyerek, koşa koşa, seri bir at seyranında zapt edilebilen manzaralarla iktifa edercesine, okurdum. Lisan öğrenmek isteyenlere bu usulü tavsiye ederim. Lügat kitaplarının vesatetine müracaat etmeyerek, tabir caizse her kelimeyi bizzat kendi şahsiyetinde ve kendi mevkilerinde, kendi havalarında tanımak için en iyi çare bu olduğuna kaniim."¹⁰⁷

¹⁰³ Uşaklıgil, *age.*, s. 183.

¹⁰⁴ Uşaklıgil, *age.*, s. 184.

¹⁰⁵ Uşaklıgil, *age.*, s. 184-85.

¹⁰⁶ Uşaklıgil, *age.*, s. 187.

¹⁰⁷ Uşaklıgil, *age.*, s. 188.

Ancak tercüme yaparken sözlüğe başvurmak zorunda olduğunu, bunun için de hangi sözlüklere başvurduğunu anlatır:

“Sonra tercüme... Fakat bunun için behemehal lûgat kitaplarına müracaat lazımdır. O tarihte Fransızca’dan Türkçe’ye Bianchi’nin kullanılmaz bir cep lûgatinden başka bir kitap yoktu. İşte bu sırada Şemsettin Sami’nin o güzel lûgati imdadıma yetişti. Cüz cüz intişar ederdi ve her cüzüne ben azim bir sabırsızlıkla intizar ederdim.”¹⁰⁸

Özellikle Şemsettin Sami’nin çalışmalarından övgüyle bahseder:

“Memleketin irfanına en büyük hizmetlerden birini yapmış olan, vücuda getirdiği eserlerle bilhassa *Kamusü’l-alam* ve *Lugat-ı Osmaniye*’siyle başlı başına bir kütüphane tesis eden bu şayan-ı hayret faaliyet menbainın feyiz verici dalgaları ta o tarihte başlayarak bütün bizim neslimizi ihya etmiştir.”¹⁰⁹

2.7. ALİ KEMAL (1867-1922)

Son Osmanlı döneminin en tartışmalı simalarından biri olan Ali Kemal, İstanbul’da doğar. Gazeteci, siyasetçi, eğitimci gibi çeşitli vasıflara sahip olan Ali Kemal hayatının ilk yirmiyedi yılını anlattığı *Ömrüm* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Bu eserde verdiği bilgilerden hareketle onun çocukluk yıllarında nasıl bir kültür atmosferinde yetiştiğini ve hangi kitapları okuduğunu öğrenmek mümkündür. Ali Kemal’in ilk bulunduğu okuma ortamı Süleymaniye Camii’dir. Osmanlı kültüründe camiiler yaygın eğitim kurumlarından birini teşkil eder. Ali Kemal de çocukluğunda babasıyla Süleymaniye Camii’ne sabah namazına gider ve camideki derslere katılır. Sabah namazından sonra işlenen derslerde temel Arapça kitapları takip edilir. Bunlar; *İzhar*, *Kâfiye Şerhi*, *İzzî ve Merah*. Ali Kemal bunlardan bir şey anlamadığını ifade eder. Fakat yine klasik kültürün Farsça öğretim seti niteliğinde olan *Tuhfe-i Vehbî*, *Gülistan*, *Baharistan* gibi kitapları da okuduklarını ve bu kitapların yavaş yavaş hoşuna gitmeye başladığını belirtir.”¹¹⁰ Dikkat edilirse yaygın eğitim kurumu olan camiilerde de örgün eğitim kurumu olan rüştiyelerde de Arapça ve Farsça öğretiminde aynı kitapların takip edildiği

¹⁰⁸ Uşaklıgil, *age.*, a.y.

¹⁰⁹ Uşaklıgil, *age.*, s. 189.

¹¹⁰ Ali Kemal, *Ömrüm*, yay. haz. M. Kayahan Özgül, Cümle Yayınları, Ankara 2016, s. 37.

görülür. Burada Arapça eserlerden hiçbir şey anlamadığını söylemesi bir memnuniyetsizlikten ileri gelmektedir. Tezin başında “okumak” tanımlarında ortak vurgunun “anlamak”a yapıldığı belirtilmişti. Okuduğunu anlamamak ve bundan dolayı yaşanan memnuniyetsizlik Ali Kemal örneğinde olduğu gibi çağdaşı diğer talebelerde de sık rastlanan bir olgudur.

Yaptığı yaramazlıklardan ötürü okuldan kovulduğu söyleyen Ali Kemal, yukarıda bahsedilen camii derslerinde bilgi seviyesini geliştirdiğini ifade eder. Bir gün camiiden çıkışta babasıyla birlikte, komşuları Başmabeyinci İzzet Bey isimli bir zâta denk gelirler. Bu zât, onu *Tuhfe-i Vehbî* ve *Gülistan*’dan imtihan eder. Bu eserleri çok güzel bir şekilde ezberlediğini söyleyen Ali Kemal, İzzet Bey’i şaşırttığını belirtir. Bunun üzerine İzzet Bey’in babasına dönerek kendisini Mekteb-i Mülkiye’ye yazdırmasını tavsiye ettiğini nakleder:

“Bir gün böylece camiiden çıktık, eve dönerken komşumuz Başmabeyinci İzzet Bey’e rastgeldik. Kapının önüne çıkmış duruyordu; geleni geçeni seyrediyordu. Bizi durdurdu, camii derslerine dair bazı suallerden sonra beni *Tuhfe-i Vehbî*’den, *Gülistan*’dan imtihan etti. Öteden beri haylazlığımı, mektepten kovulduğumu işittiği için mahfûzatıma [ezberlediklerime] mütehayyir oldu [hayret etti]. Hacı Efendi, öyle söyledikleri gibi değil. Oğlun pek zekî. Baksana, bu yaşta *Tuhfe*’yi, *Gülistan*’ı ne güzel hıfzetmiş. Günahtır, bu çocuğu mektebe gönder; Mekteb-i Mülkiye’ye yazdır, dedi.”¹¹¹

Ali Kemal’in öğrencilik hayatı Mekteb-i Mülkiye’de¹¹² devam eder. Ali Kemal, bu mektebe girmekle birlikte yeni bir kimliğe büründüğünü ifade eder. Bu mektepten sonra dünyayı başka bir gözle görmeye başlar. Büyük bir şevkle okumaya ve öğrenmeye koyulur. Özellikle Türkçede çok başarılı olduğu için dönemin basını-yayın organlarını da takip eder. “... artık uçurtmalara, kuşlara bedel eğlenceyi, kitaplarda aramaya” başlar. Matematiği iyi olmasa da yukarıda bahsi geçen camii dersleri vesilesiyle Arapça, Farsça ve Türkçede diğer arkadaşlarından üstün

¹¹¹ Ali Kemal, *age.*, s. 38.

¹¹² Osmanlı Devleti’nin Batılılaşma sürecinde, memur yetiştirmek amacıyla İstanbul’da 1858’de açılan okul.

olduğunu yazar. O zaman *Vakît*, *Cerîde-i Havâdis*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazeteleri takip ettiğini belirtir.¹¹³

Ali Kemal bu dönemde, okuduğu kitaplardan yaptığı ezberler dolayısıyla şiire ve şairliğe meylecttiğini, gazetelerde ve dergilerde yazıları ve şiirleri çıkan arkadaşlarına çok özendiğini yazar. Yayın organlarının sayfalarını genç yazarlara açık tutması, yani onların yazılarını yayımlama imkanı sunması çocukları ve ilk gençlik dönemini yaşayan bireyleri okumaya teşvik eden bir unsurdur. Ali Kemal de bu dönemde hangi yayın organlarının kapısını gençlere daha açık tuttuğunu da kaydeder:

“Vehbî’den, Sâdî’den o mahfûzatımın [ezberlediklerimin] tesiriyle, bir yandan da o matbûatı pek heveskârane okuya okuya bende şiire, şairliğe bir iptilâ peydâ oldu. Mektepte yukarı sınıfların talebesinden Ali Ulvi gibi bazıları, meselâ *Cerîde-i Havâdis*’e gazeller gönderirler, dercettirirlerdi. Onlara ne kadar gıpta ederdim; ben de öyle yapmağa ne mertebe çalışırdım! *Cerîde-i Havâdis*, *Tercüman-ı Hakikat*’ten ziyade gençlere karşı müsaadekârâne davranıyordu; mübtedîlerin [yeni başlayanların] gazellerini neşrediyorlardı.”¹¹⁴

Ali Kemal, Mülkiye’de öğrenciyken Reşîd isimli bir arkadaşıyla Ziya Paşa’nın meşhur antolojisi *Harâbât*’ı okuduklarını yazar.¹¹⁵ Mülkiye onun üzerinde çok tesirli olur. O kadar ki gecesini gündüzünü okumakla geçirir. Tatil zamanlarını bile okumayla geçirdiğini belirtmesi okumanın onda bireyselleşme sürecine katkı yaptığını gösterir. Dönemin süreli yayınlarının yanı sıra Ahmet Midhat Efendi ve Muallim Naci gibi tanınan yazarları da bol bol okuduğunu, hatta Muallim Naci’nin takipçilerine bile öykündüğünü söyler:

“Mekteb-i Mülkiye’de daha böyle bir seneden az bir hayat geçirir geçirmez, büyük bir inkılâba mazhar oldumdu. Tatil zamanımı evimde gece-gündüz okumakla yazmakla geçirirdim. *Tercümân-ı Hakikat*’i, *Muntehebât-ı Tercümân-ı Hakikat*’i her gün, her hafta âdetâ hatmederdim. Ahmed Midhat Efendi’yi çok okurdum, çok beğenirdim; Nâci’ye perestiş ederdim. Gençlerden Mehmed Celâller, Ali Ulviler gibi Nacî peyrevlerine [takipçilerine] bile nazar-ı hayretle, gıpta ederdim. O zaman en büyük emelim onlara benzeyebilmek *Tercümân*’a öyle gazeller göndermekti.”¹¹⁶

¹¹³ Ali Kemal, *age.*, s. 39.

¹¹⁴ Ali Kemal, *age.*, s. 40.

¹¹⁵ Ali Kemal, *age.*, s. 43.

¹¹⁶ Ali Kemal, *age.*, s. 44.

Ali Kemal, Mekteb-i Mülkiye'deki arkadaşlarıyla ders çalışma anılarını da aktarır. Örneğin, "... öyle çalışıyorduk ki Abdurrahman Bey'in o kitab-ı mârûfunu âdetâ Kuran gibi hıfzeyliyorduk."¹¹⁷ diye yazar. *Ömrüm*'ü yayına hazırlayan M. Kayahan Özgül, Abdurrahman Şeref Bey'in adı geçen eseriyle ilgili şu dipnotu düşmüştür: "*Coğrafya-yı Umûmî* dört defa basıldığına göre, hakîkaten mâruf olmalı."¹¹⁸

Tatil günlerini bile okumakla geçirdiğini ifade eden Ali Kemal, evinde kendisine ait bir oda bulunduğunu söyler ve burasının kitaplarla dolu olduğunu belirtir. Kendine mahsus bir kütüphanesi ve okuma ortamının olması da okuma ve bireyselleşme ilişkisi bakımından önemlidir. Burada hangi eserleri ve yayınları okuduğuna da yazar:

"Mekteb-i Mülkiye'de iken, haftada bir kere perşembe akşamları Süleymaniye'ye, evime gider; cuma akşamları yine koşa koşa mektebe dönerdim. Evde geçirdiğim zamanı bile sırf mütâlaaya hasrederdim. Konağın üst katında ufak bir odam vardı, kitaplarımla dolu idi. Oraya kapanırdım, muttasıl okurdum. *Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakîkat*'i her hafta baştan aşağıya hatmederdim. Ahmed Midhat Efendi'nin fıkra-i muhayyelleri pek hoşuma giderdi. *Envâr-ı Zekâ* gibi bazı mecmûa-i mevkûtelere de pek severdim. Bu mecmûada bir kere 'Ömrümün Üç Ayı' diye Mustafa Reşid'in sade bir hikâyesini okudum, pek latîf buldum."¹¹⁹

Ali Kemal, yukarıda adı geçen genç yazar Mustafa Reşid'i çok okuduğunu ve bu sıralarda ilk aşk macerasını yaşadığını kaydeder.¹²⁰ Bununla birlikte Namık Kemal'in eserlerini ezber derecesinde okuduğunu ve "edîb-i âzam" diye andığı bu şairi yakından tanıyan Hüsameddin isimli birinden onun hakkında özel bilgiler aldığını da yazar.¹²¹

Ömrüm'deki kaydedeğer hususlardan biri de Mekteb-i Mülkiye'den iyi dereceyle mezun olanlara çeşitli kitapların mükafat olarak verildiğidir. Ali Kemal de

¹¹⁷ Ali Kemal, *age.*, s. 52.

¹¹⁸ Ali Kemal, *age.*, a.y.

¹¹⁹ Ali Kemal, *age.*, s. 53.

¹²⁰ Ali Kemal, *age.*, s. 54.

¹²¹ Ali Kemal, *age.*, s. 59.

dereceye girip bu kitaplardan almıştır: “Meselâ bana bir kere *Solakzâde Târihi* bir kere de *Peçevî* tarihleri verilmişti.”¹²²

2.8. MEHMET EMİN YURDAKUL (1869-1944)

Millî Edebiyat akımının öncü şairlerinden, yazdığı şiirlerle “Türkçü Şair” veya “Millî Şair” gibi ünvanlarla anılan Mehmet Emin Yurdakul, İstanbul’da doğmuştur. Yurdakul, kendisiyle yapılan bir mülakatta çocukluğunda babasına *Battal Gazi, Kerem ile Aslı* gibi destansı halk hikâyelerinden okumalar yaptığını belirtir. Sonra da Namık Kemal’in *Evrak-ı Perişân* isimli eserini okuduğunu beyan eder. Bununla birlikte halkın “kendi hayatını, kendi ruhunu, kendi aşkını, kendi ıstıraplarını, kendi diliyle anlatacak eserlere muhtaç” olduğunu anladığını söyler.¹²³

2.9. RIZA TEVFİK BÖLÜKBAŞI (1869-1949)

II. Meşrutiyet Dönemi’nin ünlü şair ve yazarlarından Rıza Tevfik Bölükbaşı nam-ı diğer Feylesof Rıza, Bulgaristan doğumludur. Rıza Tevfik, Ruşen Eşref’e verdiği mülakatta, babası Hoca Mehmet Efendi’den aldığı eğitim sayesinde Türkçe ve Farsçayı çok iyi öğrendiğini, Hafız ve Sadi gibi ünlü Fars şairlerini, çok küçük yaşlarda dikkatle okuduğunu ifade eder.”¹²⁴ Bu da gösteriyor ki Rıza Tevfik’in üzerinde klasik kültürün etkisi devam etmiş, ayrıca bu eğitimi örgün bir eğitim kurumunda değil bizzat babasından almıştır.

Çocukluğu Gelibolu’da geçen Rıza Tevfik, bu dönemde aşıkların toplantılarına katıldığını da kaydeder. Bu toplantılardan büyük haz aldığını belirtir. Bunların yaptığı tesirler sonucunda iki tane divan yazdığını söyler.¹²⁵ Bu demektir ki sözlü kültürün Rıza Tevfik’in okuma ve yazma sürecine büyük katkısı vardır. Çocukluğunun geçtiği yerin merkez değil bir taşra ilçesi olması, toplumsallaşma sürecinin sözlü kültürün aktarıldığı ortamlarda gelişmesi okuryazarlık serüveni

¹²² Ali Kemal, *age.*, s. 63.

¹²³ İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, “Millî Şairimiz Mehmed Emin Yurdakul ile Görüşüm”, *Yeni Adam*, N: 451, 1943.’ten akt.: Yardım, *age.*, s. 88.

¹²⁴ Ünaydın, *age.*, s. 138.

¹²⁵ Ünaydın, *age.*, s. 139.

bakımından ehemmiyet arz eder. Zira, Rıza Tevfik dönemine göre halk şiirine yakın bir üslupla şiir yazmış, kendinden sonraki büyük şairleri de etkilemiştir.¹²⁶

2.10. MEHMET RAUF (1875-1931)

Servet-i Fünun akımına mensup olan, hikâye ve romanlarıyla tanınan, Türkçedeki ilk psikolojik roman kabul edilen *Eylül*'ü yazan Mehmet Rauf, İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mehmet Rauf, hatıralarında çocukluğuna ve okuma dünyasına dair bilgiler verir. Eğitimine Bahriye Mektebi'nde devam eden Mehmet Rauf, pek uslu ve sakin bir çocuk olduğunu, her saat kitap ve yazı ile meşgul bulunduğunu belirtir. Fakat meşgul olduğu kitap ve yazıların dersle ilgili olmadığını, roman ve tiyatro gibi "mâlâyani" şeyler olduğunu yazar. Hatta bunlar bir kısım hocalara göre "muzır addedilen şeyler"dendir. Bu durum onu "mektebin makbul ve muteber talebesi" sayılmasından alıyor.¹²⁷ Ders esnasında ders dışı bir metin türüyle ilgilenmek bireyselleşme bakımından değerlendirilebilir. Ayrıca Mehmet Rauf bunu yaparken asıl maksadının dersten kaçmak olduğunu ima etmez. Aksine okuduğu metinlere olan ilgisinin kendisine galip geldiğini anlatır. O kadar ki roman ve tiyatro ile olan uğraşını yalnız okumaya hasretmeyip tiyatroculuğu faal sahada bulduğu fırsatlarla "heves ve istirasla" tatbik kalkışır. Bununla birlikte kolektif okuma deneyimleri de yaşar. Bu bakımdan okuma ortamını ev teşkil eder. Komşu kadınlar evlerine gelir. Annesi onlara kitaplar okur. Bu okumaların dikkatli bir dinleyicisi olan Mehmet Rauf, bundan derin zevkler aldığını belirtir. Annesi *Üvey Ana* isimindeki bir kitabı göz yaşlarıyla okurken bütün komşu kadınlar da

¹²⁶ "Rıza Tevfik, öğretmenliği aşan bir kürsü hatibi idi. Meşrutiyet yıllarında çeşitli konularda en çok konferans ve nutuk verenlerden biriydi. Felsefi konferanslarından çok estetiğe ve Türk şiirine ait konuşmaları iz bırakmış ve sonraki kuşaklar Servetifünun'un, hatta Mehmet Emin'le başlayan yeni edebiyatın değil, onun arkasından giderek âşık ve tekke edebiyatını yeni hayata sokmuşlardı. Necip Fazıl, Kudsi Tecer vb.'leri bu tesiri devam ettirenlerdendir. Günümüzdeki folkloraya dayanan yeni edebiyat ilgisinin başında Rıza Tevfik vardır. Onun bu yoldaki rolü, felsefedeki rolünden büyük olmuştur." Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1962, s. 265.

¹²⁷ Mehmet Rauf, *Mehmet Rauf'un Anıları*, yay. haz. Rahim Tarım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023, s. 21.

ona iştirak eder. Bundan dolayı kendisinde bu romana karşı etkileyici bir bağıllık oluşur.¹²⁸

Tıpkı Halit Ziya örneğinde olduğu gibi Mehmet Rauf da babasıyla tiyatroya gider. Gittiği ilk oyunun adını *Sekar Ormanı* olarak hatırlar. Ömründe ilk defa gördüğü bu oyun, onu son derece hislendirir. Hayatı boyunca tiyatroya olan düşkünlüğü bununla başlar. Bu andan itibaren aklı, fikri, bütün melekeleri, bütün hisleri tiyatroya yönelir. Artık bir Cuma kaçırmadan Küçük İsmail'in tiyatrosuna gitmek yüce bir emele dönüşür. Kız kardeşiyle birlikte gördükleri oyunları evde tekrar ederler, ellerine geçirdikleri kitapları hararetle devrederler. Mehmet Rauf, okumak ve oynamanın ötesine geçerek artık kendi de tiyatro yazmaya başlar.¹²⁹ Bahriye Mektebi'nde hocalar arasında adının "tiyatrocuya" çıkar. Hatta bir gün, bir hocası arka sırada okuduğu bir tiyatro kitabını görünce ona:

— Sen buraya geleceğine Güllü Agop'un yanına gideydin, oğlum, demiştir.¹³⁰

İlk okuduğu eserlerle birlikte kendisinde yazma hevesi oluşur. Kısa sürede, okuduğu eserler kadar kitap yazdığını da söyler. Ama bunları çocukça bulur. Fakat zaman geçtikte, okumaları genişledikçe ilhamının ufku da genişler. Böylece onaltı onyediyedi yaşlarına geldiği vakit, Namık Kemal'i, Rezaizade Ekrem'i, Abdülhak Hamit'i, Ahmet Midhat Efendi'yi hatmeder. Bunların yanı sıra Daudet'i, Flaubert'i tanır, *Sopho'nun ve Madam Bovary'nin* meftunu olur. Doğal olarak şiddetle onların tesirindedir. Tam bu sırada, Halit Ziya'nın *Nemide'si* neşr olunur: 1308 [1892]. Bu esere karşı hislerini şöyle açıklar: "Diyebilirim ki Nemide hiç kimsede benimki kadar derin, nâfiz bir tesir yapmamıştır. Nemide üslubuyla olsun, tahkiyesiyle olsun, benim aradığım, beklediğim, istediğim his ve keşfedip de meydana getiremediğim, getiremeyeceğim, bütün güzellikleri cemetmişti."¹³¹

Mehmet Rauf, Halit Ziya ve onun eserleriyle ilgili düşüncelerini açıklarken sözlü kültürde baskın olan anlatı edebiyatını değil de modern dönemde popülerlik

¹²⁸ Mehmet Rauf, *age.*, s. 24.

¹²⁹ Mehmet Rauf, *age.*, s. 24.

¹³⁰ Mehmet Rauf, *age.*, s. 25.

¹³¹ Mehmet Rauf, *age.*, s. 29.

kazanan bireye odaklı edebiyatı vurgular ve tavrını ikincisinden yana alır. Bu da onda çok güçlü bir bireyselleşme fikri olduğunu gösterir. Namık Kemal ve Recaizade Ekrem onun ihtiyaçlarını tatmin edemez. O daha asabi, daha hasta, daha ince bir lisan ile yeni bir şeyler ister. Sami Paşazade Sezai Bey'in *Sergüzeşt*'inde diğerlerine nazaran bir yenilik adımı vardır ama onun istediği bu da değildir. *Sergüzeşt*'in usulünü Ahmet Midhat'ın usulüne, üslubunu ise "eskimeye başlamış" Namık Kemal'in üslubuna benzetir. Ne zaman Fransızca ve İngilizce bir eser okusa, onu derin bir vecd ile titreten güzel bir sayfaya denk gelse "niçin bizde de yok" diye elemle sızlandığını belirtir. Ve Halit Ziya'dır ki onu "bu öksüzlükten" kurtarır. *Nemide*, onu cezb ve mest eder.

Mektepte İzmirli bir arkadaşı vardır. Bu arkadaşı İzmir'de iken Halit Ziya'nın derslerinde bulunmuştur. Mehmet Rauf, Halit Ziya hakkında ondan malumat almaya başlar. Arkadaşı ondaki bu hayranlığı görünce kendisine eski *Hizmet* gazetesi nüshalarını verir. Bu sayfalarda Halit Ziya'nın o zamana kadar henüz kitap şeklinde neşredilmemiş eserleri vardır. *Bu Muydu?*, *Heyhat*, *Ferdi ve Şürekâsı*, *Bir Ölünün Defteri* ve dahası. Devamında şunları söyler: "... Bîlâ-mübalağa söylüyorum: Bu eserleri okurken duyduğum neşe ve hummayı, ömrümde başka hiçbir şeyde hissetmedim. Bu bir galeyan, bir humma, bir hastalık oldu; okurken bazı yerlerde, bazı tasvirlerde, bazı terkiplerde birden haykırmak ihtiyacı ile boğuluyordum."¹³²

Fransız edebiyatını beğense bile ne de olsa bu onun için bir "ecnebi edebiyat"tır. Halit Ziya ona ruhunun bütün kuvvetiyle Türk edebiyatını tattırır.¹³³

Mehmet Rauf, Halit Ziya'nın eserlerini sadece üslup yönünden değil karakterler yönünden de çok beğendiğini söyler. Halit Ziya'nın eserlerinde şahıslar; kibar, şair, mümtaz ruhlar; derin, hummalı aşıklardır. İnce ve nefis kadınları severler. Bu vakaları ve kahramanları Kemal'de, Midhat'ta, Sezai'de görmediğini yazar. Ona göre, "Mithat'ın tasvir ettiği kahramanların en nazik olanları bile âmmî ve galiz ruhlardır; vakaları âdi, tahkiyeleri avam-pesendane, üslup ise pek kalındır.

¹³² Mehmet Rauf, *age.*, s. 30.

¹³³ Mehmet Rauf, *age.*, s. 27-30.

Kemal'in kahramanları vâkıa yüksek numunelerdir. Halbuki Halit Ziya'nın tasvir ettiği ruhlar, yazıldıkları zaman için bile pek çok yeni, binaenaleyh pek çok cazip birer şahsiyet irae ediyorlardı."¹³⁴ Bu yorumlardan anlaşılın daha bireye dönük bireyi tanımlayan ve tasvir eden kahramanlar Türk edebiyatında yeni bir şeydir. Bu da artık bireye vurgu yapılmaya başlandığını ve bunun ilgi çektiğini gösterir. Bununla birlikte Mehmet Rauf bu kitapları bir arkadaş grubuyla okur.¹³⁵

Mehmet Rauf'un daha bireye dönük olanı öne çıkartması, ilk gençlik yıllarında dahi bunun farkında olduğunu belirtmesi, okuduklarının kendisi üzerindeki tesirini açıklığa kavuşturur. Öyle ki Mehmet Rauf, Türk edebiyatının ilk psikolojik romanı kabul edilen *Eylül*'ü yazmıştır. Bahsi geçen arayışların tatmin edilmesinde Halit Ziya'nın yerini uzun uzadıya anlatır.

2.11. HÜSEYİN CAHİT YALÇIN (1875-1957)

Daha çok muhalif kimliğiyle tanınan gazeteci, yazar, çevirmen ve siyasetçi Hüseyin Cahit Yalçın, Balıkesir'de dünyaya gelir. Yalçın, hatıralarında çocukluğundaki okuma dünyasına dair önemli bilgiler verir. Söz gelimi, kitap merakının kendisinde çocukluktan itibaren başladığını yazar. Ardından, ilk kitaplığının bir ayakkabı kutusu olduğunu kaydeder. Bu kitaplıkta sakladığı eserler destansı halk hikâyelerinin en bilindik örnekleridir: "Bütün özen ve dikkatimle burada sakladığım değerler de sanırım sokaklarda satılan destanlar, *Aşık Garip* ve *Kerem* hikâyeleri idi."¹³⁶

Yalçın, çocukken oyun ve oyuncakla arasının iyi olmadığını belirtir. Fakat kitaplarla oynamak için özendirilmeye ihtiyacı yoktur. Babası sonunda kitaplara zarar vermediğini görünce kendi kitaplarını da oğluna bırakır.¹³⁷

¹³⁴ Mehmet Rauf, *age.*, s. 31.

¹³⁵ Mehmet Rauf, *age.*, s. 113.

¹³⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, yay. haz. Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975, s. 15.

¹³⁷ Yardım, *age.*, s. 118.

Yalçın, okuduğu eserlere dair yer yer kıyaslar da yapar. Bu kıyaslardan anlaşılın, destansı halk hikâyeleri onun üzerinde derin tesirler bırakmıştır: “Hazreti Ali’nin savaşları, *Battal Gazi*, *Kara Davut* ... elime nereden geçtiğini bilemediğim kitaplar. *Âşık Garib*’e, *Kerem* hikâyesine yeğ tuttuklarım bunlardı. Geceleri aile arasında okunan romanlar bile, örneğin Hayber Kalesi önünde Hazreti Ali’nin gösterdiği yiğitlik hikâyeleri kadar coşku uyandırmazdı bende.”¹³⁸

Hüseyin Cahit, okuma kültürü olan bir evde ve ailede büyümüştür. Bu bakımdan ilk okuma deneyimlerini kolektif bir okuma kültürüyle yaşamıştır. Hatıralarında ailesiyle birlikte yaptığı “gece okumaları”ndan bahseder:

“Ev yaşamımızın bendeki en eski anıları, bu gece okumalarıyla karışıktır. Yemekten sonra babam kahvesini içerken biraz konuşulurdu. Sonra babamın işareti üzerine ablam eline bir kitap alır, gaz lambasının yanına oturur, bir gece önce bıraktığı yerden okumağa başlardı. Annem, babam sessizce dinlerlerken ben hikâyeyi izlemeye uğraşır, sonunda yorulup minderin üzerinde derin bir uykuya dalardım.”¹³⁹

Hüseyin Cahit bahsi geçen gece okumalarında *Felatun Beyle Rakım Efendî*’yi okuduklarını yazar. Babasının, yazarı Ahmet Midhat Efendî’ye çok değer verdiğini, onu “Ne yazarsa iyi yazar” diye övdüğünü kaydeder. Kitabının böyle dikkatle okunduğunu, ilgiyle izlendiğini, övüldüğünü görünce Ahmet Mithat Efendî’ye olan saygısının arttığını belirtir.¹⁴⁰

Bu türden okumaların aile içi sosyalleşmeye katkısı inkar edilemez. Öyle ki Hüseyin Cahit’in annesi ve babası arasında zaman zaman görüş ayrılıkları olur. Bir nevî edebî estetik tartışması sayılabilecek bu anlaşmazlıklarda ailenin fertleri okudukları eserlerle ilgili farklı fikirler ortaya atar. Bu durum çocuk yaştaki Hüseyin Cahit’in ilgisini çeker. Hatta o da bir taraf olur:

“Dikkat etmişim. Ahmet Mithat Efendî’nin romanları okunurken annemle babam arasında küçük tartışmalar olurdu. Mithat Efendî, anlattığı hikâyeyi yarıda kesip başka konulara atlar, bilgiler vermeye girişirdi. O zaman annem,

¹³⁸ Yalçın, *age.*, a.y.

¹³⁹ Yalçın, *age.*, a.y.

¹⁴⁰ Yalçın, *age.*, s. 16.

'Buraları atlıyalım, içim sıkıldı' der, ama babamı kandıramazdı. Doğrusu, önceleri anneme hak verdiğimi hatırlıyorum."¹⁴¹

Yalçın ve ailesi bu gece okumalarına devam ederler. Böylece yerli ve yabancı birçok roman okurlar. Onun hatıralarında bu okumaların çok özel ve güzel bir yeri vardır. Babası muhasebecilik göreviyle Serez'e gider ve onları da götürür. Yalçın bu esnada sekiz yaşlarındadır. Bu gece okumaları orada da sürer. Yani mekan değişikliği, ailenin okuma kültürünü kesintiye uğratmaz. Hatta, Yalçın bu sefer kolayca uykusu gelmediği için romanları daha çok ilgiyle takip edebildiğini kaydeder. Okuduğu romanların adını da zikreder. *Monte Kristo*, *Hüseyin Fellah* gibi eserlerin adını hatırlar ancak bir çoğunu da unuttuğunu söyler. Bu okumaların aile ocaklarının sessiz, durgun ve içten hayatına güzellik kattığını belirtir. Babasının kendisine Ahmet Midhat Efendi'nin *Hayret* romanını getirdiği vakit "akla gelebilecek bütün armağanlardan" daha çok sevindiğini ifade eder. Artık o da Ahmet Midhat Efendi'nin inançlı okurları arasına girmiştir.¹⁴²

Hüseyin Cahit, yaşı ilerledikçe gece okumalarıyla yetinmediğini, gündüzleri de fırsat buldukça okumalar yaptığını, eline geçen kitabı hemen okuyup bitirdiğini yazar. Bu da okuma eyleminin onda kolektiften bireyesele doğru ilerlediğini gösterir. Artık kitap okumak onun için salt bir aile içi sosyalleşme aracı değil bireysel bir ihtiyaçtır. Öyle ki babasının kütüphanesinin ondaki bu ihtiyaçları karşılayamadığını belirtir. Çünkü bu kitaplardan pek bir şey anlamaz. Bu açıklamalar okumaktan muradın anlamak olduğuna dair bir bilincin tezahürüdür. Okuduğunu anlamamaktan duyulan memnuniyetsizlik bir vaka olarak çocuk okuyucular nazarında hissedilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte babası kendi kitaplarına derin bir saygı duyar. Hüseyin Yalçın, söz konusu kitapların isimlerini ve onlara dair görüşlerini şöyle açıklar:

"... onun kitaplarının hemen hiç birinden bir şey anlamıyordum. Örneğin, elinden hiç düşürmediği bir kitabın, *Fususülhikem*'in yazarı Şeyh Muhiddin-i Arabî'nin adını Tanrı adıymış gibi dinsel bir saygıyla anar, bu saygı ve ululama benim yüreğimde de bir titreme yaratırdı. Ama büyük bir merakla elime aldığım o sarı kağıtlı kocaman kitap bana bir şey söylemezdi. Sanki anlamadığım başka bir dille yazılmıştı. Yarım sayfasını bile okumaya

¹⁴¹ Yalçın, *age*, s. 15-16.

¹⁴² Yalçın, *age*, s. 16.

dayanamazdım. Kitaplıktaki *Hadikatüssüeda* adlı eser de cildinin güzelliğiyle beni ilgilendirirdi ama okuyunca hiçbir şey anlayamazdım.”¹⁴³

Hüseyin Cahit, babasının kütüphanesindeki divanları kendine daha yakın bulduğunu söyler. Bunun sebebini de “hiç değilse içlerinden anlayabileceğim bazı satırlara rastlıyordum” diyerek açıklar. Bu yüzden Fuzûli, Nedim, Nâbî, Sümbüzade Vehbî divanları elinde dolaşıp durur. Ancak hiçbirini sevmez. Sadece Enderunlu Vasıf'a daha çok yakınlık duyar. Bunun sebebi yine aynıdır, anlamak. Vasıf'ın kadınlar için söylediği "Olma sokak süpürgesi, kadın kadıncık ol!" dizesinin ezber yeteneği olmadığı hâlde hala hatırında olduğunu da kaydeder.¹⁴⁴

Yalçın, dönemin meşhur kitapçısı Arakel'in gönderdiği kataloğu uzun uzun inceler. İçinden birçok kitap seçer. Babası isteğini kırmaz. Sabırsızlıkla kitaplarına kavuşmayı bekler. Bunların arasında *Şevahidünnüvve* isimli bir kitap vardır:

Şevahidünnüvve... Peygamberimizin gösterdiği mucizelerin hikâyesiydi. Çocukluğumda güçlü bir din duygusuyla doluydum. Peygamber hazretleri bir hurma ile bir orduyu doyuruyor, bir parça suyla herkesi kandırıyordu. Ama ben bir türlü doymuyor, kanmıyordum. Taze, titrek, derin bir duyguyla hep daha çoğunu hep daha çoğunu...”¹⁴⁵

Yukarıdaki açıklamalar okunan eserlerin kimliğin şekillenışı üzerindeki etkisine dair iyi bir örnektir. Son Osmanlılar örneğinde özellikle de taşrada sıkça karşımıza çıkan destansı halk hikâyeleri bu bağlamda büyük bir önem arz eder. İncelikli karakterler yerine retoriğin öne çıktığı iyilerin ve kötülerin, kahramanların ve düşmanların keskin çizgilerle ayrıştığı bu türden hikâyeler çocuklar üzerinde oldukça güçlü bir tesire bırakmıştır. Hüseyin Cahit'in anılarında da bunu görmek mümkündür:

“Hazret-i Ali'nin yiğitlikleri, *Battal Gazi* hikâyeleri, *Kara Davut* serüvenleri, peygamberlik mucizeleri, Nesimî büyüklükleri... Bütün bu doğa üstü yüksek, güzel şeylerin içimde kabarttığı coşkun duygular, Rumeli çevresinin ortaçağı hatırlatan özgür yaşamı ile iyice uzlaşıyordu. Bir atımla küçük bir martinim vardı. Yaylalarda, ormanlarda, kırlarda gezer, koşar, tehlikelere atılır, derin derin yaşadım.”¹⁴⁶

¹⁴³ Yalçın, *age.*, a.y.

¹⁴⁴ Yalçın, *age.*, s. 16-17.

¹⁴⁵ Yalçın, *age.*, s. 17.

¹⁴⁶ Yalçın, *age.*, s. 17-18.

Hüseyin Cahit, harçlığını kitaplara harcadığını ve bu şekilde kendisine bir kütüphane kurduğunu belirtir. Ayrıca kitaplarla romantik bir ilişkiye girer. Onların özensizliğine razı olmaz. İtinayla yerleştirdiği kitapların karşısına geçer. Onları büyük bir mutlulukla uzun uzun seyreder. Fakat bunların, kendi bütçesini zorladığını da not düşer.¹⁴⁷

İstanbul Lisesi'nde gündüzlü öğrenci olduktan sonra, perşembe günleri okula giderken Beyazıt yokuşunu her zamankinden daha hızlı ve istekle tırmandığını belirten Hüseyin Cahit bunun sebebinin şöyle açıklar:

“O yıllarda yayımlanan romanlar on altışar sayfalık formalar halinde, haftada bir kez, perşembe günleri çıkardı. Artin adında, bir gözü kör bir dağıtıcı tanıdım. Beyazıt'taki köşede dururdu. Orası öteki dağıtıcıların da toplantı yeri gibiydi. Perşembe günleri ortalıkta epeyce roman alıcısı birikirdi. Ben bunların en başlıklarından biriydim. Artin bana güvendiği için bir alacak-verecek hesabı açmıştı. Yağmurlu havalarda tramvayla geçerken bile, pencereden benim romanlarımı uzatırdı. Xaier de Montepin'in, Emile Gaborieau ve bu gibi yazarların hep cinayetleri konu edinen romanlarıydı.”¹⁴⁸

Hüseyin Cahit için bireysel okumalar okul derslerinden daha cazip hâle gelir. Yukarıda adı geçen romanları ve gazeteleri sıranın altından gizlice okur. Hatta bu durum Cebir öğretmenin dikkatini çeker ve onu iğneler:

“Cebir öğretmenimiz Boyacıyan Efendi, ders anlatışının tek düzenliliği içinde arasıra kendi kendisiyle konuşur gibi şöyle derdi: ‘640 Hüseyin Cahit Efendi gene siyasa ile uğraşıyor!’ Bu söz üzerine ön sıradaki arkadaşlar arkaya doğru bakışır, gülüşürlerdi. Ben bozulduğumu belli etmemeye çalışarak hiç iştitemiş gibi davranır, gözlerim kara tahtada iken bir yandan da sıranın altındaki gazeteyi yavaşça toplar, gözün içine tıkdım. Boyacıyan Efendi de ders anlatımına devam ederdi.”¹⁴⁹

Ders esnasında ders dışı bir kitapla ilgilenmek bireyselleşme sürecini örneklendirdiği kadar derslerden duyulan memnuniyetsizliği de örneklendirir. Bu süreç zamanla örgün eğitimden memnuniyetsizliğe, ardından da otodidakt öğrenme etkinliğine doğru ilerleme gösterecektir.

¹⁴⁷ Yalçın, *age.*, s. 18.

¹⁴⁸ Yalçın, *age.*, s. 18-19.

¹⁴⁹ Yalçın, *age.*, s. 19.

2.12. CELÂL ESAT ARSEVEN (1875-1971)

Ressam, yazar ve milletvekili Celâl Esat Arseven, İstanbul'da doğmuştur. Arseven, hatıratında çocukluğunda resimli bir kitap ve gazete bulmanın zor olduğunu, olanların da kifayetsiz olduğunu kaydeder. Mevcut resimli kitaplarında yine destansı halk hikâyelerinin basılı olduğu kitaplarda olduğunu söyler. Ancak bunları beğenmez.

“O devirde resimli bir kitap veya gazete de nadirattandı. Babamdan kalma kitaplar arasında yalnız *Musavver Medeniyet* diye bulduğum bir gazetede tahtaya kazılmış veya basılmış resimlere hayranlıkla bakardım. Bir de *Kerem, Aşık Garip, Leyla Mecnun* gibi taş basması kitaplarda acemice yapılmış, çarpuk çarpuk boyasız resimler vardı.”¹⁵⁰

Hayatının ilerleyen safhalarında ressam olacak olan Arseven'in çocukluğunda resimli kitap bulamamaktan şikayet etmesi ayrıca dikkat çekicidir.

Tahsiline Mülkiye Mektebi'nde devam eden Arseven, burada yasak olmasına rağmen arkadaşlarıyla beraber, Namık Kemal'in kitaplarını ve memlekete gizlice giren Jön Türk dergilerini okuduklarını yazar. Meşhur ittihatçı Mizancı Murat onun hocasıdır. Onlara ihtilalci fikirler aşılar. Bu gizli okumalar onları gizli okuma ortamları kurmaya sevk eder. Bu da bir nevi sosyalleşme örneğidir. Zira Arseven bu gizli okumalar sayesinde arkadaşlarıyla “dertleştiklerini” yazar:

“Mülkiye Mektebi'nde iken tarih hocamız Murat Bey'in bize aşıladığı ihtilal ve hürriyet fikirleri, Namık Kemal'in gizli gizli okuduğumuz yazıları bizde Abdülhamid'e karşı öyle bir kin yaratmıştı ki memleketin bütün saadeti ondan kurtulmakta ve Meşrutiyet'e kavuşmakta olduğuna kani idik. Mektep arkadaşlarımızdan Filozof Rıza Tevfik, eski maarif müdürü Saffet, onun kardeşi Kemal, Hâmit Zafir ve daha bazı emin olduğumuz talebeler, her Cuma günü bizim konakta toplanır ve o zaman Paris'ten gizlice gelen Jön Türk gazetelerini, Namık Kemal'in yasak olduğu için elden ele dolaşan vatani yazılarını ve şiirlerini okuyarak dertleşiyorduk.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Celâl Esat Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, yay. haz. Ekrem Işın, Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları 2019, s. 26.

¹⁵¹ Arseven, *age.*, s. 41.

2.13. BEHİÇ ERKİN (1876-1961)

1876 yılında İstanbul'da doğan Behiç Erkin, asker, diplomat ve siyasetçi gibi çeşitli kimliklere sahip biridir. Özellikle de millî mücadelede ve sonraki dönemde yaptığı Devlet Demir Yolları yöneticiliği onun kariyerinin en kayda değer kısmıdır denebilir. Erkin, ölümünden sonra basılmak üzere bir hatırat bırakmıştır.¹⁵² *Hâtırat*'ında, halası dolayısıyla serbest bir çocukluk yaşadığını ifade eden Behiç Erkin, buna rağmen okumaktan ve çalışmaktan zevk aldığını söyler: "Halam beni çok severdi. Bu sevgi o kadar acayip idi ki benim mektebe girmeme bile engel olurdu. Hususî tahsilimde hocalarıma beni sıkmamalarını söyler, "İsterse okusun, isterse okumasın" diye ihtarda bulunurdu. Buna rağmen ben mütemadiyen çalışır ve okumaktan zevk alırdım."¹⁵³

Behiç Erkin, "her sene çıkan devlet yıllıklarını okumaya pek meraklı" olduğunu yazar.¹⁵⁴ Şahsi bir kütüphanesi vardır. Burada kitapları ve oyuncaklarıyla meşgul olur. Özel bir oda ve şahsi bir kütüphaneye sahip olmasının kendisine bireyselleşme imkanı sağladığı varsayılabilir.¹⁵⁵ Erkin, devrin meşhur kitapçılarından devamlı olarak kitaplar getirtir. Belki de bireyselleşmenin verdiği bilinçle, özel bir eğitimin işe yaramayacağına ve kişinin kendisini yetiştirmesi gerektiğine inanmıştır:

"Elime çok para geçerdi. Bu sayede İstanbul'da Bâbiâli Caddesi'ndeki o zamanın meşhur üç kitapçasından – Arakel, Karabet, ve Kaspar –, mütemadiyen kitap getirtirdim. Büyük zatların hatıralarını, biyografilerini ve birçok ilmî ve ahlakî ve Ahmet Mithat Efendi'nin Stockholm'daki Müsteşrikîn Kongresi'ne dair yazdığı eseri, Ahmed İhsan Bey'in *Avrupa'da Ne Gördüm* gibi kitaplarını okuyarak, hususî tahsilin amelî bir kıymeti olamayacağına ve kimseye güvenmeyerek kendimi yetiştirmek lüzumuna kâni oldum."¹⁵⁶

¹⁵² Behiç Erkin, *Hâtırat 1876-1958*, yay. haz. Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. XXIV-XXIX.

¹⁵³ Erkin, *age.*, s. 5.

¹⁵⁴ Erkin, *age.*, s. 10.

¹⁵⁵ Erkin, *age.*, s. 12.

¹⁵⁶ Erkin, *age.*, s. 18.

2.14. KAZIM NÂMÎ DURU (1877-1967)

Yazdığı eserler ve kariyeri sebebiyle eğitimci kimliğiyle tanınan Kazım Nâmi Duru, 1877 yılında İstanbul'da doğmuştur. Meslek hayatına asker olarak başlayan Kazım Nâmi, daha sonraları öğretmen olarak çeşitli mekteplerde görev yapmıştır. Türkçülük ideolojisine bağlı olan Duru, 1914 yılında *Türk Sözü* dergisinde kaleme aldığı bir yazısında çocuk edebiyatı hakkında bir tartışmaya girer. Bu yazıda kendi çocukluğundaki okuma deneyimlerinden de bahseder. Anlaşılan bu dönemde - İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönem - Osmanlı kültüründe özellikle de halk kültüründe önemli bir yeri olan destansı halk hikâyeleri hakkında görüş ayrılıkları vardır. Bazıları bu hikâyelerin okutulmasından yana iken bazıları buna karşı çıkmıştır. Kazım Nâmi daha çok duygusal saiklerle bu hikâyelerin okutulmasından yanadır. Okuyucularının “Acem düzmesi cavalacusta” şeyler deyip kınamasına aldırmadan bunları savunur. Kendi çocukluğunda “*Hayber Kalesi'ni, Battal Gazî'yi seve seve okumamış kaç kişi vardır acaba*” diye sorar ve kendi neslinde bunları okumayanın çok az olduğunu söyler.¹⁵⁷ Ardından bu eserlerin kendi üzerindeki tesirlerini açıklar:

“Ben, şimdi kendi çocukluğumu hatırladım; henüz rüştiyenin ilk senelerinde ancak okur yazar bir şakird iken, *Hayber Kalesi'ni* okumuş, pek ziyade hoşlanmışım. Belki de gece rüyalarımda hep Hazret-i Ali'yi, eğer Cibril tutmasa idi, dünyayı boynuzunda taşıyan öküzü kesecek olan Zülfikar'ını gördüm. Hazret-i Ali gözümde ne kadar büyümüştü! Kahramanlıklarını hatırıma getirdikçe yüreğimde bir şeylerin kabarıp taşıdığını duyuyordum. Kitabın kenarında Muhammed Hanefî'nin hikâyesi yazılıydı. Onu da ne kadar severek okumuştum. ‘Tam babasının oğlu’ diyordum. Bende de din uğruna böyle büyük kahramanlıklar hevesi uyanıyordu. Fakat aklım pek güzel eriyordu ki ben ne Ali'yim, ne Muhammed Hanefî; benim elimde Zülfikar'ım yoktu. Bir vuruşta yedi kat yerleri kesemezdim.¹⁵⁸

Çocuklukta okunan eserlerin kimliğin şekillenmesi üzerindeki etkisi yukarıdaki alıntıda besbellidir. Kazım Nâmi, ileriki yıllarda okuduğu tercüme kitapların hiçbirinden cenknamelerin ve battâlnâmelerin zevkini alamadığını söyler:

¹⁵⁷ Üçüncü bölümde de tartışılacağı üzere eldeki verilerden anlaşılan Kazım Nâmi'nin de dediği gibi hem yaygın okunmuş hem de büyük tesirler bırakmıştır. (y.n.)

¹⁵⁸ Kazım Nâmi, “Hayber Kalelerinin, Battal Gazî'lerin Terbiyevî Hizmetleri”, *Türk Sözü*, Sayı 7, 22 Mayıs 1330, s. 50-51.

“Aradan seneler geçti; ne romanlar, ne hikâyeler okudum. Kısaviye dö Montepen’den tercüme edilmiş bütün romanları uzun uzun gözden geçirdim. Fransızca öğrendikten sonra Zola’ları, Mopasan’ları, Filober’leri, Pol Porje’leri, Marsel Pravu’ları, daha bilmem kimleri hep okudum; fakat itiraf ederim, hiçbirisinden o ilk efsanelerin zevkini alamadım.”¹⁵⁹

Kazım Nâmi, ileriki yaşlarında bu hikâyeleri tekrar okumaktan çekindiğini yazar. Bunun sebebi de o çocuksu zevki tadamamaktan ileri gelen bir korkudur:

“Şimdi o hikâyeleri tekrar okumak bana bir zul gibi gelmeseydi, acaba yine eski zevkle okuyabilecek miyim? Kim bilir? Bir kere denemek ister. Yüreğimde ‘Okursam belki beğenmem de sonra bu hayalî ve eski zevki da kaçırırım’ korkusu titriyor. Bakınız çocuklukta muhayyilem ne kadar hisli, hafızam ne kadar kuvvetli imiş. Hikâyelerin en güzel yerleri nasıl zihnime yer etmiş.”¹⁶⁰

Kazım Nâmi, çocukken bu hikâyelere seve seve inandıklarını, birisi onlara yalan dese onu dinsizlikle itham edeceklerini belirtir:

“Şüphesiz bu vakalar tamamıyla efsanevî idi; hem de içlerinde öyle inanılmayacak mübalağalar vardı ki bizim çocuk akıllarımız onlara seve seve inanırdı. Bir büyükçe adam karşımıza çıkıpta bunların olmayacak yalanlar olduğunu söyleseydi, bizi en hisli yerimizden yaralardı. Kim bilir belki de: – Ah! derdik, bu adam şeytana uymuş; imanı bozulmuş. Koca bir Hazret-i Ali’nin elindeki Zülfikar’la, altındaki Düldül ile cihanları titretmesi, öküz ve balığı parçalaması işten bile değildi. Allah emrettikten sonra neler olmaz.”¹⁶¹

Kazım Nâmi, çocukluğunda bu eserleri annesinin yardımıyla okuduğunu, bunların tesiriyle dindar bir çocuk olduğunu ve böylece kendisinde çok güzel hatıralar bırakan manevi deneyimler yaşadığını aktarır:

“Anamın yardımıyla çocukluğumda böyle efsanevî daha birkaç kitap okudum. Bütün bunlar bende gayet duygulu bir asabiyet uyandırıyor. Camilerde güzel sesli hafızlar dinlerken ağlardım, kendim Kur’an okurken ağlardım. Mevlitlerde büsbütün coşardım. Namazı kılarırken yüreğim kabarıyor, kabarıyor, kendimi dünyanın üstünde daha ruhanî bir aleme yükselmiş bulurdum. Şimdi düşünüyorum da o vakit ne kadar tatlı, bununla beraber ne kadar sökülüp atılmaz, en ufak şüphe lekelerinden ârî bir iman sahibi olduğumu anlıyorum.”¹⁶²

¹⁵⁹ Kazım Nâmi, agm., s. 51.

¹⁶⁰ Kazım Nâmi, agm., a.y.

¹⁶¹ Kazım Nâmi, agm., a.y.

¹⁶² Kazım Nâmi, agm., s. 152.

Yukarıdaki bilgiler çocuklukta okunan eserlerin kimliğin şekillenışı üzerindeki etkisini bize bir kez daha göstermektedir. Zira bu bağlamda okuma bir boş zaman aktivitesi değildir. Adeta çocuğun kendi kültüründeki kutsallara olan inancını pekiştiren bir eylemdir. Kazım Nâmi daha sonraları mektepte ilmiyeler okuduğunu ancak yine de cenknamelerin ve battalnamelerin onda çok ayrı bir yeri olduğunu vurgular. Şüphesiz bunda, cenknamelerdeki fantastik unsurların ve şiirsel retoriğin etkisi büyüktür. Kazım Nâmi, cenknamelerin çocuk edebiyatı açısından değerine “iman”lı insan yetiştirme hususundaki katkısı bakımından yaklaşır. Kendi deneyimi genellemeye çalışır. Kendisindeki birçok faziletin kaynağını bu eserlerde arar. Ona göre, bu eserler daha estetik koşullarda basılmış olsaydı daha güçlü bir tesire sahip olacaktı.¹⁶³

Kazım Nâmi, yazısını şu sözlerle noktalar: “Meseleyi dallandırıp budaklandırmaksızın iddia ediyorum ki *Hayber Kaleleri*, *Battal Gazîler* bizim dinî terbiyemizde büyük ve müessir amirdirler. Öyle ise bunları daha iyi ve daha müteahhir bir kalıba sokalım.”¹⁶⁴

2.15. AHMET CEVAT EMRE (1878-1961)

Osmanlı hakimiyetindeki Girit adasının Resmo şehrinde doğan Ahmet Cevat Emre siyasetçi, dilbilimci, çevirmen ve yazardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesidir. Bu sebeple sürgün edilmiştir. *İki Neslin Tarihi* isimli bir hatırat yazmıştır. Çocukken gittiği okulda, on oniki kadar erkek çocukla birlikte okuduğunu yazar. Burada çocuklar elifbeyi “supara”lardan okurlar. Supara, “çocuklara okuma-yazma veya Kur’ân-ı Kerim öğretmek için hazırlanmış kitapçık, elifbâ.” diye tanımlanmıştır.¹⁶⁵ Ancak Ahmet Cevat’ın anılarında sadece bu anlamda kullanılmaz. Kurân’daki cüzlerden biri kastedilir. Zira *Amme Suparası*, *Tebareke Suparası* gibi ifadeler kullanılır. Zaten kendisi de “supara”yı aynı yerde böyle tanımlar. Ahmet Cevat, elifbe’yi harekeli usülle öğrendiğini söyler. Bu usülde sessiz harf kendinden sonraki harekeye birleştirilerek öğretilir. Örneğin; be üstün

¹⁶³ Kazım Nâmi, agm., a.y.

¹⁶⁴ Kazım Nâmi, agm., s. 53.

¹⁶⁵ <https://lugatim.com/s/supara>, erişim tarihi 05.08.2024.

be, be esre bi, be ötre bu. Amme Cüzü'nü okuyanlar için “ammeciler” der.¹⁶⁶ Amme Cüzü, Kurân-ı Kerim'in 30. cüzüdür. Tebareke ise 29. cüzüdür. Osmanlı mahalle mekteplerinde Kurân öğretimi ve hafızlık eğitimi sondan başa doğru ezberletilerek yapılır.

Ahmet Cevat'ın gittiği mektepte hoca önce önündeki kitaptan birkaç satır okur. Ardından her çocuk aynı satırları tekrarlar. O da bu usüle uyduğunu anlatır. Hoca okurken gözlerini kelimelerden hiç ayırmadığını belirtir. Okumayı da birkaç hafta içinde söktüğünü, harflerin başta, ortada ve sondaki hallerini ayırt edebildiğini kaydeder. Birkaç ay sonra Tebareke'yi okuyabilir hale gelir. Mektepte *Anahtar* isimli Türkçe harekesiz ve resimli bir küçük kitap okunur. Ahmet Cevat bundan çok hoşlanır. Fakat “ne yazık ki ikincisi veya başka bir Türkçe kitap yoktu. Haftalar, aylar hep suparaları tekrar tekrar okumakla geçiyordu.” diye yakınır.¹⁶⁷ Bu durumda kitap yokluğu ve kitaba ulaşma zorluğu da bir vaka olarak karşımıza çıkar.¹⁶⁸ Söz gelimi, Ahmet Cevat'ın Girit'te olduğunu yani taşrada olduğunu hatırlatmakta fayda var. Cafer Bey isimli öğretmeni ona “kitap yokluğundan” resmi yazışmaları okutur. Önceleri bir şey anlamaz ama zamanla anlamaya başlar. Bu yazışmalardaki “emrû irade hazreti men lehülemrindir” gibi formüller sarıklı imamın öğrettiği Arapça dualardan farksız gelir. Bir vazife ile Hanya'ya giden Cafer Bey, dönüşte, ona *Tuhfe-i Vehbî*'yi getirir ve bununla derse başlarlar. Bu eser için “manası bizim için karanlık olan bu kitabı galiba sonuna kadar bitirememiştik” der. Cafer Bey, onunla Türkçe konuşur, dersi Türkçe anlatır. Yavaş yavaş, yedi yaşında Türkçe konuşmağa başlar ve epey alışır.¹⁶⁹

Annesinin kendisine mâniler okuttuğunu ve *Tuhfe-i Vehbî* ve bu mâniler arasında benzerlik gördüğünü kaydeder. Hocası Cafer Bey'e, annesinin mâniler düzdüğünü söyler. Onun yanında birkaç tanesini okur. Bunlar Cafer Bey'in çok hoşuna gider. Annesinden, ona daha çok mâni yazdırmasını ister. Cafer Bey de

¹⁶⁶ Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi: Mustafa Kemal Neler Yaptı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 8.

¹⁶⁷ Emre, *age.*, s. 8.

¹⁶⁸ Emre, *age.*, a.y.

¹⁶⁹ Emre, *age.*, s. 10-11.

karşılık veren mâniler yazar. Bu süreç onun için zevkli bir okuma yazma dersine dönüşür.¹⁷⁰¹⁷¹

Ahmet Cevat, okuma kültürü olan bir evde ve çevrede büyüdüğünü kaydeder. Dahası tıpkı Halit Ziya gibi o da küçük yaşlarında içinde bulunduğu okuma ortamının esas okuyucusu olmuştur. Hatıralarında aktardığına göre *Erotokritos* isimli bir destansı aşk hikâyesini annesine okur. *Erotokritos*, içerik olarak Türk edebiyatındaki *Leyla ile Mecun*'a benzer. Komşuları da bu okumalara katılırlar. Ahmet Cevat bu acıklı destanı okudukça annesinin ve komşuların gözlerinden yaşlar akmaya başlar. Bu destan okumalarının tesirini “yedi sekiz yaşındaki Ahmed'in ruhuna aşıladığı hisleri şimdi tariften acizim.” diye tarif eder.¹⁷²

Ahmet Cevat, Farsça öğrenirken Sadi'nin *Bostan*'ını okuduğunu, bunu kolayca anladığını, bu dersten çok hoşlandığını yazar. Arapça dersinde ise *Bina* gibi klasik kitaplardan okuduğunu, bu dersin çetin bir ezber gerektirdiğini ama bunun altından kalkıp dersten çok iyi bir notla geçtiğini yazar. İkinci sene sonunda, mükafatlar dağıtımı merasiminde, Rumca *Antologî*den “Lükianos'un Rüyası” isminde bir parçanın analizini alkış tufanı içinde yapar. Koltuklarının altı ciltli kitaplarla dolmuştur.¹⁷³

Resmo'da okuduğu rüştiyede Arapçanın sentaksını (nahiv) *İzhar* isimindeki kitaptan okur. Hocası ilk derste onun Arapçasının çok iyi olduğunu görünce ona “molla” ünvanı verir. Ertesi sene *Kafiye*'ye geçer. Onu da aynı derece anlar. O kadar ki derse hazırlanmaya hiç ihtiyaç duymaz. Farsçadan Şirazlı Şeyh Sadi'nin *Gülîstan*'ını okur. Gülîstan'ı övse de 5. bâbını “gençlerin yolunu şaşkırtan parçalar” olarak tarif eder. Çocukluğunda “bu sapık ahlak”ın yaygın olduğunu sezdiğini belirtir. Hatırlanacağı üzere *Gülîstan*'ın beşinci bâbının okutulması yasaktı. Mehmet Sabri Efendi isimli hocası *Siyer-i Veysî*den ve benzeri edebi metinlerden yazma alıştırmaları yaptırır. Bunların manasını pek anlamadığını ancak Osmanlı

¹⁷⁰ Emre, *age.*, s. 12.

¹⁷¹ Bu ilişkinin sonu evliliğe kadar gider. Cafer Bey, Ahmet Cevat'ın dul olan annesinin eşi olur. (y.n.)

¹⁷² Emre, *age.*, s. 13-14.

¹⁷³ Emre, *age.*, s. 16-17.

edebiyatına başka türlü hazırlanamayacağını not düşer.¹⁷⁴ Rüştiye’de Mantık dersinde Arapça yazılmış bir kitap olan *İsaguci* okutulur. Arapçayı çok iyi bildiği için bu kitabın kendisine çok kolay geldiğini ancak arkadaşlarının bundan bir şey anlamadığını kaydeder.¹⁷⁵

Ahmet Cevat, Harbiye’de öğrenci iken tatil aylarının bir kısmını Hanya’da, Vali Hasan Paşa’nın oğlu, arkadaşı Yahya Hayati ile geçirdiğini yazar. “Millet ve vatan için yüreği çarpan, kültürlü, şair ruhlu bir genç” diye andığı bu arkadaşında çok kitap vardır. Namık Kemal’in, Abdülhak Hamid’in, Ziya Paşa’nın, Şinasi’nin, Eşref’in, Sezayi Bey’in kitapları arkadaşının kitaplığında mevcuttur. Beraber dönemin yasaklı kitaplarını ve önde gelen şair ve yazarlarını okurlar.¹⁷⁶ Bu okumalarla birlikte siyasi görüşleri de şekillenmeye başlar. Anılarında “müstebit padişah” diye andığı II. Abdülhamid’in “büyük Türk inkılap kahramanı” diye andığı Mithat Paşa’yı sürgüne gönderdiğini ve onu nasıl boğdurttuğunu anlatan yerleri büyük bir kinle ve gözleri yaşlı okuduğunu yazar. Arkadaşı Yahya Hayati, Fransız postahanesi aracılığıyla, Avrupa’ya kaçmış inkılapçıların yayınlarını da alır, beraberce okur, münkaşa ederler.¹⁷⁷ Gizli okumaların kimliğin şekillenmesi üzerindeki etkisi Ahmet Cevat örneğinde açıkça gözlemlenmektedir. Zira o da İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne üye olmuş, hatta bundan dolayı sürgün edilmiştir.

2.16. YUSUF KEMAL TENĞİRŞEK (1878-1969)

Siyasetçi ve devlet adamı Yusuf Kemal Tengirşek, Sinop doğumludur. Çocukluk yıllarını Anadolu’da geçiren Tengirşek, eğitimi için İstanbul’a gelmiştir. Anılarını, *Vatan Hizmetinde* isimli bir kitap yazarak kayda geçirmiştir. Bu eserinde, çocukluğunda çok ciddî bir iştiaqla kitap okuduğunu ve kendi mahallesinin okuyucusu olduğunu anlatır: “Ben de elime geçen her kitabı yağmura susamış toprak gibi kafamın içine çekiyor; ne bulursam okuyordum. Bizim mahallenin okuyucusu olmuştum. Kış gecelerinde hanımlar bizim evde toplanır, ben de

¹⁷⁴ Emre, *age.*, s. 23.

¹⁷⁵ Emre, *age.*, s. 23.

¹⁷⁶ Emre, *age.*, s. 30.

¹⁷⁷ Emre, *age.*, s. 31.

onlara *Kan Kalesi*, *Aşık Kerem* hikâyelerini okur iyi vakitler geçirtirdim.”¹⁷⁸ Yusuf Kemal’in evde misafirlerine okuduğu destansı halk hikâyeleri okumayı kolektif bir bağlamda deneyimlediğini göstermektedir. Böylece bir çocuk için okuma deneyimi, toplumsallaşmanın bir aracı olmuştur. Tengirşek, daha önce Halit Ziya, Ahmet Cevat Emre örneklerinde de görüldüğü gibi lider okuyucu konumunun ilk deneyimlerini çocukluk yıllarında yaşamışlardır. Bunun onlara özgüven aşıladığını tahmin etmek zor değildir.

Bununla birlikte Tengirşek, elindeki kitapları bitirdiğini ve yeni kitap bulamadığı için onları yeniden okuduğunu aktarır: “Benim ne olmak istediğim hakkında bir fikrim yoktu. Babam bizi çok dindar yetiştirmiş ve beni kadı yapmak ve Nüvap Mektebi’ne göndermek fikrinde idi. Kışın sonuna doğru artık okuyacak kitap bulamıyor, bir okuduğumu tekrar tekrar okuyup hemen hemen ezbere alıyordum.”¹⁷⁹ Hatırlanacağı üzere benzeri bir durumdan Ahmet Cevat Emre de şikayet etmişti. Her ikisinin de taşrada olması dikkat çekicidir.

Tengirşek, çocukken *Tuhfe-i Vehbî* isimli meşhur Farsça-Türkçe manzum sözlüğü ezbere bildiğini kaydeder:

“Esat Dede isminde bir Farisî öğretmenimiz vardı. Gayet mübarek bir adamdı. *Tuhfe-i Vehbî*’yi okurduk. Kendisi çocuklara karşı gayet nazik davranır, hiç azarlamaz; herkes de onun bu yumuşaklığından faydalanarak konuşurlardı. Konuşma fazlalaşınca hiçbir şey demez kalkar siyah tahtaya (Edep ya hu..) sözünü yazardı. *Tuhfe-i Vehbî*’den ezberlemek için bazen bir veya yarım kıta verirdi. Halbuki ben kitabı hemen hemen ezbere bilirdim. Ben okurken dalar, çenesini yavaş yavaş sıvazlar, birden bakar ki ben verilen kıtalardan ötelere geçmişim. Hayretle gözlerini açar ve bana dua ederdi.”¹⁸⁰

Tengirşek, oniki yaşlarında Namık Kemal’in eserlerini okumaya başladığını belirtir.”¹⁸¹ Bu eserler onu derinden etkilemiştir:

“Burada boş vakitlerimi Namık Kemal’in eserlerini okumaya vermişim. İçimde vatan memleket aşkının ateşi tutuşmuştu. *Vatan ve Silistre* eserinde olduğu gibi kendimi vatan için feda etmeye hazırdım. Askerlik bana en iyi, en

¹⁷⁸ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 12.

¹⁷⁹ Tengirşek, *age.*, s. 13.

¹⁸⁰ Tengirşek, *age.*, s. 25.

¹⁸¹ Tengirşek, *age.*, s. 27.

asil bir meslek gibi geliyor, kendimi muharebelerde vatanım için büyük başarı sağlamış görüyor, asker olmak için vesileler arıyordum.”¹⁸²

Tengirşek'in de öğrencilik yılları II. Abdülhamid dönemine denk gelir. Namık Kemal, onun kuşağına siyasi bir bilinç kazandırır.

2.17. RIZA NUR (1879-1942)

Doktor, siyasetçi ve yazar Rıza Nur 1879 yılında Sinop'ta doğar. *Hayat ve Hatıratım* isimli bir eser kaleme alan Rıza Nur, bu eserinde çocukluğundaki okuma dünyasından bahseder. Hatıratında aktardığı bilgilere göre, on yaşında rüştiye mektebine gitmeye başlar. Rıza Nur, rüştiyede çok başarılı olduğunu ve okuduklarını birkaç okuyuşta ezberleyebildiğini söyler. Yine buradayken klasik Arapça kitaplarını anlamadan ezberlediğini, bunların yanısıra Şeyh Sadi'nin *Gülistan* isimli eserini de ezberlediğini yazar.¹⁸³

Rüştiyede okuduğu sıralarda Rıza Nur'u derinden etkileyen eserler vardır. Bunlar; *Muhammediye, Ahmediye, Seyyid Battal Gazi, Kan Kalesi, Hayber Kalesi*. Geleneksel Türk halk edebiyatının en bilindik metinleri arasında yer alan bu eserler küçük Rıza'nın okuma iştiağını da artırır:

“Bu mektepte iken bir hevesim de *Muhammediye, Ahmediye, Seyyid Battal Gazi, Kan Kalesi, Hayber Kalesi* gibi kitapları okumaktı. Bunları seve seve ve heyecanla okurdum. Okudukça bana kahramanlık hevesi gelirdi. Anlıyorum ki Türk'ün o eski meşhur kahramanlık terbiyesini bu eserler veriyordu. Yazık ki hepsi on paralık oldu. Şimdi asrî olarak onları yeniden yazmak lazımdır.”¹⁸⁴

Hatırlanacağı üzere Kazım Nâmi Duru da kendi kuşağından bu eserleri okumayanın neredeyse olmadığını söylemişti. Rıza Nur da bunları “seve seve” okuduğunu söyler ve çağdaş formda yeniden yazılması gerektiğini lazım görür. Rıza Nur, bunların tesiriyle çocukken çok dindar ve çok mutlu olduğunu anlatır. Özellikle cenknamelerin ve gazavatnâmelerin kendisinde bıraktığı hisleri büyük

¹⁸² Tengirşek, *age.*, s. 28.

¹⁸³ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967, s. 69-70.

¹⁸⁴ Nur, *age.*, s. 72.

sevinç ve iç çekişle hatırlar. Yine bunların tesiriyle, asker olmak istediğini bu yüzden Harbiye İdadî'sine gittiğini söyler:

“*Battal Gazi*’lere düştüğüm zaman bunları okudukça bende yiğitliğe, kahramanlığa, mertliğe büyük bir aşk uyandı. Bir kılıç çalışta bin kafiri kestiği gibi cümleleri okurken heyecanla sıçradım. Ben de böyle yapabilirsem derdim. Bir kılıç çalışta bin kafir kesmek isterdim. Bu kitapların tesiriyle bende pek kuvvetli bir pehlivan, bir asker ve kumandan olmak hevesi uyandı. Mektepte çocuklar ile güreş etmeye başladım. Babam beni hekim yapmak istiyordu. Ben ise sonra İstanbul Askerî Rüştiyesi’ni bitirdiğim vakit Askerî Tıbbiye İdadisi’ne gideceğim yerde bu hevesledir ki Harbiye İdadisi’ne gidip yazıldım.”¹⁸⁵

Rıza Nur, çocukluğunda bazı kahvelerde kış geceleri *Muhammediye*, *Seyyid Battal Gazi* gibi kitaplar okunduğunu, insanların bu eserleri sükût ve dikkatle dinlediğini kaydeder.¹⁸⁶ Okumanın bir toplumsallaşma aracı olma özelliği burada da karşımıza çıkar. Ayrıca bu eserlerin ya da anlatıların çocuk edebiyatına indirgenemeyeceği çünkü yetişkinlerin de bunları çocuklarla beraber dinlediği ortadadır.

Rıza Nur, rüştiyenin son sınıfına geldiği yıllarda yaşadığı ilginç bir okuma deneyimini aktarır. Bu dönemde, rüştiyede başarılı olan öğrencilere mükafat olarak kitap verilir. Rıza Nur da on kitap mükafat kazanır. Bunların içinde *Mürşidü’l-mütehhilîn*¹⁸⁷ isimli bir kitap dikkatini çeker. Onu incelemeye başlar. Sözlük yardımıyla kitabı sökmeye çalışır. Sonunda kitabın içeriğine vâkıf olur. Kitap, evli çiftler arasında cinsel ilişkinin nasıl olması gerektiğini anlatan bir içeriğe sahiptir:

“Rüştiyenin son sınıfına geçerken imtihan olduk. On kitap mükafat kazandım. Kreple sarılı kurdele ile bağlı bu kitapları alıp eve geldim. Açtım. Bu matbu kitaplardan birisinin adı “Mürşid-ül Mütehhilin” idi. Bundan bir şey anlamadım. Lügatı karıştırarak yarı anlar gibi oldum. Münderecatına baktım. Bir yerde erkeğin kadını yapmak için zekerini eline alıp evvelâ oğuşturması, kadının fercine bakmaması, bakarsa doğacak çocuğun kör olacağı sonra zekeri ferce sokması, meni gelirken erkeğin altta olmayıp mutlaka üstte bulunması ve emsali şeyler yazılı idi.”¹⁸⁸

¹⁸⁵ Nur, *age.*, s. 73.

¹⁸⁶ Nur, *age.*, s. 74.

¹⁸⁷ Osmanlı alimi, Kutbüddinzâde İznikî (ö. 885/1480) tarafından kaleme alınan eser, evlilik ve cinselliğin âdabı gibi konularını işler ve halk arasında yaygın olarak bilinir (y.n.).

¹⁸⁸ Nur, *age.*, s. 77.

Rıza Nur şehvete dair malumatı ilk defa bu eserle öğrendiğini ve çocuklara bu kitapları verenlerin ne kadar düşüncesiz olduğunu yazar:

“Bu vakte kadar böyle şey hiç işitmemiş, hiç bilmiyordum. Bu sözler beni ziyade alakadar etti; fakat sebebini anlamıyordum. Münderecat lügatlı olduğu için iyice mâna çıkaramıyordum. Kamus ile pek güçlkle çalıştım anladım. Bu kitap gözümü açtı. İki de bir okudum durdum. İşte benim şehvete dair aldığım ilk malûmat budur. Bize bu kitapları mükafat diye veren adamlar ne düşüncesiz adamlar, ne zavallı kafalar imiş.”¹⁸⁹

Rıza Nur bu okuma deneyimiyle birlikte okuma ve bireyselleşme ilişkisini yaşamış olmalıdır. Zira söz konusu eser topluluk önünde okunacak türden değildir. Rıza Nur kişisel bir merak sonucu eseri mütalaa etmiştir.

2.18. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK (1881-1938)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk, Selanik'te doğmuştur. Ahmet Emin Yalman'a verdiği mülakatta daha çok ilk gençlik yıllarında yaptığı okumalarından bahseder. İdadide Ömer Naci isimli şair bir arkadaşı vardır. Mustafa Kemal, ona bir gün bütün kitaplarını gösterir. Fakat Ömer Naci bunların hiçbirini beğenmez. Bu durum Mustafa Kemal'in gücüne gider. Şiir ve edebiyat gibi şeylerden böylece haberdar olmaya başlar. Fakat kitabet hocası ona şiiri yasaklar. Çünkü bu meşguliyetin onu askerlikten uzaklaştıracağını söyler.¹⁹⁰

İdadide iken çok çalıştığını ifade eden Mustafa Kemal'in daha sonra Harbiye yılları başlar. Harbiye yıllarında siyasi fikirleri oluşur. Sultan II. Abdülhamid devridir. Namık Kemal'in kitaplarını yasak olmasına rağmen okurlar. Harbiye'de sıkı bir takibat vardır. Bunlarını koğuştta yat saatinin ardından okuyabildiklerini kaydeder. Bu gibi vatanseverliği anlatan eserlere karşı soruşturma açılması onlara işin içinde bir berbatlık olduğunu sezdirir. Ancak yine de olan bitene pek vakıf değillerdir. Erkân-ı Harp sınıfına geçince memleketin idaresinde ve

¹⁸⁹ Nur, *age.*, a.y.

¹⁹⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1922-1924)*, ed. Yüksel Özgen, yay. haz. Temuçin Faik Ertan, Necdet Aysal, Ahmet Demir, Hasan Dinçer, İbrahim Baş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2024, s. 7.

siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başlar. Durumdan mektebin diğer talebelelerini de haberdar etmek için gazete çıkarırlar. Gazetenin yazılarını da çoğunlukla Mustafa Kemal yazar.¹⁹¹

2.19. ALİ FUAT CEBESoy (1882-1968)

Millî Mücadele'yi veren komutanlardan biri olan, daha sonra Türk siyasetinde önemli roller üstlenen Ali Fuat Cebesoy, İstanbul'da doğar. Cebesoy, aynı zamanda Atatürk'ün sınıf arkadaşıdır. Bu isimde bir kitap kaleme alır: *Sınıf Arkadaşım Atatürk*. Yukarıda Atatürk'ün Ahmet Emin'e verdiği mülakatta anlatılan bilgileri o da bu eserinde anlattıklarıyla teyit eder:

"Büyük Vatan Şairi Namık Kemal'i, okul idaresinin aldığı tedbirlere rağmen yatakhane de gizli gizli okuduğumuzu nasıl unutabilirim? Mustafa Kemal'in bir gece vakti yanıma gelerek, Kemal'in Vatan Kasidesi'nin teksir edilmiş bir nüshasını 'Fuat kardeşim, bunu ezberleyelim' diye bana verirken yavaş bir sesle, fakat büyük bir heyecanla okuduğu;
Felek her türlü esbabın cefasın toplansın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten
mısralarını nasıl unutabilirim?"¹⁹²

Aynı eserde anlattıklarına göre; bir gün üç-beş arkadaş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı hakkında konuşurlar. Mustafa Kemal, birden teessürle Namık Kemal'in beytini okur:

Vatanın bağına düşman dayamış hançerini
Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini.

Daha sonra Millî mücadele yıllarında Kırşehir'de Gençler Derneği'nde bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki beyti değiştirip şu şekilde söyler:

¹⁹¹ ASD II, s. 8.

¹⁹² Rauf Orbay, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 167.'ten akt.: Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal-Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2001, s. 15.

*Vatanın bağına düşman dayasın hançerini
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini?*¹⁹³

Ali Fuat Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, 1907 yılında Manastır'a döndüklerinde, Harp Okulu öğrencileri Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre oyununu oynarlar. Paşalar atlarından inerler ve oyunu seyrederek. Öğrencilerden bir temsilin son sahnesinde:

*Yare nişandır tenine erlerin
Ölüm ise son rütbesidir askerinin
Altı da bir, üstü de birdir yerin,
Arş yiğitler vatan imdadına*

mısralarını okurken gözyaşlarını tutamazlar. Harp Okulu'daki talebelik hayatları gözlerinin önünde canlanır. Ali Fuat Cebesoy sözlerini şöyle noktalar: "Sınıf arkadaşım Mustafa Kemal ile beraber bu şiirleri o zamana kadar okumuş, ezberlemiştik. Fakat böyle heyecanla haykıramamıştık."¹⁹⁴

Yasaklar ve sansürler gizli okumalar sayesinde aşılmış. Dahası bu kuşak yeni bir devleti kurarken bu okumalardan ilham almıştır.

2.20. KAZIM KARABEKİR (1882-1948)

Millî Mücadele'nin sembol isimlerinden, Doğu Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa İstanbul'da doğmuştur. Fakat onun çocukluğu babasının görevleri dolayısıyla memleketin farklı yerlerinde geçmiştir. Bu yerlerden biri de Van'dır. Kazım Karabekir, Van'ın fizikî koşulların zor olduğunu yazar. Birkaç ay babaları onları evde okutur. Okumaya İstanbul'dan gelen gazetelerin başlıklarından başlarlar. Daha sonra mektebe giderler. Dersler sıkı ezberle yapılır. *Kıyas-ı Enbiya'yı*¹⁹⁵ harfi harfine belletirler. Kazım Karabekir hafızasının

¹⁹³ Sav, *age.*, s. 15.

¹⁹⁴ Sav, *age.*, s. 16.

¹⁹⁵ Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan, Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberlerin hayatını konu alan, dönemine göre popüler eserlerden biri.

çok kuvvetli olduğunu söyler. Dersini akşamdan bir iki kere okur, sonra da kimseyle konuşmadan ve okuduğu kitabı da baş yastığı altına koyarak uyur. Böylece sabahleyin bir iki kere daha okuyunca ezberlemiş olduğunu belirtir. Bu usülü komşularından öğrendiğini de yazar.¹⁹⁶ Karabekir, Ermeni bir aşçıları olduğunu, “Türk’ten farkı yok” dediği bu zâtın onlara kitaplardan masallar okuduğunu da kaydeder.¹⁹⁷

Daha sonra ailecek Mekke’ye giderler. Mekke’de beş sınıflık iyi bir ilkmektep vardır. Burada Fransızca öğretilmez. Çünkü Mekke’de ecnebi bir lisan öğretmek günah kabul edilir. Karabekir, Arapçayı çok çabuk öğrendiğini belirtiyor. Hatta Arapa küfürleri bile kısa sürede öğreniyor. Çünkü Araplar’ın sokakta çok küfrettiğini söylüyor. Arapça öğrenirken bina, sarf, nahiv, mantık diye kitaplar da okuduğunu yazar. Bir senede, babasına tercümanlık yapacak derecede Arapça’yı öğrendiğini yazar. Mektepte de Arapçası ve Türkçesi iyi olduğu için ilk sınıflara risale-i ahlak hocası tayin edilir.¹⁹⁸

Ağabeyinin çok kitabı olduğunu, bunlardan istifade ettiğini söyler. *Tunçtan Kızlar*, *Fakirler Tabibi* gibi tercüme romanları okur. Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın da şiirlerini el yazısı kağıtlardan okur ve bunlar pek hoşuna gider. *Tarih-i Ata*’dan Sultan Selim ve Sultan Mahmut hadiseleri, Alemdar’ın kahramanlığı ve akıbeti ise onu romandan ziyade cezbeder. Ağabeyin tarih kitaplarını okur. *Tarih-i Cevdet*’ten Fransız İnkılâbı’nı merakla okur.¹⁹⁹

“İttihat ve Terakki Cemiyeti ’nden Nasıl Haberim Oldu!” başlıklı yazısında bir gün ağabeyinin kütüphanesinde saklı bir yer gördüğünü, burada Paris’ten gelen Türkçe gazeteler bulduğunu ve bunları merakla okuduğunu yazar. İttihat Terakki Cemiyeti’ni Ahmet Rıza Bey ve Murat Bey gibi cemiyetin önde gelen isimlerini bunlardan öğrenir. Gazeteleri aldığı yere saklar ve akşam gelince ağabeyine bu durumu sorar. Hamdi ağabeyi, hayretle gözlerinin içine bakar ve “Yemin et

¹⁹⁶ Kazım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023, s. 25.

¹⁹⁷ Karabekir, *age.*, s. 26.

¹⁹⁸ Karabekir, *age.*, s. 43.

¹⁹⁹ Karabekir, *age.*, s. 77.

bakayım ki bundan hiç kimseye tek bir kelime bile söylemeyeceksin” der. Genç Kazım yemin eder, ağabeyi ona “Abdülhamid’in zulmünü ve istibdatını” anlatır. İttihat ve Terakki’nin misyonundan bahseder. Kazım Karabekir oracıkta cemiyete girmeye karar verir. Ağabeyi ona tekrar yemin ettirir. Bunu bir sır olarak taşımasını ister. Bu gazeteler geldikçe okumayı ağabeyinden rica eder.²⁰⁰

Osmanlı-Yunan Savaşı’nı gazetelerden büyük bir merakla takip ettiğini söyler. Arkadaşlarıyla birlikte “Ah bir gün biz de şu harbe gitsek” diye iç geçirirler. Ama önlerinde daha dokuz sene vardır. Zafer haberlerini büyük bir zevkle gazetelerden okurlar.²⁰¹

Kazım Karabekir, öğrencilik yıllarında kendince öğrenme yöntemleri geliştirmiş biridir. Bu deneyimlerin onu başarıya ulaştırdığını da iddia eder. Yukarıda nasıl ezber yaptığı açıklanmıştı. Kelime ezberleme çalışması için de usüller geliştirir. Buna göre, sıradaki gözün kapağına her gün az altı sözcük yazar. Kapağı her açıp kapayıpta bunları birer defa okur. O gün bunları “muhakkak” belleğine kaydeder. Akılda kalmayanları birkaç defa daha yazar.²⁰² O dönemde böylesine bir sistemlilik ve düzenlilik içinde ders çalışan öğrenciye rastlamak zordur. Çok çalışan öğrencilere rastlansa bile kendi kendine öğrenme yöntemi geliştiren böyle bir örnek oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca aklında kalmayanları bir kez daha yazması da onun ölçme ve değerlendirme bilinci kazanmış biri olduğunu gösterir. Bu özelliğini bireyselleşme bakımından değerlendirmek mümkündür. Zira, bu örnekte otodikakt bir öğrenme usülü gözlemlenmiş olur. Daha sonra Fransızcasını da kendince bir yöntemle geliştirdiğini yazar. İzmit’ten İstanbul’a dönünce *Robenson*²⁰³ alır. Mektepte akşam paydoslarında bunu tercüme eder sonra Türkçesiyle karşılaştırır. Bu kitap pek hoşuna gider. Hatta arkadaşları oyun oynarken onu çağırmasınlar diye saklanır ve sessizce kitabını okur. Bu kitap sayesinde Fransızcasını oldukça ilerletir. Ders okutmaya bile başlar.²⁰⁴ Böylece

²⁰⁰ Karabekir, *age.*, s. 78.

²⁰¹ Karabekir, *age.*, s. 81.

²⁰² Karabekir, *age.*, s. 86.

²⁰³ Galiba, Daniel Defoe’nun meşhur *Robinson Crusoe* kitabı. Romanın orijinali İngilizcedir. Ancak o zaman Fransızca tercümesi yapılmıştır. (y.n.)

²⁰⁴ Karabekir, *age.*, s. 86.

Kazım Karabekir'in okuma serüveni de bireysel bir deneyime dönüşmeye başlamıştır.

Bu dönemde yayımlanan ve sayfalarını çocuk yazarlara açan gazeteler okumayı teşvik eden bir unsurdur. Kazım Karabekir de *Çoban ile Kral* isimli bir parçayı tercüme eder ve haftalık *Çocuklar* gazetesine gönderir. Gazete bunu yayımlar. Bu gazetede bir bilmeceyi de çözer. Böylece altı aylık abone mükafat kazanır.²⁰⁵

2.21. TEVFİK SAĞLAM (1882-1963)

Tevfik Salim İstanbul'da doğmuştur. Hekim ve bilim adamıdır. Türkiye Verem Savaş Derneği'nin kurucusudur ve uzun yıllar bu derneğin başkanlığını yapmıştır. İstanbul Üniversitesi rektörlüğü yapmasının yanı sıra Türkiye'deki ilk Akciğer Hastalıkları (Fizyoloji) kürsüsünü kurmuştur. Tıp sahasında önemli çalışmalar yapmış ve çeşitli eserler kaleme almıştır. Tevfik Salim, Soyadı Kanunu'nun ardından "Sağlam" soy ismini almıştır.²⁰⁶

Tevfik Sağlam, eğitim hayatını ele alan *Nasıl Okudum* isimli bir hatıra yazmıştır.²⁰⁷ Bu eserindeki nakillere göre Sağlam, kültürlü bir aile çevresinde büyümüştür. Özellikle de babası sayesinde devrin önde gelen eserleri ve süreli yayınları takip edebilmiştir:

"Ailemin üzerimde yaptığı ikinci ve önemli tesir de babamın ve muhitinin okumuş yazmış, aydın insanlar olmasıdır. Babam o zamana göre serbest düşünceli, müsamahalı, eskilerin tâbirince rindmeşrep bir adamdı. Güzel söyler, güzel fıkra, hikâyeye nakleder, edebiyata tarihe meraklı, Babîâli üslubuyla güzel yazar, hicivden ve hezelden hoşlanırdı.

Abdülhamit idaresinden ve adamlarından nefret ederdi. Evimizde Şinasi'nin ve Namık Kemal'in eserleri, *İbret*, *Hayal*, *Çaylak* gibi gazete koleksiyonları vardı. Kendimi bildiğim günden beri evimizde her gün gazete okunurdu. Bu muhitin benim ve kardeşim üzerinde pek büyük bir tesiri olmuştur. ..."²⁰⁸

²⁰⁵ Karabekir, *age.*, s. 90.

²⁰⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Sa%C4%9Flam, erişim tarihi: 18.09.2023.

²⁰⁷ Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*, yay. haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

²⁰⁸ "Tevfik Sağlam Konuşuyor" – Tıp Fakültesi Talebe Derneği, sf. 5-7. İsmail Akgün Matbaası 1947.'den akt.: Sağlam, *age.*, s. 24.

Gittiği mahalle mektebinden pek memnun olmadığını belirten Sağlam, burada okuduğu kitaplar ve onların içeriklerine dair bilgiler verir. Okuduğunu anlamamaktan kaynaklanan şikayeti burada bir kez daha görmekteyiz:

“Mahalle mekteplerinde hüsn-i hat (güzel yazma) ve tecvit öğretilirdi. Tecvit, Kur’an’ı düzgün okumak kaidelerini öğreten bir dersti. Ders kitabı, *Tecvid-i Karabaş* adında taş basması bir risale idi. Öyle bir kitap ki anlamak çocukların değil, benim diyen büyüklerin bile haddi değildi. Cümlelerin çoğu ‘kaçan’ ile başlardı. Bunun mânasını hiçbir zaman anlayamamıştım. ‘kaçan’ın, bilhassa Rumelililerin kullandığı ‘haçan’ sözünün aynı olduğu ve ‘ne vakit ki’ anlamına geldiğini 76 yaşında *Türkçe Sözlük*’ten öğrendim. *Karabaş Tecvidi*’nde ne terimler yoktu: idğam-ı maal gunne, idğam-ı bilâ gunne, huruf-ı ihfa, medd-i muttasıl, medd-i münfasıl daha neler neler! Yedi yaşında bir çocuğun bunları anlaması mümkün mü? Basma kalıp ezberler, hocanın zoruyla da Kur’an okuyuşuna da tatbik ederdik.”²⁰⁹

Mahalle mektebinden sonra Soğukçeşme Askerî Tıbbiyesi’ne giden Tevfik Salim, burada da Arapça öğreniminde ne kadar zorlandığını çünkü okuduklarını anlamadığını belirtir: “Arapça’dan eski usül kitap okuturlardı. Anlaşılır şey değil. Esasen Arapça çok ince, fakat çok güç ve karışık bir dil. ... işte, aziz okuyucularım, 10 yaşında iken bunları okuyup öğrenmek, daha doğrusu ezberlemek için neler çektiğimizi kolayca tasavvur edebilirsiniz.”²¹⁰ Yine buradaki Farsça eğitimiyle ilgili “ ... *Nesâyih-i Hükemâ, Gülistan* gibi okuma kitaplarıyla bu dildeki bilgimizi biraz ilerlettik.” diye yazar.²¹¹

Rüştiyede Mantık dersinin *İsagoci* isimli kitaptan takip edildiğini belirten Sağlam’ın bu kitap ve dersle ilgili yorumu ise şöyledir:

“Arapça okuduğumuz mantık *İsagoci* mantığı idi. Küçük bir kitabı vardı. O zaman bunu neden okuduğumuzu pek kestirememiştim. Kendi kendime, ‘Güneş doğunca gündüz olur, sayılar ya çifttir ya tektir, her insan hayvandır, fakat her hayvan insan değildir’ gibi bence bedihi gibi gelen sözleri bize ezberletmenin ne manası var? Hayatta pek çok mantıksızlıklarla karşılaştıktan ve en bedihi şeylerin red veya münazara edildiğini gördükten sonradır ki mantığın insanlar için ne kadar lüzumlu olduğunu anladım ve *İsagoci*’yi de, bize dersi olarak okutan sarıklı hocayı rahmetle andım.”²¹²

²⁰⁹ Sağlam, *age.*, s. 27.

²¹⁰ Sağlam, *age.*, s. 30.

²¹¹ Sağlam, *age.*, s. 31.

²¹² Sağlam, *age.*, s. 32.

Sağlam, Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) tarafından yazılmış dilbilgisi kitabından da övgüyle bahseder: “Osmanlıca grameri Cevdet Paşa'nın *Kavaid-i Lisan-ı Osmanî* kitabından okuduk. Bunda yalnız Türkçe değil, o zamanki dilimizi dolduran Arapça ve Farsça sözlere ait kurallar da vardı. İyi yazılmış ve o zamanki dili anlamak ve o dille doğru söylemek ve doğru yazmak için çok faydalı bir kitaptı.”²¹³ Dikkat edilirse bu övgünün gerekçesi de dönemine göre anlaşılır bir kitap olmasındandır.

Fransızca'yı hangi kitaplardan öğrendiğini aktarır:

“Fransızca grameri, Larive et Fluery'nin küçük gramerinin Fransızca metninden okuduk. Güzel, klasik bir kitaptı. ... Fransızca için yedek kitaplar da vardı. Mesela gramer için *Hoca Kitabı* adında o dersi verecek hocalar için yazılmış büyücek bir kitap vardı. Ondan da istifade ederdik. Bir de fiiller için *Vade mecum* adlı bir kitap da elimizde dolaşırdı. Çocuklar buna 'Fatmagül' diye isim takmışlardı. Bu sınıfta bir de Fransızca küçük bir *Hygene* kitabından parçalar okurduk.”²¹⁴

Sağlam, o dönemin en göze çarpan olgularından biri olan yasaklar hakkında da bilgiler verir. Mektepte “sıkı bir dehşet” olduğunu, yasağın had ve hesabının olmadığını, mektepte ne olursa olsun, program dışı bir kitap okumanın yasak olduğunu not düşer: “İstanbul'da basılmış, Fransızcadan Türkçeye Vizental Efendi'nin lügat kitabı, Larousse diksiyoneri yasak, kimde bulunursa dört hafta izinsiz. Gazete okumak yasak...”²¹⁵

Bütün bunlara rağmen söz konusu yasakları aştıklarını kaydeden Sağlam, program dışı kitapları okula sokmayı başardığını nakleder: “Mektebe program dışı pek çok kitap soktum. Bunların arasında öyle tehlikelileri vardı ki yakalansam Taşkışla'yı ve sürgünü boylamam, muhakkaktı, yakalanmadım.”²¹⁶

²¹³ Sağlam, *age.*, a.y.

²¹⁴ Sağlam, *age.*, s. 32.

²¹⁵ Sağlam, *age.*, s. 51. Bu okul Tıbbiye İdadisi'dir (y.n.).

²¹⁶ Sağlam, *age.*, a.y.

Sağlam, bazı arkadaşlarıyla Fransızcalarını ilerletme kararı aldıklarını, bunun için okul dışı kitaplar edindiklerini ve okul idaresine yakalanmamak için ne gibi yollara başvurduklarını da aktarır:

“... gündüz boş kalan derslerde Fransızca çalışmaya karar verdik. Bu mektepten verilen dört kitapla olacak iş değildi. Dışarıdan, küçük hikâye, roman, tarih gibi kitaplar mektebe getirmeğe başladık. Halbuki bunlar yasaktı. Mesela kitaplar dolabımızda bulunmasın ve ele geçecek olursa bize ait olduğu anlaşılmasın diye, açıkta, ötede beride bırakırdık. Fakat bir müddet sonra kitapların bize ait olduğu sınıfça bellendi. Bir sabah erkenden, hamam borusunda, iki arkadaş kimse görmeden teneffüshanede boş bir dolap bulup oraya naklettik ve üstüne bir kilit astık. İlk defa kitapları buraya götürürken mektebin müdürünü bahçede gezinirken görünce ne kadar korktuğumuzu hâlâ hatırlarım. Dolabın kime ait olduğunu kimse bilmiyordu. Biz ya sabah pek erkenden veyahut gece yat borusundan sonra, teneffüshaneye gider, dolaba okuduğumuz kitapları koyar ve yenisini alırdık. Bir müddet sonra dolabın kime ait olduğu da anlaşılmaya başlandı. Biz de kitapları evimize kaçırdık ve ancak okuyacağımız formları mektepte bulundurmağa başladık.”²¹⁷

Görüldüğü gibi yasaklar ve sansürler söz konusu kitapların okunmasına mani olmamıştır. Dahası bu yasaklar işbirliği halinde delinmiştir. Bunun da okul yönetimi ve öğrenciler arasında zamanla da devlet ve öğrenciler arasında nasıl bir ikilik doğurduğu daha sonra ortaya çıkmıştır.

Sağlam, okuldaki tarih derslerinden ve kitaplarından zevk almadığını, bununla birlikte evlerinde bulunan *Vasîf*, *Naima*, *Raşit*, *Cevdet* tarihlerini okuyup anlamaya çalıştığını kaydeder.²¹⁸ Hocası Ali Râzi Bey’in tesiriyle tarihe olan merakının arttığını, bu sebeple çeşitli tarih kitapları edindiğini ve böylelikle Fransızcasını geliştirdiğini yazar:

“Ali Râzi Bey’in tesiri altında tarihe merakım arttı. Artık Fransızcadan okuduğumu anlar hale gelmiştim. Victor Duruy’nin küçük tarih kitabını aldım, okudum. Bir de Galata Yüksekaldırım’da eski kitaplar satan Hacı’nın dükkanında Lamé Fleury’nin küçük boyda sevimli bir şekilde basılmış tarih serisini buldum. Bu kitaplar gayet açık bir üslupla, mektep çocukları için yazılmış, belki yirmi ciltlik bir seri idi. Bir çoğunu aldım. Oradan Orta Çağ ve Yeni Çağ, eski Yunan ve Romalılar, hatta Fransa ve İngiltere tarihlerini tatlı tatlı okudum. Sonradan müellifinin adını hatırlayamadığım küçük bir Osmanlı

²¹⁷ Sağlam, *age.*, s. 44.

²¹⁸ Sağlam, *age.*, s. 47.

tarihi de elime geçti. Onu da gözden geçirdim. Bu kitaplar Fransızcamın ilerlemesine çok yarandı.”²¹⁹

2.22. HALİDE EDİB ADIVAR (1882-1964)

Son Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminin önde gelen kadın şahsiyetlerinden yazar Halide Edib Adıvar İstanbul’da dünyaya gelmiştir. *Mor Salkımlı Ev* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Bu eserinde çocukluğundaki okuma dünyasını ayrıntılarıyla anlatır. Adı geçen eserde, “Saraylı Hanım” diye andığı bir kadından bahseder. Saraylı Hanım’ı okurlara tanıttıktan sonra, onun çok zengin bir kütüphanesi olduğunu, kendisinin de bu kütüphaneden çokça istifade ettiğini yazar:

“Bu Hanım, uzun müddet Saray’da hocalık ettikten sonra, nihayet o zaman saraya intisabı olan Büyükbaba’nın evine çırak edilmişti. Zamanına göre okumuş yazmış, çok kültürlü bir insandı. Onun zengin kütüphanesi, küçük kızın kültürünün bir kısmını hazırlamış, okuyabilecek bir yaşa geldikten sonra bu kütüphaneye dört elle sarılmıştı.”²²⁰

Halide Edib, okuma kültürü olan bir ailede yetişmiştir. Öyle ki haminesinin²²¹ ve büyükbabası düzenli olarak evde kitap okurlar:

“Gündüzleri, uzun sedirin bir köşesinde kırmızı minderde Haminne oturur, öbür köşesinde Büyükbaba. İkinin de elinde daima birer kitap bulunur. Haminne yüksek sesle Fransızcadan tercüme edilmiş kitaplar okur. Büyükbaba’nın elinde mutlaka dinî bir kitap vardır. O, başını hafif hafif sallayarak, dudaklarını kimildatarak içinden kelimeleri heceler. Haminne yalnız kolay okumakla kalmaz, hem hikâye hem de şiir yazar.”²²²

Halide Edib, yukarıda bahsi geçen Saraylı Hanım’la olan bir anısını da aktarır. Bu olayın kendisine yepyeni bir dünyanın kapılarını açtığını belirtir. Ramazan Bayramı münasebetiyle Saraylı Hanım’ı ziyaret ederler. O gün, “taşa bile okuma öğretebilecek hususi bir kabiliyeti vardı” diye andığı Saraylı Hanım, eline bir kitap

²¹⁹ Sağlam, *age.*, s. 48.

²²⁰ Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, yay. haz. Mehmet Kalpaklı ve Gülbün Türkgeldi, Can Yayınları, İstanbul 2014, s. 35.

²²¹ Babaanne veya anneanne.

²²² Adıvar, *age.*, s. 36.

alır ve okumaya başlar. Bu kitabın adı *Afrika Seyahatnamesi*'dir.²²³ Saraylı Teyze ona bir yandan kitabı okur bir yandan da resimleri gösterir. Bu seyahatname ona yepyeni bir dünya açar. Bundan sonra okumak için içinde "müthiş bir heves" uyanır. Saraylı Hanım Teyze'yi çok sevmeye başlar.²²⁴

Halide Edib, babasının dostu Sırrı Bey'in²²⁵ kendisine İngilizce metinler okuduğunu kaydeder. Sırrı Bey'in "memlekete büyük hizmetleri" olduğunu, onun "çok tatlı ve kültürlü bir insan" olduğunu ve onun hatırasına "hâlâ muhabbetle bağlı" olduğunu söyler.²²⁶ Sırrı Bey'in, kendisine Shakespeare'den çeviriler yaptığını nakleder: "(Sırrı Bey) Shakespeare'i tercüme eder, parçaları okur, manasını anlamam o yaşta mümkün olmamakla beraber dinlemekten haz duyardım. *Venedik Taciri, Sehv-i Müdhik* onun ilk neşredilmiş tercümelerindendir."²²⁷

Halide Edib, daha beş yaşlarındayken okumayı öğrenmek için evdekilere çok baskı yaptığını fakat yaşının küçük olmasından dolayı babasının buna izin vermediğini ancak ısrarlarının sonucunda beş yaşını bitirince okumayı öğrenmek için gerekli izni aldığını yazar:

"Bugünlerde Haminnenin yatağı başında, bana okuma öğretilmesi için uzun uzun vızladım. Haminne ise: 'Baban, kızımı yedi yaşından evvel okutmam diyor. Ben üç yaşında başladım; bizim günlerimizde yedi yaşındaki çocuklar hafız bile olurlardı' diyordu. Fakat bu vızıltıyı ben hemen her gece devam ettirdim. O da babamı sıkıştırmış olacak ki babam da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde mektebe başlama hazırlanması doğurdu."²²⁸

Halide Edib, okumayı "söker sökmez" Saraylı Hanım'ın odasına gittiğini, yerinden kıyılatmaya bile gücünün yetmediği *Afrika Seyahatnamesi*'ni yere indirtip,

²²³ Im Herzen von Afrika 1868-1871. "Alman botanikçi ve gezgin Georg August Schweinfurth'a ait bir eser. Adivar, *age.*, s. 78.

²²⁴ Adivar, *age.*, s. 78-79.

²²⁵ Örikağasızade Hasan Sırrı Bey (1861 - 1939), II. Abdülhamdid dönemi hukukçu, devlet adamıdır. Yazar Nahit Sırrı Örik'in babasıdır. Shakespeare'den Türkçeye ilk tercümeleri yapmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-sirri-orikagasizade>, son erişim tarihi: 13.12.2022.

²²⁶ Adivar, *age.*, s. 82-83.

²²⁷ Adivar, *age.*, s. 83.

²²⁸ Adivar, *age.*, a.y.

gözleri ağrıyınca kadar “yazıları sökmeye” çalıştığını söyler. Bu “üstünsüz esresiz Türkçe”nin ona, hiç anlamadığı Kur’an’ı okumaktan daha zor geldiğini not düşer.²²⁹

Halide Edib, *Afrika Seyahatnamesi*’ni sökmeye çalışırken, ablasının aynı kütüphaneden *Serencam-ı Mevt* isimli bir kitap çıkarttığını anlatır.²³⁰ Ancak “maalesef ben de okudum” diye andığı bu risale için “Maalesef diyorum, çünkü kafamın ta çocukluk günlerinden beri, okuduklarımdan, gördüklerimden, bazan büyük bir haz, bazan da büyük bir işkence halini alan çok realist resimler çıkarmak âdeti vardır.” kaydını düşer.²³¹ Devamında ise bu risalenin içeriğini ve kendisi üzerindeki tesirlerini uzun uzun anlatır:

“*Serencam*, Azrail’in can almaya geldiği andan itibaren ahiret seferini bütün teferruatıyla anlatıyordu. İyi insanların Allah’a ruhu geçiy eden bir hisle kavuşması, günahkâr ruhunun koparılmasındaki zulüm ve azabı, âdetâ şahsî tecrübeye dayanan bir realizm ile ifade ediyordu. Sonra mezardan, herkes çekildikten sonra, imanını deneyen melekler karşısında günahkârların cevap verememesine karşılık, tepelerine inen darbeleri anlatıyordu. Nihayet vücudun toprak içinde çürürkenki korkunç teferruat, ebedî karanlık, yüzünü, kafasını, yiyen akrepler, vücudunu dolayan yılanlar...”

Anılarında aktardıklarına göre, bu hayaller onu her gece taciz etmeye başlar. O kadar ki gece yarısı yataktan fırladığı ve olan bitenin hayal mi gerçek mi olduğunu anlamak için sağını solunu yokladığı olur.²³² Ona göre, kitabın “belki de en canlı ve kudretli sahnesi ölülerin mezarlarından kalkıp ahirete hüküm giymek üzere gidişleri”dir. Özellikle “günahkarların sınıflara ayrılması, her sınıfın şekil ve

²²⁹ Adivar, *age.*, s. 86.

²³⁰ *Kitâb-ı Serencâm*, İslami dönem Türk edebiyatına ait bir mesnevidir. Eser, “Ahvâl-i Kıyâmet” türünden bir metin olup 220 beyitten oluşmaktadır. Eserde içerik olarak, insanın kabre girmesi, sorgu melekleri tarafından sorgulanması, kıyâmet günü dirilme, insanın iyilik ve günahlarının tartılması, Sırat Köprüsü, cehennemliklerin çektiği azaplar ve cennet hayatı gibi konular işlenmiştir. Yazarı, tasvir sanatını kullanmıştır. *Kitâb-ı Serencâm*, halk meclislerinde okunmak için yazıldığından sade bir dil ve anlatıma sahiptir. Metnin çevrimyazısı ve hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu, “Eski Türk Edebiyatına Ait Bir Ahvâl-i Kıyâmet: Cemâlî - Kitâb-ı Serencâm [06 Mil Yz A 8631/1 Nüshası]”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, Bahar 2020, s. 22-39. (y.n).

²³¹ Adivar, *age.*, s. 87.

²³² Adivar, *age.*, a.y.

şemaii korkunç”tur. *Serencam*’da bu sahneleri anlatan mısraların hâlâ hafızasında olduğunu ifade eder:

“Hafızamda yer etmiş olan birkaç mısra, ölülerin cehenneme gidişlerinin kuvvetli bir tarifidir:
 Kimi maymun suretinde, el aman,
 Kimi çukur gözlü, boynuzlu ola,
 Kimi karışık iç yüzlü ola,
 Kara yüzlü ola, gözü gök,
 Kiminin eli, ayağı yok,
 Kimi leş gibi bed-fiil,
 Kiminin karnı şiş, dağlar gibi,
 Kusa kusa gider ağlar gibi,
 Kiminin dili çekilmiş ensesinden.”²³³

Bütün bunlara rağmen, “bu korkunç tablonun birkaç iyi noktası” olduğunu söyler. Örneğin, bir karınca taşlamanın dahi günah olduğunu söylemesi, Sırat Köprüsü’nden geçen insanların makamlarının ve cinsiyetlerinin dikkate alınmaması gibi. Bunları, “demokratik rejimin bir ifadesi” olarak değerlendirir ve söz konusu mısraları aktarır:

“*Sonra gidenler Sırat üzre kamu,
 Sırat’ın altı değil mi tamu?
 Bu erkek, bu dişi demeyeler,
 Yani bu sultan kişi demeyeler.*”²³⁴

Bu örnekte bir kez daha görüldüğü gibi okunan eserler hem çocukluk yıllarında hem de bireyin sonraki hayatında hayat görüşünü doğrudan etkilemektedir.

Halide Edib, haminnesinin, ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas’ın tercüme romanlarını okuduğunu ve onun vesilesiyle bu romanları dinlediğini aktarır:

“Haminne yatağında oturmuş Dumas’ın çok sevdiği tercüme romanlarından birini yüksek sesle okuyordu. ... Yatakta Haminne’nin yüksek sesle okuduğu hikâyeyi dinliyordum. Kaçırılan bir küçük kızdan bahsediyordu. Aynı zamanda mavi gözlüsü iyi, kara gözlüsü fena olan iki kardeş de bu hikâyenin içine giriyordu. Sonunu işitmeden dalmışım.”²³⁵

²³³ Adivar, *age.*, s. 88.

²³⁴ Adivar, *age.*, s. 89.

²³⁵ Adivar, *age.*, s. 101.

Halide Edib, Eğinli Ahmet Ağa isimli lalası vesilesiyle Türk halk edebiyatından haberdar olmaya başladığını söyler. Bu vesileyle de batı usûlü eğitime önem verilen bir yazar sınıfı arasında, Türk edebiyatını diğerlerinden daha iyi kavradığını iddia eder.²³⁶ Ahmet Ağa'nın ona sürekli halk hikâyeleri okuduğunu ve bunlar arasında kendisini en çok etkileyenin *Battal Gazi* olduğunu not düşer: "Ahmet Ağa tam üç sene yanımda kaldı. Daima hikâyeler okurdu. Bunlardan birincisi, beni çok cezib eden Battal Gazi hikâyesidir. Bir gün elinde kocaman siyah bir kitap gördüm, bana okumasını söyledim. O okurken ben kendimden geçiyor ve mütemadiyen sual soruyordum."²³⁷ Bu kitaptaki kahramanlık hikâyelerinin, onun hayal gücünü âdeta tutuşturduğunu ve ona "eski zamanların askerî destanlarını" açtığını belirtir. Bu hikâyelerde onu büyüleyen "kahramanlık tarafından çok fazla olan şarkvarî hayalidir. Daha fazla dayanamadığını, bu "kocaman siyah kitabı" hemen okumaya başladığını ve altı ayda ancak bitirebildiğini nakleder. Burada sadece olaylar değil; kudret, renk, ses ve renklerin de onu kendinden geçirdiğini, bunun yanısıra Battal Gazi'nin maharetlerinin kendisini tir tir titrettiğini yazar:

"Onda sadece vakalar değil, kudret, ses ve renkler beni gaşyediordu. Hele Gazi'nin bir tek numarasının, bir nice küffarın kulaklarını patlatıp, canlarını cehenneme göndermesi, beni tir tir titretirdi. O kadar kuvvet ve korku timsali olan bu Gazi'nin isminin Bizans kadınlarını korkutması kadar tabii bir şey olamazdı."²³⁸

Halide Edib, *Battal Gazi Destanı*'ndan sonra yine aynı türden *Ebû Müslim el-Horasanî* hikâyelerini okuduğunu kaydeder. Kitaptaki bir savaşı "insan akli almayacak kadar uzun ve kanlı bir cidal" diye tarif eder. Bu sahnelerin kendisine "İspanya engizisyonunu" hatırlattığını belirtir. Fakat Ebû Müslim Horasanî hikâyelerini, Battal Gazi'nin "açık ve mert savaşları" kadar beğenmez. Ancak, bu eserle ilgili oldukça dikkat çekici şu yorumu yapar:

"Fakat bu eser bana, Asya'nın çok karışık ve sezilmesi müşkül olan taraflarını sezdirirdi. Burada insan bir çok unutulmuş medeniyetlerin, İslam'ın mert Arap dünyasına nasıl sızdıklarını, inhitat tohumlarını nasıl ettiklerini, siyasî vahdedi nasıl bozduklarını sezebilirdi. Evet, İslâmiyet'in o harikulâde

²³⁶ Adivar, *age.*, s. 103.

²³⁷ Adivar, *age.*, s. 104.

²³⁸ Adivar, *age.*, s. 104-105.

demokrasisine, halkın seçtiği idealist ve büyük liderleri yerine nasıl Asyaî ve karışık bir sürü insan girdiğini insan görüyordu. Şahsî emniyetsizliğin, müteakib gayz ve nefretin, bir veya öbür tarafını imha için ne akla gelmez şeytanî vasıtalar kullandıklarını bu iptidaî eserlerde sezmemek mümkün değil.”²³⁹

Halide Edib kendisini Battal Gazi ve Ebû Müslim el-Horasanî’den daha çok, “ruhumun kahramanı” diye andığı Hazret-i Ali’nin etkilediğini belirtir. Ahmed Ağa’nın, ona Hazret-i Ali’nin harplerine ait bir çok hikâyeler okuduğunu kaydeder. Hazret-i Ali’nin, küçük Halide’ye güven hissi verdiğini ve insanları yiyen ejderhaları öldürmesinin kendisinin çok hoşuna gittiğini yazar.²⁴⁰ Ahmed Ağa kahramanlık hikâyelerini tüketmiş, “acem basması” aşk hikâyelerine başlamıştır. Halide Edib’e göre, bu kitaplarda sürrealistleri hatırlatan resimler vardır.”²⁴¹

Halide Edib, İngilizceyi kısa bir sürede öğrendiğini çünkü Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nde İngilizceden başka bir dil konuşulmadığını söyler. Fakat onun İngilizceye yönelik ilgisinin, babasının yakın dostu olan Woods Paşa’nın ona gönderdiği hikâyelerle başladığını da belirtir.²⁴² Halide Edib, Amerikan Koleji’ne başlamasıyla evde sorunlar çıktığını da yazar. Söz konusu sorunlar kültür çatışmasına örneklik teşkil eder:

“Bu yıl içinde bir taraftan Ahmed Ağa bir taraftan da Teyze (beni) çok müşkül bir duruma soktular. Ahmed Ağa mektep kitaplarındaki bütün resimlerin gözlerini çıkarır, yazıları bozardı. Yerli destanlardaki resimlere neden aynı şeyi yapmadığını sorduğum vakit, “Onlar insana benzemiyor ki bir kere bunlara bak, Allah’ın yarattığı insanların aynı, nerede ise konuşacaklar, bu gibi olmaz” derdi.”²⁴³

Halide Edib, Kolej’de İncil’in ders olarak okutulmasının da ev içinde bazı ciddi sorunları doğurduğunu not düşer:

“Teyze de elimdeki İncil’i görünce fena hâlde isyan etmişti. O zaman Kolej’de, İncil kültür derslerinin arasına girer ve ayrıca bir ders teşkil ederdi. Bunda zannedildiği kadar misyonerlik yoktu, diyebilirim. Hakikatte, insan Davud’un

²³⁹ Adivar, *age.*, s. 105-106.

²⁴⁰ Adivar, *age.*, s. 106-107.

²⁴¹ Adivar, *age.*, s. 114.

²⁴² Adivar, *age.*, s. 120.

²⁴³ Adivar, *age.*, s. 121.

Zebur'unu, Süleyman'ın felsefî parçalarını okuduğu zaman bunda muayyen bir dinin parçasını değil, felsefî ve edebî düşüncelerin birer ifadesini görür.”²⁴⁴

Halide Edib ise İncil'in İngilizce tercümesine inanç yönünden ziyade edebî açıdan bakar. Bu bakımdan entelektüel birinin İncil'i bilmesi gerektiğini savunur:

“İncil, çok seçme bir heyet tarafından en güzel İngilizce'ye tercüme edilmiştir. İngiliz Edebiyatı'nda, hatta Hıristiyanlık ortadan kalkmış olsa dahi siyasî ve diğer herhangi ilmî mevzularda da mutlak ve mutlak İncil'den cümlelerle karşılaşsınız. Bundan dolayı her İngilizce bilen eğer kültür ve ilim taraflarıyla da alakadar ise mutlak İncil'i okumak mecburiyetindedir.”²⁴⁵

Evdeki sorunların kendisi için ciddî boyutlara ulaştığını belirten Halide Edib, eve geldiğinde ev sakinlerinin İncil'i ortadan kaldırdığını nakleder. Fakat daha sonra teyzesinin bir kızının dünyaya gelmesinin bu durumu unutturduğunu yazar:

“Her halde ben İncil'i eve getirince hemen ortadan kaldırıyorlar ve derslerimi hazırlayamıyordum. Üç defa paramla almış olduğum İncil birbiri ardına odadan kayboldu. Bu, beni sınıfta küçük düşürüyordu, çünkü arkadaşlarımdan İncillerini isteyemiyordum. Bütün bu manasız dinî tedhiş bende fazla olarak *Serencam-ı Mevlî*'i okuduğum zamanlardaki korkuyu uyandırdı. Çok şükür Teyzemin bir kızı dünyaya geldi de benim İncil okumamı ona unutturdu.”²⁴⁶

Halide Edib, dindar bir çocuk olduğunu; beş vakit namazını kıldığını, Pazartesi ve Perşembe geceleri ölümlerin ruhuna, “yüksek sesle” Yasin okuduğunu söyler.²⁴⁷ Bununla birlikte, bu dönemde dinî ve felsefî sorular sormaya başladığını, kafasındaki “bu acı sual işaretleri”nin ona azap çektiğini kaydeder. Fakat, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid-i Şerif*'indeki *Velâdet* bahsi onu büyüler. Çünkü bu bahiste kendi sorunlarıyla duygusal bir ortaklık bulduğunu ifade eder:

“Kafamdaki bu acı sual işaretlerinden çok muazzep olduğum için ilk defa Süleyman Dede'nin o emsalsiz *Mevlid*'inin *Velâdet* kısmı beni teshir etti ve daima edecektir. Eminim ki Dede de tıpkı benim gibi, rahmet kapılarının bazı insanlara kapanmış olmasından azap duymuştu. Âmine Hatun'dan Peygamberimiz'in doğduğu gün, çocuğun henüz dünyaya açılan gözlerinden

²⁴⁴ Adivar, *age.*, a.y.

²⁴⁵ Adivar, *age.*, a.y.

²⁴⁶ Adivar, *age.*, s. 121-122.

²⁴⁷ Adivar, *age.*, s. 126.

yaşlar akarak günahkârlar için Allah'tan necat dilemesi, Türkiyelilerin dinî edebiyatında başta gelen bir pasajdır.”²⁴⁸

Halide Edib, *Mevlid*'le ilgili başka yorumlar da yapar: “Süleyman Dede'nin *Mevlid*'i ile Hazret-i İsa'ya atfedilen İncil'in bazı pasajlarında bir kadının duyabileceği muhabbet ve rikkat görülür. Buna mukabil, Shakespeare, ifadesinde az istisna ile hep erkek kalmıştır.”²⁴⁹

Halide Edib, Fransız edebiyatını Rıza Tevfik'ten aldığı özel derslerle öğrendiğini söyler. “Aziz hocam” diye andığı Rıza Tevfik hakkında, övgü dolu cümleler kurar. Rıza Tevfik ona Fransız edebiyatının yanısıra çeşitli konularda da bilgi aktarmıştır.²⁵⁰

Halide Edib, zamanla halk edebiyatını kendine daha yakın bulmaya başladığını beyan eder: “... bazı Türk şairlerine bende bir zaman, ahenklerine karşı, büyük bir hayranlık hasıl oldu. Maamâfih, çok geçmeden onları da yabancı bulmaya başladım. Buna mukabil Halk Edebiyatı'nın türküsü, musikisi, hatta mistik ruhu, bana daha çok cazip ve yakın geliyordu.”²⁵¹

Halide Edib, koleje ikinci defa başladığında dinî konular üzerine düşünmeye başladığını söyler. Bu sıralarda, içtihat kapısının kapanması, gayrimüslimlerin “topunun birden” cehenneme gitmesi gibi meseleler üzerine kafa yordüğünü, bunların kendisini araştırmaya sevk ettiğini, bu yüzden de Kolej'in kütüphanesinde vakit geçirmeye başladığını nakleder.²⁵² Dinleri araştırdığını belirttikten sonra, İslam ve Hıristiyanlıkla ilgili karşılaştırmalar yapar:

“Hıristiyanlık tarihini okurken Hıristiyanların başka dinlere, bilhassa İslamiyet'e mensup olanlar hakkında çok dar ve mutaassıp bir görüşleri olduğunu öğrendim. Hıristiyanlar, hatta Müslümanlardan fazla, başka dine mensup olanları Allah'ın rahmetinden ve inayetinden uzak telakki ediyorlardı. Halbuki bu düşünce Hazret-i İsa'nın, İncil'de okuduğum bütün insanıyeti, muhabbetle içine alan ruhundan çok uzaktı.”²⁵³

²⁴⁸ Adivar, *age.*, s. 127-128.

²⁴⁹ Adivar, *age.*, s. 167.

²⁵⁰ Adivar, *age.*, s. 144.

²⁵¹ Adivar, *age.*, s. 145.

²⁵² Adivar, *age.*, s. 149.

²⁵³ Adivar, *age.*, s. 150.

Bu zamanlarda Budizm'den de etkilendiğini söyleyen Halide Edib, fakat İslamî kültürün özellikle de Kur'an'ın kendisine "her zaman hâkim" olduğunu belirtir. Ardından "kendi mealî" olan Fatiha Suresi'nin aktarır: "Bütün âlemlerin hâkimi olan, Rabbi olan Allah'a hamd olsun. Merhametliler merhametlisi, hesap gününün Rabbi olan sana ibadet eder, senden yardım dileriz. Bize doğru yolu göster, senin nimetine mazhar olanların yolunu göster, gazabını celb etmişlerin, doğru yoldan sapmışların değil."²⁵⁴ Yine bu dönemde, Fitzgerald'ın Ömer Hayyam'dan yaptığı çevirileri de okuduğunu ve bunların kendi üzerinde fikrini ve ruhunu dinlendiren bir tesir bıraktığını kaydeder.²⁵⁵

Halide Edib, Ruşen Eşref'e verdiği mülakatta, ilk gençlik döneminde yaptığı okumalardan da bahseder. Burada Abdülhak Hamit (Tarhan) ve yukarıda adı geçen hocası Rıza Tevfik (Bölükbaşı)'e övgülerde bulunur:

"... en çok Hamit'i sevdiğim tabii. Eserleri içinde evvela *Makber*'i ve *Ölü'yü* okudum. O vakitler on beşle on yedi arasındaydım. Hamit'i bana Rıza Tevfik Bey açıklardı, tanıtırdı. Sonra kendim sırayla okudum. Mesela *Tarık*'a bayılırdım. *Eşber*'den o kadar hoşlanmadım. *Tarık* bana çok üstün değerli bir eser olarak görünüyordu. Bazı yerlerinde hakikaten 'hebraique' şeyler var. Sonra Hamit'in "Fatih Türbesi'nde" adlı şiiri gibi epik bir hava taşıyan şeylerine de bayılırdım. O vakit benim nazarımda en büyük adam Rıza Tevfik ve, en büyük şair de Hamit idi."²⁵⁶

2.23. MUALLİM CEVDET (İnançalp) (1883-1938)

Çeşitli okullarda yaptığı öğretmenlik görevi dolayısıyla "Muallim Cevdet" ismiyle meşhur olmuş Mehmet Cevdet Bey, Bolu'da doğmuştur. Soyadı Kanunu'ndan sonra İnançalp soyadını alan Muallim Cevdet, Türk arşivciliğine büyük katkılar yapmıştır.²⁵⁷ Muallim Cevdet, babasından öğrendiği bilgileri mektepte öğrendiklerinin önüne geçirir. Örnek vermek gerekirse, mektepteki tarih

²⁵⁴ Adivar, *age.*, a.y.

²⁵⁵ Adivar, *age.*, s. 155.

²⁵⁶ Ünaydın, *Diyorlar Ki*, s. 162-63.

²⁵⁷ Ahmet Güner Sayar, "Muallim Cevdet", *İA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muallim-cevdet>, son erişim tarihi: 30.11.2023.

kitaplarında *Kan Kalesi* hikâyesindeki gibi tasvirlerin olmamasını eleştiren babasına hak verir:

"Ben resmî tarih derslerinden yüzde seksen zevk alamamıştım. Halbuki babamın tarih ve coğrafya derslerimi yoklarken öğrettiği şeyleri şöyle düşünüyorum da o olmasa imiş ihtimalki bambaşka bir adama inkılap edecekmişim. Merhum mektep kitaplarımızı hiç beğenmezdi. Çocuğun muhtaç olduğu şetaret ve sadelikten onları mahrum bulur ve mesela *Kan Kalesi* efsanesinde yaşayan tasvirlerden tarih derslerimizde eser göremeyince: çok sönük, çok cansız şeyler! Muharebe böyle mi anlatılmalı ve mesela padişahın tahta çıkışı çocuklara böyle hendesî bir ifade ile mi söylenmeli, derdi. Ne kadar haklı imiş!"²⁵⁸

Kan Kalesi de cenkname türünden bir eserdir. Destansı halk hikâyeleri bir kez daha karşımıza çıkmıştır. Tıpkı Kazım Nâmi ve Yusuf Kemal örneğinde görüldüğü gibi yetişkinlerin de bu eserlere olan ilgisi çocuklarınkinden aşağı değildir. Muallim Cevdet'in babasının "çocuğun muhtaç olduğu şetaret ve sadelik" vurgusu bizi son Osmanlılar'a göre, çocuklara okutulacak eserlerde retoriğin akademik bilgiden evla olduğu sonucuna götürür. Kazım Nâmi'nin yazısındaki hissî savunma da bu sonucu destekler.

2.24. YAHYA KEMAL BEYATLI (1884-1958)

Türkçenin meşhur şairi Yahya Kemal Beyatlı, Üsküp'te dünyaya gelir. Şairliğin yanısıra öğretmenlik, diplomatlık, milletvekilliği gibi kimliklere de sahip olan Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım* isimli bir hatırat kaleme alır. Bu eserinde, çocukluğundaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Örneğin, uşakları Hüseyin'in, geceleri odasında kendisine *Battal Gazi* okuduğunu "o muharebe hikâyeleriyle sermest olduğunu" ve "ilk meraklandığı roman"ın "Seydi Battal" olduğunu söyler:

"Tesalya Harbi'nden önce uşağımız bir *Hüseyin* vardı. Niş muhâcirlerindendi. Çâlâk bir delikanlıydı. Geceleri odasında *Battal Gazi* okurdu. *Battal Gazi*'yi yahud halk tabiri ile *Seydî Battal*'ı ondan işitmişim. O okurdu; ben dinlerdim;

²⁵⁸ Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 18.'den akt.: Adem Ceyhan, "Hz. Ali Cenk-namelerinin Tesirleri ve Yeniden Yazılması Meselesi", *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu, 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Bildiriler*, yay. haz. M. Fatih Köksal, s. 128.

o muharebe hikâyeleri ile sermest olurdum; ilk meraklandığım roman o olmuştu.”²⁵⁹

Yahya Kemal, şiire ilgisinin ilk gençlik yıllarına doğru arttığını belirtir. O dönemin meşhur şiir kitaplarını ateşli bir ihtirasla okuduğunu ve onlardan parçalar ezberlediğini yazar: “Bu baharda şiire temâyüllerim artmıştı. Eski ilahî mecmuaları şeklinde bir deftere -aruzdan- bir çok manzumelerimi dercetmişim. Yaşım on dörttü. *Zemzeme*’leri, *Makber*’i, *Âteşpâre*, *Şerâre*, *Fürâzan*’ı ateşin bir ihtirasla okurdum. Bu mecmuaların birçok parçaları ezberimde idi.”²⁶⁰

2.25. FAZIL AHMET AYKAÇ (1884-1967)

Daha çok hiciv ve mizahî şiirleriyle tanınan şair, öğretmen, milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç İstanbul’da doğar. *Kırpıntı* isimli bir hatırat kaleme alır. Burada, çocukluk yıllarında yaptığı okumalardan bahseder. Söz gelimi, Battal Gazi hikâyelerinin kendi üzerinde ne kadar tesirli olduğunu şöyle anlatır:

“Henüz on üç yaşımın içinde iken aşık olduğum bir memleket Anadolu idi. Bu sevgi bana annemin sandığında birçok sene saklı durduktan sonra bir kış gecesi ansızın çıkıveren ‘Seyit Battal Gâzi’ hikâyesinden geldi. Galiba vatan coğrafyasından ilk öğrendiğim isim Malatya’dır. Seyit Battal Gâzi’nin doğup büyüdüğü bu şehri görmek isterdim. Ve yatsı namazından sonra Allah’a ettiğim en yakıcı dualar, beni gürbüz ve kuvvetli bir kahraman etmesi içindi. İsterdim ki ben de o menkıbelerini dinleye dinleye kendimden geçtiğim fevkalade insan gibi bir narada yetmiş bin kâfir kırayım”.²⁶¹

Fazıl Ahmet, Anadolu’yu görme isteğinden dolayı, babasının tayinin buraya çıkması için dualar ettiğini belirtir. Battal Gazi’yi yazan nâsirin, “ezincanip” tabirini çok kullandığını söyledikten sonra kendisi de aynı tabiri kullanarak sözlerine devam eder.²⁶²

²⁵⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2018, s. 17.

²⁶⁰ Beyatlı, *age.*, s. 56.

²⁶¹ Fazıl Ahmet Aykaç, *Kırpıntı*, Yeni Matbaa Neşriyatı, 1924’ten akt.: Yardım, *age.*, s. 157.

²⁶² Yardım, *age.*, s. 160. Ezincanip: bu taraftan.

2.26. HAMDULLAH SUPHİ TANRIÖVER (1885-1966)

Yaşadığı dönemde daha çok hatip kimliğiyle öne çıkan; şair, yazar, milletvekili Hamdullah Suphi, İstanbul'da doğar. Hamdullah Suphi, Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği mülakatta çocukluk yıllarındaki okuma dünyasından bahsetmektedir. Sözlerinden anlaşıldığına göre, Hamdullah Suphi, okuma kültürü olan bir evde büyümüştür ve burada dönemin önde gelen şairlerini okumuştur:

“Ben, altmış yetmiş senelik tarihi bulunan eski bir ev içinde büyüdüm. Orada Hamid'i, Şinasi'yi, Ziya Paşa'yı, Sezai Bey'i, Namık Kemal'i hepsini okurduk. Fakat benim çocukluk senelerim de bana memleketimin aşkını ve yüksek asil şeylerin sevgisini kuvvete ve zulme kafa tutmanın zevkini öğreten Kemal Bey oldu. Ruhumun üzerindeki en derin izler ondan gelmiştir.”²⁶³

Hamdullah Suphi, çağdaşı pek çok genç gibi Namık Kemal'in onda ayrı bir yeri olduğunu vurgular. Bunu şu sözlerle takviye eder: “Namık Kemal, ölümler ve diriler arasında bir şairimiz müstesna olmak üzere, en büyük millî dehamızdır.”²⁶⁴

2.27. AHMET MUHTAR NASUHOĞLU (1886-1954)

Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, erken Cumhuriyet döneminde yaşamış bir avukattır. Çocukluğunu son Osmanlı döneminde idrak etmiştir. Kendisini ayrıcalıklı kılan tarafı ise çocukluk yıllarını sultan II. Mahmut'un kızı Adile Sultan'ın sarayında geçirmiş olmasıdır. Babası, Hacı Nasuh Efendi bu sarayın imamıdır. Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mazi ve Hayatımın Tarihi* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Bu eserinde hem kendi çocukluğundaki okuma dünyasına hem de bir Osmanlı sarayının okuma kültürüne dair bilgiler verir:

“Yazın Çamlıca sayfiyesinde bu ders işleri bir derece hafifleşirdi. Peder merhum, ihtilas eylediği evkatı boşa geçirmez, ağaların ilmen kulak duygularının teminine çalışır, İslâm'ın kuruluşunu ve kurulmasındaki hikmeti hikmeti dekâyıkıyla ve münakaşât-ı ilmiyye ile anlatan *Şifâ-i Şerîfi*, Selanikli şârih Şehabeddin'den nakl ve izah ederdi.

Bu vaazın istimâ'ını şu şekilde temin etmiştir: Sabah namazını edaya gelen harem ağaları, sarayın sair hademeleri, namazın hitamında müezzin efendinin okumaya başladığı *Şifâ* ibaresini dinlemek zaruretinde bulunurlar.

²⁶³ Ünaydın, *age.*, s. 176.

²⁶⁴ Ünaydın, *age.*, s. a.y.

Dindar ve munis bir adam olan baltacıbaşı Raif Ağa'nın, muavini Yusuf Ağa'nın *Şifâ* nüshaları ile dersi takip etmeleri vesile-i teşvik olurdu."²⁶⁵

Babasını çok sevdiğini söyleyen Nasuhoğlu, onun vefatından sonra çok üzüldüğünü ve ondan kalan kitapların satılmasına rıza göstermediğini beyan eder:

"Ben, küçüklüğümler beraber kitapların satılmasına bir türlü rıza göstermiyordum. Henüz başlamış göz rahatsızlığım, üzülrüm de tezyüt eder havfıyla, kitaplar satılmayacakmış gibi teminatlar verildi. Fakat, bu gösterişe inanmamıştım. Gizli gizli bir miktarını taşıdım. Büyüklüğü ve kabının güzelliği hasebiyle ayırmış olduğum bir kitabın, Demiri'nin *Hayatü'l-Hayevân* tercümesi olduğunu bilahere anladım. Yine bu ayırdığım kitaplar arasında müzehheb el yazısı bir kitap *Şifâ-i Şerif* çıkmıştı."²⁶⁶

Nasuhoğlu, devam ettiği cami derslerinde hangi kitapları okuduğunu aktarır:

"Adile Sultan'ın vefatından sonra takip ettiğim meslek meşihat işlerine münhasır kalıyordu. Bu sebeple cami derslerine devam ediyordum. Sabahları, Beşiktaş'taki Sinan Paşa camiine, âlât dersi denilen kavâid-i Arabiye derslerini tahsil ederdim. Akşamları Fındıklı camiine *Şifâ*, *Halebî*, *Mültekâ*, *Kasîde-i Bürde*, *Delâil*, tefsir gibi ibâdât ve edebiyat dersleri okudum. İntihap ettiğim bu meslek dairesinde çalışabilmek için Mekteb-i Hukuk'a girmek arzusu hâsil oldu. Bu saikle hukuk imtihanına yazıldım."²⁶⁷

2.28. İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU (1886-1978)

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, İstanbul Cihangir'de doğar. İlk öğrenimini sırasıyla; Cihangir Sirkeci Mescidi'ndeki mahalle mektebinde, Kabataş'taki Şemsülmekâtib, Firuzağa'daki Meşrik-ı Füyüzât, Kışlaarkası İlkmektebi'nde tamamlar. Fevziye Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, Vefa İdâdîsi'nden 1903'te mezun olur.²⁶⁸ Darülfünun profesörlerinden olan, eğitimci-yazar İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, yazdığı eserlerle ve yaptığı görevlerle Türk eğitim tarihine adını

²⁶⁵ Ahmet Muhtar Nasuhoğu, *Yad-ı Mazi ve Hayatımın Tarihi*, yay. haz. Ayşe Raziye Özalp ve Ömer Hakan Özalp, Dergah Yayınları, İstanbul 2007, s. 33.

²⁶⁶ Nasuhoğu, *age.*, s. 72-73.

²⁶⁷ Nasuhoğu, *age.*, s. 135.

²⁶⁸ Hakkında daha geniş bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baltacioglu-ismayil-hakki>, son erişim tarihi: 28.04.2023.

yazdırmış isimlerdendir. O, çok yönlü bir şahsiyettir. Uzun bir ömür yaşamıştır ve yüz kûsûr eseri vardır.

Baltacıoğlu, *Yeni Adam* isimli bir dergi çıkarır. Bu dergide yazdığı yazılarda çocukluk hatıralarını aktarır. Bu kayıtlardan hareketle, onun okuma dünyasına dair bilgiler edinmek mümkündür. Örneğin, Şemsü'l-mekâtip isimli mektepte sıbyan sınıfını geçtikten sonra, çocukların ellerine Osmanlı Devleti'nin önde gelen eğitimcilerinden Ali Nazima (1861-1935)'nin bir okuma kitabı verildiğini ve bu kitabın kendi üzerinde bıraktığı tesiri şöyle anlatır:

“Herhalde sıbyan sınıfından sonra olacak, elimize bir kıraat kitabı verdiler. Bu kitap merhum Ali Nazima'nın *İdman* adlı resimli okuma kitabı idi. Ben ömrümde bu kitap kadar ruhumda değişiklik yapan ve beni mesut eden bir esere bir daha rastlamadım. Bu resimler arasında 'modistre'yi çok iyi hatırlıyorum. Ali Nazima bu resimlerin altına açık Türkçe ile kısa kısa cümleler yazmıştı. Bunları okudukça sevincimden hopluyor ve resimleri kopye ede ede bitiremiyordum. Ne büyüğü kitaptı o!...”²⁶⁹

Baltacıoğlu, hatıralarında eğer kendisinde bir sanat sevgisi olmasaydı bir çok realitelere gözünün kapalı kalacağını belirtir. Estetik şahsiyetinin teşekkül sırlarının çocukluk hayatının en karanlık noktalarına kadar gittiğini söyler ve yukarıdaki alıntıya atıf yaparak daha geniş bir açıklama yapar. Bunların yanı sıra, Hasip Bey isimli birinin kahvesinde okuma dünyasının çeşitlendiğini de aktarır:

“Bende bu cinsten en eski şuur Şemsü'l-Mekâtip'te okuduğumuz *İdman yahut İmam* adlı ilk okuma kitabına aittir. Onun resimlerini seyretmek, onun resimlerini saman kağıdı ile kopye etmek ne büyük zevk ne büyük saadetti benim için. 8-9 yaşlarıma kadar o kadar şiddetli bir heyecanı ikinci defa olarak Sormagir'de Hasip Bey'in kahvesinde duydum. Burası gazino haysiyeti taşıyan bir mahalle kahvesi idi. Başındaki adam o zamanın en iyi terbiyesini almış olan çok temiz ve muhterem bir insandı. Hasip Bey, kahveciliğe memurluktan gelmişti. Okur yazar, söz söylemesini ve herkese centilmence muamele etmesini bilirdi. O herkesin nazarında şöyle bir mahalle kahvecisi değil, saygıdeğer bir insandı.”²⁷⁰

Hasip Bey'in vesilesiyle dönemin meşhur tercüme romanlarından haberdar olur. İlk defa Paul de Cock'u orada tanıdığını, Müellifin *Sütçü Kızı* adlı Türkçeye

²⁶⁹ Baltacıoğlu'ndan akt.: Birinci ve Kara, *age.*, s. 209.

²⁷⁰ Birinci ve Kara, *age.*, s. 242.

tercüme edilmiş romanını eline tutuşturmanın Hasip Bey olduğunu kaydeder.²⁷¹ Yusuf Kemal Tengirşek örneğinde de bazı kahvelerde destansı halk hikâyelerinin okunduğu görülmüştü. Bu demektir ki son Osmanlılar döneminde bir kısım kahveler “kıraathane” olma özelliğini korumaya devam etmiştir.

2.29. AHMET EMİN YALMAN (1888-1972)

Erken Cumhuriyet döneminin meşhur gazetecilerinden olan ve liberal kimliğiyle tanınan yazar Ahmet Emin Yalman, Selanik'te doğmuştur. Çocukluğunu Son Osmanlı döneminde yaşayan Yalman, hayatının bu dönemlerini de anlattığı *Gördüklerim ve Geçirdiklerim* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Yalman hatıratında daha o yaşlarda basın-yayın işleriyle tanıştığını ve henüz dokuz yaşındayken *Niyet* isimli bir gazete çıkarmaya başladığını anlatır:

“... henüz dokuz yaşında iken *Niyet* adlı bir gazete çıkarmağa başlamamdır. Avuç içi kadar on iki sahifeden ibaret olan ve Cuma günleri çıkan gazetenin renkli kağıttan bir kabı vardı. Bunun üzerinde de gazetenin ‘Başparmaklar ve Ortaklarının el Matbaasında’ basıldığı yazılıydı. Hâlâ bir, iki sayısı elimde olan *Niyet*'de ne saçmalar yoktu. Fakat böyle bir teşebbüse girmemin ve bunu sebatla yıllarca devam ettirmem kaynağı anlaşılmaz istidat ve heveslerin tesiri altında benim adeta gazeteci diye doğduğumu belirtiyordu.”²⁷²

Yine aynı yerde Yalman, çocuk yaştaki bu gazeteciliğinin bir taklit hareketi olmadığını belirtir. Ardından, babası tarafından kurulan *Mütâlaa* isimli gazetenin kendisi için bir mektep olduğunu yazar:

“Ömrü iki yıl süren *Mütâlaa* benim için mükemmel bir mektep oldu. Mektep haricindeki bütün vakitlerim, derginin Site Savul 52 numarada olan idare yerinde geçiyordu. Orada derginin sayılarını katlamada ve posta için bantlamağa yardım ediyor ve gidip gelen yazı sahiplerinin ve diğer ziyaretçilerin söylediklerine kulak kabartıyordum. *Mütâlaa*, o sırada *Edebiyat-ı Cedîde*'nin başlıca neşir vasıtası olan *Servet-i Fünun*'un bir benzeri ve bir yol arkadaşıydı. Tevfik Fikret, İstanbul'daki sansürden geçmeyen yazılarını, sansürün Selanik'te daha hafif olması dolayısıyla *Mütâlaa*'ya yolluyordu. Tevfik Fikret'in, Cenap Şahabettin'in, Recaizade Ekrem'in, Halit Ziya'nın bir kısım yazıları, Hüseyin Cahid'in 'Kavgalarım' adlı serisi gibi yazıları

²⁷¹ Birinci ve Kara, *age.*, s. 242.

²⁷² Ahmed Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s. 18.

Mütâlaa'da çıkıyordu. Tevfik Fikret'in *Kılıç* adlı derin ifadeli şiiri de bu arada idi.²⁷³

Yalman, bu hava içinde şairliğe yeltendiğini, hatta yazdıklarını babası vesilesiyle Tevfik Fikret'e gösterdiğini, Fikret'ten olumlu bir geri bildirim aldığını, bu geri bildirim de kendisini çalışmaya teşvik ettiğini kaydeder.²⁷⁴

Yalman, *Niyet* gazetesindeki çalışmalarını ilerlettiğini, o zaman bazı arkadaşlarıyla bu gazeteyi "oyun vasıtası" olarak gördüklerini, bu arkadaşları arasında daha sonra önemli simâlar çıktığını not düşer:

"Bir iki yıl müddet el matbaasında çıkan *Niyet* sonradan işi ilerletti. Tutkallı bir kopye vasıtası ve buna ait hususi mürekkebi tedarik ettim. Gazetenin adı *Semere-i Say-ı Etfal* (Çocukların Çalışmalarının Meyvesi) şekline çevrildi. Yazarların arasına sonraki maliye profesörü İbrahim Fazıl, değerli gazetecimiz Enis Tahsin Til ve merhum mühendis Akıl Ergüven karıştı. Hepimizin çocukluk yıllarımızın başlıca oyun vasıtası bu gazete idi."²⁷⁵

Yalman, çocukluğundaki edebî yenilikleri, kalem kavgalarıyla ilgili tanıklıklarını ve bu kavgalara dair gözlemlerini de aktarır:

"Servet-i Fünun'un biraz da *Mütâlaa*'nın sütunlarında, hele o zaman için çok canlı, çok uyanık çok berrak ve güzel yazılar yazan kalem sahipleri 1896 ve 1897'de *Edebiyat-ı Cedide* (Yeni Edebiyat) diye güzel bir hareket yarattılar. Tevfik Fikret'in *Hayat-ı Muhayyel* adlı küçük hikâyelerinden, Halid Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'undan başlayarak sık sık allı beyazlı kaplarla çıkan kitaplar, çocukluk yıllarıma gençliği tarafından derin bir sevgi ve alaka ile karşılandı, kapışıldı, ezberlendi. Bu yenilik ve Garplılık cereyanı karşısına dikilen ve kökü haftalık *Malûmat* dergisinde olan cereyan, düşman bir kuvvet diye telakki edildi. Yenilikten ve münakaşadan hoşlanmayan Yıldız Sarayı her nasılsa Servet-i Fünun – *Malûmat* düellosuna seyirci kaldı. *Malûmat*'ın etrafında toplananların Dekadanlar (yani düşkünler) diye yeni edebiyata karşı yürüttükleri hücumlara karşı bilhassa Hüseyin Cahid'in kalemiyle yenilik taraftarları sert akınlar yapıyordu."²⁷⁶

²⁷³ Yalman, *age.*, s. 18.

²⁷⁴ Yalman, *age.*, a.y.

²⁷⁵ Yalman, *age.*, a.y.

²⁷⁶ Yalman, *age.*, s. 19-20.

Yalman, Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında yaşanan savaşın (1897)²⁷⁷ söz konusu edebî tartışmaları durduğunu yazar. Zira savaş, Osmanlı Devleti'nin kesin galibiyetiyle neticelenmiştir ve edebiyatçılar yeni zaferle meşguldürler:

“Tam o sırada Yunan Harbi koşturdu ve zaferli bir manzara aldı. Bunun karşısında da bütün kavgalar durdu. Yeni bir varlık neşesi ve zafer gururu bütün milleti sardı. Abdülhamid ve millet arasındaki uçurum bile unutuldu. Edipler kaleme sarıldılar. Vatanseverlik edebiyatı aldı, yürüdü. Harpte kendini gösteren Abdülezel gibi milli kahramanlar göklere çıkarıldı. Zaferleri millete müjdeleyen ilaveleri, gazete ve dergilerin çıkardıkları fevkalade sayıları, şehid aileleri için verilen hediyelerin teşhir edildiği Yıldız'daki sergiyi pek iyi hatırlıyorum.”²⁷⁸

Yalman, tahsiline Selanik Askerî Rüştiye'sinde devam eder. Buradaki eğitimden övgüyle bahseder. Bununla birlikte derslerin kendisine yeterli gelmediğini ve boyna okumalar yaptığını beyan eder. Hangi kitapları okuduğunu da kaydeder:

“Fakat, dersler, zamanımı ve hayalimi doldurmağa yetmiyordu. Boyuna kitap okuyordum. En sevdiğim kitaplardan biri, Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya'sı* idi. İlk cildi peygamberlere diğer ciltleri İslamiyet'in zuhurundan sonraki mücadele ve gelişmelere ait olan bu eseri defalarca okudum. Osman Sanai'nin *Harp Tarihi* sevdiğim diğer bir kitaptı. Askerlik mesleğinin ilk kademesinde bulunan bir çocuk sıfatıyla, bunu okurken, hayalim, ileride oynayabileceğim kumandanlık rollarıyla uğraşıyordu. Hayalimi besleyen diğer bir kitap da, amcamın kitapları arasında bulduğum *Elfün nehar ve nehar Binbir Gün* adlı eserdi. Binbir geceye nazire olarak yazılan bu kitap, hayali aşan, hoş, heyecanlı, olmayacak maceraların masallarıyla doluydu. Bunun ölçüleriyle dünyada her imkansız şey mümkün kılınabiliyordu.”²⁷⁹

Ahmet Emin Yalman, sonradan çok roman düşkünü olduğunu fakat 12-13 yaşlarına kadar eline *Binbir Gün*'den başka hikâye ve roman almadığını yazar. okuduğu tarih ve edebiyat kitaplarından öğrendiklerini Niyet isimli gazetesinde kullanır. Hatta kendisi de böyle eserler yazmaya yeltenir ama yarıda bırakır.²⁸⁰

²⁷⁷ Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen Dömeke Muharebesi (1897), Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasında meydana gelen savaşlardan biridir. Savaş, Osmanlı Devleti'nin galibiyetiyle neticelenmiştir. (y.n.)

²⁷⁸ Yalman, *age.*, s. 19-20.

²⁷⁹ Yalman, *age.*, s. 27.

²⁸⁰ Yalman, *age.*, s. 27.

Kendisinde zamanla beliren okuma sevgisi ve bu sevgiye hangi eserlerin eşlik ettiğini isim isim zikreder. Bunlar daha çok dönemin popüler tercüme eserleridir:

“Yarınki seyyah sıfatile Jule Verne’in çoğu *Servet-i Fünun* sahibi Ahmed İhsan Bey tarafından Türkçeye çevrilen seyahat ve macera kitaplarını okumağa merak sardırđım. *Denizler Altında Yirmi Bin Mil*, *Gizli Ada*, *İki Sene Mektep Tatili*, *Dünyanın Merkezine Seyahat*, *Balonla Yolculuk* gibi eserler elimden düşmüyordu. Her birini defalarla okuyor, kahramanları ile yol ve his arkadaşlığı ediyordum. Ahmed Midhat Efendi’nin, Rusya’da iki Türk turisti tarafından yapılan bir yolculuktan bahseden *Acaib-i Alem* adlı romanı, sevdiğim kitaplardan biriydi. Hele kutbun keşfi ile ilgili ne bulursam merakla okuyordum.”²⁸¹

Yalman, evlerini “barut fıçısı” hâline getiren bir hadiseden bahseder. Şöyle ki, babasının akrabası Defterdar Mustafa Efendi onlara emaneten bir kitap sandığı bırakır. Bu sandıkta dönemin yasaklı kitapları vardır. Yalman, bunların tehlikesini fark etmesine rağmen okuma sevgisinin daha ağır bastığını, bu sebeple “elime geçen hazine” diye andığı bu kitapları sakladığını nakleder:

“Hadise şudur: Babamın dayısının oğlu Defterdar Mustafa Efendi, yeni bir vazifeye giderken, kahyası, bir sandıkla evimize gelmiş, kitapla dolu olan bir sandığı bizde emanet bırakıp, bırakamayacağını sormuştu. Babam aklına hiçbir şey gelmeyerek sandığın bizde kalması(na) razı olmuştu. Ben sandıkta ne gibi kitaplar bulunduğunu merak ettim. Aralığından elimi sokarak, birer birer kitapları çıkardım. Bunların arasında Namık Kemal’in *Vatan veya Silistre’si*, *Cezmi* adlı romanı, *Evrak-ı Perişan’ı*, Ziya Paşa’nın eserleri, Şemsettin Sami Bey’in *Besa* adlı bir piyesi, Ahmed Mithat Efendi’nin İkinci Abdülhamid’in emriyle yazdığı *Üssü İnkılâp* adlı iki ciltlik eseri, Ebüzziya Kütüphanesi’nin takım takım neşriyatı vardı. Büyük bir hazineye kavuşmuşum. Bu kitapların hepsi de Abdülhamid döneminin başlarında çıkmıştı, fakat sonradan yasak edilmiş ‘zararlı evrak’ damgasını yemişti. Ahmed Mithat Efendi’nin kitabı da bu arada idi. Padişahın emriyle yazılmasına rağmen sonradan yasak edilmişti. Bütün bu kitapların bilhassa İstanbul’da herhangi bir evde keşfedilmesi, ev sahibinin derhal sürülmesine sebep olabilirdi. Bunlar, ilk kıvılcımda patlayabilecek bir barut fıçısına benziyordu.”²⁸²

Ahmet Emin Yalman, ömrünü hürriyet mücadelesine vakfetmesinde bu gizli okumaların büyük payı olduğunu söyler. Bu da çocuklukta okunan eserlerin kimliğin şekillenışı üzerindeki etkisine dair iyi bir örnektir:

²⁸¹ Yalman, *age.*, s. 31.

²⁸² Yalman, *age.*, s. 40.

“Babamı çok seviyordum. Ailemizin felaketine sebep olmağa razı olamazdım. Buna rağmen, okuma merakım ağır bastı. Defterdar Mustafa Efendi'nin kahyasının bize emanet ettiği kitaplar arasında Namık Kemal gibi hürriyet kahramanlarının eserlerinin bulunduğunu babamdan gizledim, tehlikeli kitapları en kuytu köşelere sakladım. Birer birer oradan alıyor, merakla, heyecanla, hazla tekrar tekrar okuyordum. Böylece ruhumu beslediğime inanıyordum. Gazeteci olduktan sonra hürriyet mücadelesine bütün bir ömür vakfetmemde, bu gizli okumaların tesiri büyük olmuştur.”²⁸³

2.30. YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU (1889-1974)

Erken Cumhuriyet döneminin önemli simalarından yazar, düşünür, diplomat Yakup Kadri Karaosmanoğlu Kahire’de dünyaya gelmiştir. Edebiyatın farklı dallarında pek çok esere imza atan Yakup Kadri, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını anlatan *Anamın Kitabı* isimli bir hatırat kaleme almıştır. Bu eserde, çocukluğundaki okuma dünyasına ışık tutacak bilgiler verir. Örneğin, babasının ona “pek ziyade hoşuna giden” masallar anlattığını aktarır.²⁸⁴ Babasının anlattığı hikâyelerin daha çok mucize ve keramet kıssaları türünden olduğunu nakleder:

“Babam, biraz keyfi yerinde olduğu günler, ikindi namazıyla yatsı namazı arasında, beni ve kızkardeşimi yanına çağırıp mucize ve keramet kıssaları anlatmayı çok severdi. O zaman bize herhangi bir masaldan farklı görünmeyen bu hikâyelerin bazılarıyla çok zaman sonra okuduğum *Kıyas-ı Enbiya* arasında şöyle böyle bir münasebet bulmuştum ama, diğer bir çoğunu halk dilinde dolaşan hurafelerden hâlâ ayırt edemiyorum.”²⁸⁵

Yakup Kadri babasının bunları eğlence olarak anlatmadığını, bunlara inandığını belirtir. Fakat buna çok şaşırıldığını da ekler. Zira ona göre, babasının çok iyi bir kütüphanesi vardır. Böyle bir kütüphaneye sahip birisinin böylesi masal ve menkıbelere inanmasına ihtimal vermekte güçlük çektiğini söyler:

“... ben babamın böyle şeylere inanacak kadar kara cahil ve basit kafalı bir adam olduğuna hâlâ bir türlü ihtimal veremiyorum. Bize bıraktığı sandıklar dolusu kitapları bir zaman herhalde, o getirmiş, o satın almış, o okumuştur. Hem bunlar öyle *Hayber Kalesinin Fethi*, *Zaloğlu Rüstem*, veya *Heft Peyker* gibi acem uydurması taşbasması kitaplardan değildi. Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın, Muallim Naci’nin eserlerinden tutun da deste deste *Mecmua-i Ebuzziya*’lara, cilt cilt *Kırk Anbar*’lara ve Fransızca’dan çevirme nice cinaî ve hissî romanlara kadar o devrin en seçkin edebî yayınlarını, okuma yazma

²⁸³ Yalman, *age.*, s. 40.

²⁸⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 38.

²⁸⁵ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 58.

çağına geldiğim vakit ben hep babamdan bize miras kalan şu kütüphane döküntüleri içinden çıkarmıştım.”²⁸⁶

Bunları söylerken de cenknameler için kullandığı “acem uydurması” tabiri dikkat çekicidir. Hatırlanacağı üzere Kazım Nâmi, kendi döneminde bazı yazarların cenknameler ve battalnameler için “Acem düzmesi cavalacusta şeyler” dediğini yazmıştı. Demek ki o dönemde böyle düşünenlerden biri de Yakup Kadri’dir.

Yakup Kadri okuma kültürüne sahip olan bir evde büyüdüğünü yazar. İlk okuma deneyimlerini annesiyle birlikte yaşar:

“Annem bize, arada bir *Ekmekçi Kadın* adlı bir roman okurdu. Bu cefakeş bir işçi kadının hikâyesiydi. Onun Piper diye bir lanetleme kocası ve Jak diye sevimli bir oğlancağızı vardı. Jak aşağı yukarı ben yaşta bir çocuktü. O da benim gibi babasından ziyade annesine bağlıydı. Piyer bir nemrutluk etti mi -ki daima ediyordu- ana ile oğul sarmaş dolaş olup ağlaşıyorlardı. Annem okuduğu romanın buna benzer acıklı yerlerine gelince ben de ağlamaya başlardım.”²⁸⁷

Yakup Kadri, kendisini çok etkileyen kitapların isimlerini verip kendi üzerinde bıraktığı tesirleri de kaydeder. Örneğin, *Monte Kristo Kontu* bunlardan birisidir:

Montekristo hayat telakkime ve dünya görüşüme böyle sınırsız genişlik vermekle kalmamıştı. Bana, üç yıldan beri bir türlü beceremediğim kıraat dersini de öğretmişti. Mektepten döner dönmez ilk işim o kocaman kitabı açıp heceliye heceliye okumak oluyordu. Bu ilk günler kelimeler sanki bir büyü muskasının hiyeroglif işaretleri gibiydi. Beni ürkütüyorlardı. Sonra yavaş yavaş, birer birer açılmaya başladılar.”²⁸⁸

Yakup Kadri, *Varlık Dergisi*’nin yaptığı ankete verdiği cevapta da çocukluğundaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Bu bilgilere göre, daha okuma yazma bilmediği zamanlarda bile babasından kalma kitapların tesiriyle edebiyata yönelik ilgisinin başladığını ifade eder:

“Bende de ilk hikâye, roman ve tiyatro piyesi yazmak özentileri babamdan kalma birkaç kitap sandığının açılıp karıştırılması ile başlamıştı. Henüz, okuma yazma bilmediğim kara cahillik devrimde bile bunlar içinden çıkan irili ufaklı ciltlerin benim üzerinde esrarlı bir tesiri vardı. Hele resimli olanları beni

²⁸⁶ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 60.

²⁸⁷ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 139.

²⁸⁸ Karaosmanoğlu, *age.*, s. 140.

tâ canevimden kavrayarak hudutsuz bir hayal ve masal âlemine sürüklerdi.”²⁸⁹

Yakup Kadri, söz konusu zamanlarda oyunu ve oyuncakları bir kenara bıraktığını, “saatlerce evirip çevirdiği sayfalarda kimin neler söylediğini” ve “bu resimlerin kime ait olduğunu” anlamaya çalıştığını belirtir. Annesinin de kendisine bu kitaplardan bazı bölümler okuduğunu ve resimler hakkında bilgiler verdiğini, böylece de kendisinin tecessüsünü, öğrenme hırısını giderdiğini ifade eder. Yakup Kadri’ye göre, bu tecessüs onda olmasaydı o günün şartlarına göre okuma yazmayı öğrenmesi uzun zaman alacaktı:

“Bereket versin ki, annem, ara sıra bana bunlardan bazı fasıllar okuyup resimlere dair malumat vermek lütfunda bulunuyordu. Yoksa tecessüsten çatlama işten değildi. Lâkin, bu tecessüs de olmasaydı o zamanlardaki okuyup yazdırma metodlarına göre (hususiyile Manisa Livası Feyziye Mektebi İptidâisi’nin döne döne hatim indirip helva yenilen ilk sınıflarında) Türkçe bir ibareyi sökebilmem için onbir, oniki yaşlarımı boylamam lazım gelecekti. Halbuki bu tecessüs sayesinde on yaşıma basmadan devrin en meşhur tefrika romanlarından biri olan *Ekmekçi Kadın*’la Alexander Dumas *Monte Kristo*’sunu okuyup anlayabilecek bir irfan seviyesine erişme imkanı bulmuştum.”²⁹⁰

Yakup Kadri, yeni şekillenen bir çocuk kafası üzerinde bu gibi “melodramatik” romanların hayırlı bir tesiri olamayacağını belirttikten sonra, kendisinin bunların elinden pek çabuk sıyrıldığını ve gönlünü *Zavallı Kız*’a ondan sonra da Paul et Virginie’ye kaptırdığını ifade eder. Ayrıca, okuduklarını çok ciddiye aldığını şu sözlerle açıklar:

“Sanırım ki, bu piyesi bu romanın okurları arasında işi benim kadar ciddiye alıp gözyaşı dökken olmamıştır. Hatta, *Zavallı Kız*’ın bir pastişini yaparak komşu çocukları ile oynamaya kalkıştığım bir gün kendimi tutamayıp nasıl hüngür hüngür ağladığımı ve bin zahmetle meydana koyduğumuz ‘mise ens scene’nin nasıl altüst olduğunu pek iyi hatırlarım.”²⁹¹

Yakup Kadri, çocukluğunda gelişen güncel hadiselerin de onun okuma dünyasına tesir ettiğini nakleder: “Hele Dömeke zaferimiz sırasında resimli destanları elden ele dolaşan Gazi Ethem Paşa erişmek hayalini kurduğum en yüksek şan ve şeref

²⁸⁹ *Edebiyatçılarımız Konuşuyor*, Varlık Yayınları, Ankara 1953, s. 17.

²⁹⁰ *E.K.*, s. 18.

²⁹¹ *E.K.*, s. 17-18.

zirvelerinden biri idi.”²⁹² Daha önce de Kazım Karabekir’in Osmanlı-Yunan Harbi’yle ilgili benzeri duygulara sahip olduğu nakledilmişti. Ahmet Emin Yalman bu zafer dolayısıyla edebî tartışmaların duraksamaya uğradığını iddia etmişti. Bu örnekler yanyana getirildiğinde bu zafer dolayısıyla estirilen hava dönemin çocuklarını basın-yayın yoluyla etkilemiştir denebilir.

Varlık Dergisi’ne verdiği mülakatta aktardıklarına göre Yakup Kadri, İzmir İdadisi’ndeyken adı şaire çıktığı için kendisinden 4-5 yaş büyük olan Şahabettin Süleyman’ın²⁹³ dostluğunu kazanır ve onun vasıtasıyla da son sınıf talebelerinden Aptullah Rahmi isimli bir gençle tanışır. Aptullah Rahmi, teneffüs saatlerinde bile hiç kimsenin yüzüne bakmaz, eline bir kitap alır ve dalgın dalgın dolaşır. Yakup Kadri, bu gence ilgi ve saygı duyar. Kendisiyle tanışınca da ona dair duyguları hayranlık derecesine varır. Zira, o yerel gazetelerde yazıları yayınlanmış bir yazardır.²⁹⁴ Aptullah Rahmi, Yakup Kadri’ye Türkçe kitaplar gösterir, Fransızcaları yeterli gelmediği takdirde bunları okumalarını tavsiye eder. Fakat ona göre bunları anlamak hiç de kolay değildir:

“Aptullah Rahmi bize bazen de kapaklarının bir yanı kırmızı öbür yanı beyaz bir takım Türkçe kitaplar gösterirdi. Fransızca’mız kâfi gelmediği takdirde bunları okumamızı tavsiye ederdi. Lâkin, ne çare ki, Edebiyat-ı Cedîde külliyyatının *Rûbab-ı Şikeste*, *Mai ve Siyah*, *Aşk-ı Memnû* gibi baş eserlerinin dilini anlamak ilk hamlede, bize Fransızcadan daha zor gelmişti. Halit Ziya’nın nesri Namık Kemal’de bile eşine rasgelmediğimiz yeni yeni lügatler ile yüklü ve halka halka terkipleri ile köstekli buluyorduk.”²⁹⁵

Yakup Kadri bu idadîdeki okuma dünyası hakkında isim isim ve eser eser bilgi verir:

“Hele, o vakitlerde pek dadandığım Mehmet Celal’in romanları yanında Halit Ziya’nınkiler, bana birer ilim kitabı gibi muğlak görünüyordu. Edebiyat-ı Cedîde yayınları arasında yalnız Mehmet Rauf’un *Eylül*’ü ile *Siyah İnciler*’ini ve bir dereceye kadar Hüseyin Cahit’in *Hayat-ı Muhayyel*’ini anlayabiliyorduk. Hatta, bir zaman gelecek *Eylül* beni bir büyülü hava gibi saracaktır.”²⁹⁶

²⁹² E.K., s. 19.

²⁹³ Şehâbeddin Süleyman (1885-1919) yazar, fikir adamı, eğitimci. 20 Mart 1909 tarihinde toplanan Fecr-i Âtî’nin kurucularından biri. “Sanat şahsî ve muhteremdir” sloganının sahibi.

²⁹⁴ E.K., s. 20.

²⁹⁵ E.K., a.y.

²⁹⁶ E.K., s. 21.

Yakup Kadri, Aptullah Rahmi ile mektuplaşmalarında Mehmet Rauf'un ismini "yeni bir edebiyat tarikatının mürşidinden" bahsedercesine andığını yazar.²⁹⁷

Yakup Kadri, eserlerini ve yazılarını yayımladıktan sonra derin bir pişmanlık duyduğunu belirtir. Bunun sebebini ise ilk gençlik yıllarında yaptığı okumalara bağlar:

"Kendime karşı bu müsamahasızlığımın, daha doğrusu bu 'müşkülpesentliğimin' sebebi, belki de, ilk gençlik çağlarında pek çok okuduğum Flaubert'le Anatol France'nin eserlerindeki göz kamaştırıcı ifade sanatına hamledilebilir. Sanırım bu parlak örnekler ben de bir nevi edebî eksiklik duygusuna yol açmış olacak."²⁹⁸

2.31. ABDÜLHAK ŞİNASI HİSAR (1887-1963)

Daha çok anı türünde yazdığı eserlerle tanınan Abdülhak Şinasi Hisar, İstanbul'da dünyaya gelir. Hisar, *Varlık Dergisi*'ne verdiği mülakatta küçükken Tevfik Fikret'in *Rübab-ı Şikeste* isimli eserini ezbere bildiğini söyler.²⁹⁹ Tevfik Fikret de bu dönem çocuklarını hayli etkilemiş görünüyor. Ayrıca çocuk şiirleri yazması bu etkiyi güçlendirmiş olabilir.

2.32. REŞAT NURİ GÜNTEKİN (1889-1956)

Cumhuriyet döneminin tanınmış yazarlarından Reşat Nuri Güntekin 1892'de İstanbul'da doğar. Pek çok edebî esere imza atmasının yanısıra bir Cumhuriyet öğretmeni olan Reşat Nuri, *Varlık Dergisi*'nin "Edebiyata karşı ilk alakanız ne zaman ve nasıl başladı?" sorusuna "Pek küçük yaşta babamın kütüphanesinde" cevabını verir. Aynı yerde, bir askerî doktor olan ve ev halkını da sürekli göç halinde oradan oraya sürükleyen bir babanın nasıl kütüphanesi olduğu sorusunun kendisi için "hâlâ muamma" olduğunu da söyler.³⁰⁰

²⁹⁷ E.K., s. 20-21.

²⁹⁸ E.K., s. 22-23.

²⁹⁹ E.K., s. 26.

³⁰⁰ E.K., s. 35.

Kendi çocukluğunda kitap sahibi olmanın âdet olmadığını ifade ettikten sonra “Evlerin binde birinde babadan kalma bir Fuzuli divanına, yahut yaprakları kopmuş bir Mehcure’ye, *Bir Çinlinin Çindeki Mihnetleri* gibi bir romana rastlanırsa ne mutlu!” diye yazar.³⁰¹

Reşat Nuri’nin, babasıyla ilgili başka muammaları da vardır. Söz konusu muammayı açıklarken babasının geniş kütüphanesi hakkında bazı ayrıntılar verir:

“Babam için bana yine muamma kalmış bir iki şey de bu kütüphanenin pek rastgele bir kütüphane olmamasıydı. Türkçe, Farsça divanlara, bizim divanların en iyilerine, kalın *Mesnevi*, Hafız şerhlerine, bütün edebiyat-ı cedîde ve daha evvelkilere haydi bir dereceye kadar bir menşe tasavvur edilebilin; fakat Voltaire’leri, Rousseau’ları, Montesquieu’leri, ile eski Biblioteque National’ın mavi kaplı ucuz klasiklerin edisyonunun hemen hemen tamamını, Balzac’lar, Flaubert, Zola ve Daudet’lerle Fransız realist ve naturalistlerini; Taine’i, Renan’ı, Felis Alcan kütüphanesinin en ağır başlı fikir ve felsefe neşriyatını, alaturka bir orta ailenin yirmi iki yaşlarında tıbbiyeden asker hastanelerine geçmiş bir genç çocuğu için nasıl izah etmeli?”³⁰²

Babası evdeyken kitapları karıştırmanın kendisine yasak olduğunu ifade eden Reşat Nuri, babası evde yokken, kitapların “altlarından girip üstlerinden çıktığını da ekler.”³⁰³ Babasının onu okula bir yıl geç verdiğini ve ona her gün *Tuhfe-i Vehbî*’den dört mısra ezberlettiğini kaydeder. Bunun sebebini babasına yıllar sonra sorduğunu ve şu cevabı aldığını da nakleder: “Mânanan müstakil olarak kulağının ve çenenin nazım ahengine alışmasını faydalı buluyorum.”³⁰⁴ Yine aynı söyleşide verdiği bilgilere göre, babası yıllar sonra onu okula neden bir yıl geç gönderdiğini “adeta bir genç çocuk saflığını itiraf eder gibi utanarak ve gülerek” söyler: “O zaman Emile’i okuyormuş Rousseau’nun Emile’ye tatbik ettiği terbiye usulünü bana tatbik etmek istemiş...”³⁰⁵

Reşat Nuri, anketin devamında *Varlık Dergisi* okurlarına kendi çocukluğundaki okuma dünyasını biraz daha açar. Buna göre, okumaya evvela resim altları ve masallardan başlar. Sonra da mezarlık gezintilerinden bahseder. Bu gezintilerin

³⁰¹ E.K., a.y.

³⁰² E.K., a.y.

³⁰³ E.K., s. 36.

³⁰⁴ E.K., a.y.

³⁰⁵ E.K., a.y.

nasıl bir eğlence olduğunu yeni çocukların anlamayacağını söyler. Mezar taşlarındaki beyitleri hecelemeden kalma alışkanlığıyla Muallim Naci'nin *Pejmürde* isimli şiir kitabından şiir parçaları okuduğunu nakleder. İlk olarak Fatma Aliye'nin *Udî* romanından ve "tatlarını bugün artık hiçbir şaheserde bulmama imkan olmayan daha başka romanlar" diye andığı romanlardan bahseder. Sonra sonra da Halit Ziya ve Fikret'i keşfettiği beyan eder.³⁰⁶

2.33. BURHAN FELEK (1889-1982)

Gazeteci-yazar Burhan Felek, İstanbul'da doğdu. Meslek hayatını gazeteciliğe ve köşe yazarlığına vakfeden Felek, *Yaşadığımız Günler* isimli eserinde hatıralarını kaleme alır. Çocukluğu Sultan II. Abdülhamid dönemine denk gelen Felek, bu dönemdeki bazı yasakları şöyle aktarır:

"Sultan Hamid devrinde bir takım hareketler, sözler ve şeyler yasaktı. Tabii kitaplar, gazeteler ve yazılar, öncelikle!

Ben çocukluğumda bizim evde bir çamaşır sandığının dibinde tarihçi Murad beyin *Medhal* isimli bir kitabının saklı olduğunu görmüştüm. Ne idi? Neden yasaktı bilmem? Ama babam bunu bucak bucak saklardı. Bu sırada şair Eşref'in hicivleri, Ziya Paşa ve Namık Kemal Beyin bazı eserleri ve yazıları da 'memnu' edebiyattan idi. Bunlardan birinin bir evinde veya elinde bulunması ona en hafifinden birkaç gün Yıldız'da veya Zaptiye Nezaretî'nde 'istintak'tan (soruşturmadan) sonra memursa uzak yere, değilse sürgüne gitmesine mal olurdu."³⁰⁷

Felek, çocukluğunda kendisini çok etkileyen bir yazarın Jules Verne olduğunu, onun kitapları nasıl edindiğini ve bu kitaplardaki bir kahramanı nasıl rol model aldığını aktarır. Ardından çocuklukta okunan eserlerin bireyin kimliğini nasıl şekillendirdiğini itiraf eder:

"Yaz mevsiminde mektebin bir ay tatili vardı. Ben bu ayın hemen hemen hepsini meşhur Fransız muharriri Jules Verne'in seyahatnamelerini okumakla geçirirdim. Bunları Üsküdar'da Yeniçeşme'de kitapçı Kasım Efendi isminde bir İranlı'dan geceliği yirmi paraya kiralardım. Bu suretle bu meşhur Fransız seyahat romancısının bütün eserlerini okumuşumdur. Burada size bir şeyi itiraf etmek zorundayım. İnsanların karakteri işte o zamanda önüne düşen ve kendini sevindiren bir modele kapılmasıyla teşekkül ediyor. Ben de bu romanların içinde ya *İki sene mektep tatili* yahut da *Kaptan Grant'in*

³⁰⁶ E.K., a.y.

³⁰⁷ Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 28-29.

Çocukları isimli kitaplardan birindeki kahraman çocuklardan Baxter adındaki bir genci pek beğenmişim. Ve kendimi ona benzetmeye çalışmışım. Bu hadise o genç yaşta okunan eserlerde veya hayatta tanışılan insanların bazen ömür boyunca nasıl “ideal”leştiğini bana göstermiştir.”³⁰⁸

2.34. SELAHATTİN YURTOĞLU (1894-1956)

İlhan Selçuk tarafından yayına hazırlanan hatıralarında Yurtoğlu, geceleyin evlerde roman okumanın uygar ve bilgili sayılan ailelerde bir âdet olduğunu yazar. Bu gece okumalarında hangi kitapları okuduğunu da kaydeder. Burada ismini verdiği kitaplar; *Ekmekçi Kadın*, *La Dam O Kamelya*, *Kızılıköprü Cinayeti*, *Seksen Günde Devriâlem*, *Monte Kristo* gibi daha çok Fransız yazarların ve en başta Ksaviye dö Montepin'inkiler gibi tercüme kitaplardır. Yukarıda Hüseyin Cahit'ten yapılan alıntılarda görüldüğü gibi, onun da ailesi akşam yemeğini yedikten sonra roman okumaya başlar. Gaz lambasının etrafına geçen bir okur, romanı seslendirirken ailenin diğer fertleri köşesine çekilir ve dinler. Yurtoğlu ilginç bir vakayı da aktarır: Gene böyle bir gün, roman okunurken, oturdukları odanın tavanından ses gelir. Herkes bu sese kulak verir. Bir zaman sonra ses kesilir. Okuma tekrar başlar. Ses tekrar başlar. Okuma kesilir, ses kesilir. Annesi ve babası aramaya koyulurlar ama bir şey bulamazlar. Nihayet karar verilir: “Periler kitap okunmasından hoşlanmıyor.”³⁰⁹

Yurtoğlu, kendisindeki Türklük bilincinin önce bir Rahmi isimli bir arkadaşı, ardından okuduğu *Gök Bayrak*³¹⁰ isimli bir kitap sayesinde geliştiğini yazar. Rahmi, onu Kazan'lı bir yaşlı bir Türk'le tanıştırır. Oturlar ve yaşlı adam Fransızca bir kitap çıkarır. Okuduğu kitabın adı *Gök Bayrak*'tir. Bu kitapta Cengiz'in muharebelerine ait hikâyeler olduğunu yazar. “Yavaş yavaş Türk olmaya başladık.” diye devam eder.³¹¹

³⁰⁸ Felek, *age.*, s. 142.

³⁰⁹ İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Remzi Yayınları, s. 10. İlhan Selçuk bu kitabın yazarı değil onu yayına hazırlayan kişidir. Kitabın içeriğini Yurtoğlu'nun birinci ağızdan aktarımları oluşturur. Ancak yayınevi böyle belirtmediği için biz de bu şekilde atıf yapmak durumunda kaldık. (y.n.)

³¹⁰ David Léon Cahun (1841–1900) Yahudi asıllı Fransız yazar tarafından yazılan *Gök Bayrak* (1876) adlı roman Türkçeye çevrildiğinde devrin Türkçülerini derinden etkilemiştir.

³¹¹ Selçuk, *age.*, s. 30.

Yurtoğlu'nun Türkçülüğü öyle bir noktaya varmıştır ki Harbiye'de Türkçülük akımının başı olduğunu iddia eder. Yoklamada kendisinden Türkçü kitaplar çıktığı için de mimlendiğini belirtir:

“Ben mektepte Türkçülük akımının başıydım. Harbiye'de Türklük, Araplık, Arnavutluk, Kürtlük almış yürümüştü. Öğrenciler millî gruplara ayrılmışlardı. Ben, Türk grubunun önderiydim. Okul kumandanlığı bu grupları ayırıyor ve akımları yürütenleri ezmek istiyordu. Çünkü Osmanlılık anlayışının istediği buydu. Birkaç yoklamada benden Türkçülük kitapları çıkmış ve dikkat çekerek mimlenmişim.”³¹²

2.35. FALİH RIFKI ATAY (1894-1971)

Cumhuriyet döneminin meşhur gazeteci-yazarlarından Falih Rıfkı Atay, İstanbul'da doğar. Atay, *Varlık Dergisi*'nin yaptığı ankette “Edebiyata karşı ilk alaka sizde ne zaman ve nasıl başladı?” sorusuna şöyle cevap verir: “Edebiyata karşı ilk alakam Mercan İdadisi'nin son sınıflarında iken ağabeyimin kütüphanesindeki *Servet-i Fünun* koleksiyonlarını karıştırırken uyanmıştır. Şiirleri ve nesirleri anlamadan okurdum.”³¹³

Aynı ankette, çalışkan bir öğrenci olmadığını, tarih ve edebiyat derslerini sevdiğini; bir derste, ders dışı bir kitap okuduğu için ceza aldığını da söyler. Derste ders dışı kitap okuma bir kez daha karşımıza çıkmıştır. Böyle bir durumla bu sıklıkta klasik dönem mektep veya medreselerinde karşılaşmak acaba mümkün müdür?

“En çok hangi yazarları okudunuz? Hangilerinin tesiri altında kaldınız?” sorularını ise şöyle yanıtlar: “İlk devrede Namık Kemal'i ve Abdülhak Hamid'i okudum. Biraz sonra Tefik Fikret, Halit Ziya ve Cenap Şahabettin'i seçtim. Halit Ziya bende büyük tesir bırakmıştır.”³¹⁴

³¹² Selçuk, *age.*, s. 33.

³¹³ E.K., s. 44.

³¹⁴ E.K., s. 45.

2.36. YUSUF ZİYA ORTAÇ (1895-1967)

Türk edebiyatındaki meşhur beş hececilerden biri olan şair, yazar, öğretmen Yusuf Ziya Ortaç, İstanbul'da doğar. Daha önce belirtildiği gibi sayfalarını çocuk yazarlara açan gazeteler ve dergiler çocuklarda okumayı teşvik edici bir unsur olarak rol oynamıştır. Bunun örneklerinden biri de Yusuf Ziya'nın öğrencilik yıllarında çıkan *Fen* isimli dergidir. *Fen* iki yapraklı küçük boy bir gazetedir. Yusuf Ziya, bu gazetenin çıkışını her Perşembe dört gözle bekler. Kendi gençliklerinde tek mutluluklarının "kafa yarışı" olduğunu söyler. *Fen* de bu yarışa alan açmış bir yayın organıdır. Problemler verir, çözenlerin adını ilan eder, gençlerin çabasına hız katar. İşte böyle bir yarışmada Yusuf Ziya'nın adı ilk defa matbaa harfleriyle bir gazete kağıdına basılır. Bir öğrenci dergisinde kazanılmış bu başarı, okul müdürünün bile ilgisini çekmiş, öğretmen öğrenci çevresinde onun itibarını yükseltmiştir. *Fen* çantasındaki kitaplarının arasındadır, her gün ve her gece başucundadır. Kendi yazısı olan sayfayı kaç gün kaç hafta sabahları gözlerini açar açmaz en mutlu bakışıyla uzun uzun seyrettiğini belirtir.³¹⁵

Vefa İdadisi'ndeki boş saatlerde Peyami Safa, Hasan Âli Yücel ve Elif Naci gibi arkadaşlarıyla sanat tartışmaları yaptıklarını yazar. Onlara "çocuk dostlar" der. Cumaları mektebin tatil günüdür. Yusuf Ziya tatil gününde Çarşıkapı'daki Sarafim Kütüphanesi'ne gider, yirmi paraya hem bir demli çay içer, hem saatlerce istediği kitapları, divanları, Servet-i Fünun koleksiyonlarını karıştırır.³¹⁶

Dönemin popüler yayın organlarına dair bilgiler de verir. O günlerin üç büyük dergisinin Selanik'te *Genç Kalemler*, İstanbul'da *Rübab* ve *Şehbal* olduğunu kaydeder. Bunların en kavgacısının *Rübab* olduğunu not düşer. Yusuf Ziya, her hafta bu dergileri alabilmek için, küçücük gündeliğinden bir parçasını – öğle yemeklerinden kırarak – biriktirir.³¹⁷

³¹⁵ Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, Akbaba Yayınları, İstanbul 1966, s. 8.

³¹⁶ Ortaç, *age.*, s. 9.

³¹⁷ Ortaç, *age.*, s. 10.

Bir gün kitapçı dükkanlarının vitrinlerinde yeni bir derginin sallandığını görür: *Safahat*. Yirmi sayfalık bu dergide Halit Fahri, Selahattin Enis, Ali Naci gibi yeni sanat akımının bayrağını taşıyan isimlerin sıralandığını kaydeder. Yusuf Ziya, yelek cebindeki bütün servetini feda edip bir tane alır ve sayfalarına gömülür.³¹⁸

Tevfik Fikret'in *Sis* şiirini "bir anıttı benim için" diye andıktan sonra şu mısrayı paylaşır:

Ey dişleri düşmüş sırttan kabile-i sûr!

Servet-i Fünun koleksiyonlarında Fikret'in manzum sohbetlerini bulur.³¹⁹ Bir gün Zaman isimli bir kitabevinde Tevfik Fikret'in kitabını ararken *İçtihat* dergisinin başyazarı *Abdullah Cevdet*³²⁰ (1869-1932) ile karşılaşır. *Haluk'un Defteri*'ni aradığını söyleyince kitabın adı Abdullah Cevdet'in ilgisini çeker. Ayaküstü konuşmaya başlarlar. Sonunda Abdullah Cevdet onu *İçtihat*'ın yazıhanesine davet eder. Yusuf Ziya, böylece yeni bir sosyal ağa dahil olmuş olur.³²¹

2.37. MAHİR İZ (1895-1974)

Hayatının altmış yıla yakın bir bölümü öğretmenlikle geçen Mahir İz, yazdığı eserler kadar tarihe şahitlikleriyle de önemli bir isimdir. *Yılların İzi* isimli hatıratında bu şahitliklerini kaydeder. Babası Ankara ve Medine'de kadılık yapmış Abdülhalim Efendi'dir. Babasının görevleri dolayısıyla çocukluğu memleketin çeşitli yerlerinde geçer. Mahir İz, ilk feyzini babasının ders arkadaşlarından Saraybosnalı Hacı Mahmut Necî Efendi'den aldığını, onun Balıkesir'deyken kendisine *Tuhfe-i Vehbî*'yi ezberlettiğini söyler.³²² Daha sonra Medine'ye görevli giden babasıyla birlikte o da yeni bir okuma ortamına girer. Bu sıralarda on üç yaşındadır. Hafızasının ve muhakemesinin yerinde olduğunu söyler. Altı ay içinde

³¹⁸ Ortaç, *age.*, s. 11.

³¹⁹ Ortaç, *age.*, s. 13.

³²⁰ Dönemin en radikal Batı'cılarında biri olarak tanınan ve adı geçen *İçtihat* dergisinin başyazarı.

³²¹ Ortaç, *age.*, s. 17-18.

³²² Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022, s. 19.

Arapça konuşmaya başlar. Maksudını rahat rahat ifade edebilir. Rüştiye mektebine yazılır. Farisî muallimi Dağıstanlı İsa Ruhî Efendi ile *Gülîstan*'ı okur.³²³

Yukarıda adı geçen hocası Mahmut Necî ile birlikte Arapçasını ilmî seviyede geliştirir. Bu esnada hangi kitapları okuduğunu şöyle yazar:

“Hocam Mahmut Necî Efendi'den *Sarf-Nahiv*, fıkihtan *Merak'il-felah*'ı okudum. Akaiden *Bed'ül-emâlî*'yi ezberledim. Ayrıca geceleri *Camiüs-Sagîr*'i *Kıraatüt-tâlib*'i alelüstad tarikiyle, yani ben okuyup hocam dinleyerek bitirdim. Daha sonra, babamın Haydarabad'dan formalar halinde getirtip, Medine-i Münevvere'de ciltlettiği *Kenzül Umma*'leri müntehabat suretiyle gözden geçirdim. Bir gün hocama en zor ilim hangisidir, diye sordum. Usul-i fıkihtır dedi. Okutmasını rica ettim. ‘Yaşın küçüktür, daha anlamazsın’ dedi. İsrar ettim. ‘Bir kere başlayalım, yapamazsam bırakırız’ dedim. Bunun üzerine hemen önüme bir kitap açtı. Besmele çekip ‘Elhamdülillah’ dedikten sonra takrîre başladı. ... ben, seviyemin hocamın izahlarını kaldırmadığını anlayıp, kendisine söyleyerek dersi hemen kestik.”³²⁴

Mahir İz, babasının mensup olduğu meslek dolayısıyla ciddî ve ilmî okuma ortamlarına dahil olur. Burada müzakere usulüyle dinî eserler okunur:

“O zaman Medine-i Münevvere'de ulema arasında en alim zat Şafiî müftüsü Seyyid Ahmet Berzencî Efendi idi. Mahmudiye medresesi müderrisi ise ileri alimlerden sayılırdı. Her sabah, vazife başlamadan babamın etrafında toplanarak bazı eserler okurlardı. Nâib Osman Efendi, Mahmudiye Müderrisi, benim hocam ve ismini hatırlayamadığım bir zât daha *Buharî-i Şerif* ve *Edebül-Kadî*'yi müzakere ederlerdi.”³²⁵

Mahir İz, kendisinde ilk gazete merakının İstanbul dönüşü başladığını yazar. Her sabah sokak kapısından bırakılan *İkdam* gazetesinin küçük amcası Medeni Bey'den evvel alabilmek için pencereden gazeteyi dağıtan kişiyi gözler. Her gün gazetelerin sayfalarını gözden geçirir. Haberleri merakla takip eder. O dönem işlenen bir cinayetin mahkeme aşamalarını bir solukta büyük bir heyecan içinde okur.³²⁶

³²³ İz, *age.*, s. 23.

³²⁴ İz, *age.*, s. 24.

³²⁵ İz, *age.*, s. 26.

³²⁶ İz, *age.*, s. 29.

2.38. HASAN ÂLİ YÜCEL (1897-1961)

İsmi daha çok yıllarca yaptığı Millî Eğitim Bakanlığı göreviyle hatırlanan Hasan Âli Yücel, 1897'de İstanbul'da doğar. Yücel politikaya atıldığı güne kadarki hatıralarını anlatan *Geçtiğim Günlerden* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu hatıratında çocukluğundaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Söz gelimi, babasını anlattığı bir bahiste onunla düşüncede ayrılığa düştüğü ilk meselenin okuma üzerine olduğunu kaydeder:

“Babamla düşüncede ilk ayrılığımız kitap meselesinde çıktı. O zaman Beyazıt'ta kitap sergileri vardı. Ucuza kitap satılırdı. Ben de elime para geçtikçe Beyazıt'a gider, kitap alır, eve gelir, gece yarısına kadar onları okurdum. Bunların çoğu romandı. Aralarında Abdülhak Hamid'in *Bir Sefilenin Hasbıhali* gibi şeyler de vardı. Babam bunlara fena halde sinirlenirdi. Sadece sinirlense o kadar zararı yoktu, buldu mu alıp yırtardı. *Bir Sefilenin Hasbıhali*'ni, şimdi pek iyi hatırlamıyorum, üç dört defa satın almışım.”³²⁷

Yücel'in gece yarısına kadar kitap okuması bireyselleşme bakımından değerlendirilebilir. Kitap yırtan örneğinin bir benzerini Halit Ziya başlığında görmüştük. Hatırlanacağı üzere onunki de kitapları yakmıştı. Ancak Yücel'inki biraz daha farklı sebeplerle olabilir. Yücel, hatıratının diğer kısımlarında babasının çok sıkı bir dindar olduğunu anlatır. Belki de babanın bu tavrının sebebini onun dindar kimliğinde aramak gerekir. Okunan kitapların içeriğinden memnun olmadığı için böyle bir şey yapmış olabilir. Yıllar sonra bu durumu yırtılan eserin sahibi olan Abdülhak Hamit'e anlattığını, onun da esprili bir şekilde Yücel'in babasını haklı bulduğunu nakleder.³²⁸

Yücel, anneannesiyle birlikte okumalar yaptığını anlatır. Anneannesinin çok iyi bir okuryazar olduğunu söyler. Anneanesi ona *Mevakib Tefsiri* isminde, Türkçesi çetrefil bir tefsir okur. Kendi takıldığı yerde de torununa okutur. Hasan Âli Yücel, anneannesinin bunu kendisini Allah kelamına alıştırmak için bilerek yaptığını düşünür. Devamında ise şunları aktarır:

³²⁷ Hasan Âli Yücel, *Geçtiğim Günlerden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 14.

³²⁸ Yücel, *age.*, s. 15.

“Kocaman bir kitabı daha vardı: *Muhammediye*... Onun içindeki Kâbe'nin, kendi tabutunu taşıyan Hazreti Ali'in resimlerini bugün gibi hatırlıyorum. Bir başka kitap o da resimliydi. Firavun'un beynine sinek kaçmış, başını tokmakla dövdürdüğünü hiç unutmam. ... O ince çizgilerle yapılmış resimlerden biri de *Ferhat'la Şirin*'di. Mahalle Mektebi'ndeki kız arkadaşlarım arasında Şirin'e benzeyen hangisidir, diye içimi yordüğüm çok olmuştur. İlk hikâyesini işittiğim aşk macerası buydu, ilk gördüğüm âşıkla maşuk Ferhat'la Şirin'dir.”³²⁹

Yine anneannesinin kitapları arasında el yazması mecmualar da bulunduğunu, onlarda bir çok ilahilerin ve duaların olduğunu; çocukken anneannesinin kendisine bunları okuttuğunu, o bunları okurken anneannesinin de ağladığını yazar.³³⁰

Yücel'in çocukken kendisinden çok etkilendiği Hayriye isminde bir komşu kızı vardır. Onunla severek yaptığı işlerden biri okumaktır:

“Hayriye'de bana memnuluk veren şeylerden biri de okutma merakıma uymasıydı. Hiç mektebe gitmemişti. Fakirdiler. Babası onu yapayalnız Topkapı'ya kadar gönderemezdi. Okuma yazma bilmiyordu. Bu zeki kız kısa zamanda sureleri okuyacak hâle gelmişti. Evden günü geçmiş gazeteleri alır, ona götürürdüm. Beraberce hikâyeleri tefrika romanları okurduk.”³³¹

Yücel, mahalle mektebinden sonra Mekteb-i Osmani'ye girer. Bu yeni okulun en cezbedici taraflarından biri öğrencilere verdiği kitaplardır:

“Mekteb-i Osmani'yi çok sevdim. Mektepten aynı gün verdikleri kitapları daha çok sevdim. Bunların içinde resimler vardı. Çoğu cilltiydi. Mahalle mektebindeki sarı yapraklı, taş basması kitaplara benzemiyorlardı. Yalnız tecvit kitabı mahalle mektebi kitaplarındandı. ‘Kaçan harf-i metten sonra,,’ diye başlayan bu sarı yüzlü, sinirli, ne dediği anlaşılmaz kitaptan çok çektik.”³³²

Hatırlacağı üzere Yücel'in şikayet ettiği tecvit kitabından Tefik Sağlam da şikayet etmişti. İki şikayetin de ortak noktası bu kitabın ne dediğinin bir türlü anlaşılmasındır.

³²⁹ Yücel, *age.*, s. 18.

³³⁰ Yücel, *age.*, s. 49.

³³¹ Yücel, *age.*, s. 75.

³³² Yücel, *age.*, s. 93.

Mekteb-i Osmani'de on numarayla sınıf geçenlere yaldızlı kitap hediye edilir. Yücel de *Ahlak-ı Hamide* ve *Coğrafya-i Tabii* gibi kitaplar alır.³³³

2.39. ŞEVKET SÜREYYA AYDEMİR (1897-1976)

Tek Adam, *İkinci Adam*, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa* gibi yazdığı biyografi eserleriyle tanınan yazar ve düşünür Şevket Süreyya Aydemir, Edirne'de doğar. *Suyu Arayan Adam* isimli hatıratında, kendi çocukluğundaki okuma dünyasına dair geniş bilgilere yer verir. Aydemir'in okumaya dair ilk hatıraları, mahalle kadınlarının bir evde toplanıp anlattığı çete ve komita hikâyeleriyle başlar. O zamanın çocuklarının, adeta bir korku filmi izler gibi bu hikâyeleri dinlediğini nakleder: “Misafir kadınlar toplanmaya başlayınca önce küçük dedikodular yapılırdı. Sonra hemen çete, komita hikâyelerine geçilirdi. Kadınların en bilgiçleri her gece bu hikâyelerin yenilerini bulup söylerlerdi. Hepsi korkunç, esrarlı hikâyeler...”³³⁴

Şevket Süreyya, sessiz ve hareketsiz görünen mahallesinin renkli ve canlı bir iç âlemi, bir manevî hayatı olduğunu söyler ve buranın okuma kültürüne dair bilgiler verir: “... harp veya komitacılık hikâyelerinden başka, dilden dile naklolunan masallar veya kötü taş basması kitaplardan okunan hurafeler, rüya ve fal tabirleri, aşk ve kahramanlık destanları, nihayet biraz din, biraz tarikat havası.”³³⁵ Bu “manevî varlıkların”, “çocuk benliğinin ilk örgüsünü” dokuduğunu söyler.³³⁶

Aydemir'e göre, bu manevî örgü onun iç benliğine, mahallenin diğer çocuklarındakinden daha çok damgasını vurmuştur. Çünkü mahallenin “en sık ve en canlı toplantıları” onların evinde olur. Mahallede Şevket Süreyya'nın annesinden başka, “bu taşbasması kitapları” okuyabilecek hiç kimse yoktur: “Babamın, o kadar üstün, o kadar olgun vasıflarına rağmen hiç okuyup yazma

³³³ Yücel, *age.*, s. 107.

³³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 12.

³³⁵ Aydemir, *age.*, s. 21.

³³⁶ Aydemir, *age.*, a.y.

bilmemesine karşılık anam, din, masal ve destan kitaplarını okur, anlatabilirdi. Mahalle kızlarına, kadınlarına duaları öğretir, namaz surelerini belletirdi.”³³⁷

Şevket Süreyya'nın anlatımına göre annesi Şaziye Hanım; evlerinde ibadet, hatta zikir toplantıları yapan, işlerinden ve ibadetlerden artırabildiği vakitlerde paralı veya parasız birtakım dikişler diken, evin geçimine bir şeyler katmaya çalışan, “gayretli, duygulu, imanlı” bir kadındır. Biraz zaman sonra annesi ona da az çok okuma yazmayı öğretince, yavaş yavaş o da mahallenin aranılan, sayılan küçük bir insanı olur. Böylece kendi başına okumalara da başlar: “Bazen yazın akşam üzerleri, bahçemizdeki büyük dut ağacının bir dalına çıkarak yüksek sesle *Âşık Ömer*, *Âşık Garip* divanları okurdum. Bazen de gece toplantılarında cenk kitaplarını, cin peri hikâyelerini, yahut da destanları, aşk masallarını herkese dinletirdim.”³³⁸

Şevket Süreyya, söz konusu cin peri öykülerinin içeriklerine dair bilgi verdikten sonra, bunların “korkunç olduğu kadar da saçma” olduğunu belirtir. “Fakat böyle hikâyeler, gecenin ilerlemiş saatlerinde, küçük bir petrol lambasının zorlukla ışıklandırdığı, kapıları, pencereleri sıkı sıkıya kapanmış basık bir odada ve hepsi de korkularından uyuşmuş kadınlara, çocuklara anlatılınca” bunlar birer öykü olmaktan çıkar; “devler, cinler, periler birbirine karışarak bahçeleri doldurur, camları, kapıları zıngırdatır gibi olurlar.”³³⁹

Aşk veya savaş destanlarının havasının, hurafelerden başka olduğunu söyleyen Şevket Süreyya: “Bunlarda yaşayan, tabiatdışı mahlûklar değil, insanüstü kahramanlardı.” der. Lirik öykü ve destanların ortak noktasını şöyle açıklar:

“Bunlarda aşk, hiçbir zaman visale ulaşamayan bir şey, yani ‘ebedî bir hasret’ ti. Mecnun Leylâ'yı arar, Leylâ için yanardı. Fakat Leylâ'yı gördüğü zaman tanımaz ve her rastladığı kıza: Sen Leylâ mısın? diye sorardı. Cevap alması da şart değildi. Çünkü Leylâ'yı esen rüzgâr, uçan kuş, çağlayan su, yahut da dağda dolaşan gazal yavrusu pekâlâ temsil edebilirdi.”³⁴⁰

³³⁷ Aydemir, *age.*, a.y.

³³⁸ Aydemir, *age.*, a.y.

³³⁹ Aydemir, *age.*, s. 22.

³⁴⁰ Aydemir, *age.*, a.y.

Destanların anlattığı aşıklardan hemen hiç birinin sevgilisine kavuşamadığını, ancak ölümün onları “ebedî visale” kavuşturduğunu ve bunları yazan kitap resimlerinin de duruma uyduğunu söyler: “Onun için taş basması kitaplarda sevgililer, daima başları birbirlerine doğru eğilmiş, fakat hiç bir zaman birbirlerine ulaşmayan narin servi ağaçları şeklinde resmolunurlardı.”³⁴¹

Aydemir, okunan bu eserlerin anlattıklarıyla kendi mahallesinin hayat tarzının uyumlu olduğunu belirtir:

“Herkes onlara kendi meyline, kendi hayal kudretine göre şekil ve mana verirdi. ... Çünkü ayrılık, hasret ve gurbet, bizim kenar mahallenin de melânkolik unsurlarıydı. Bizde kadın ve erkek daima ayrı yaşardı. Evlenmeler, ne de olsa bir aşkın eseri olmaktan ziyade geleneğin emriyle olurdu. Böyle olunca da, tabiatıyla tatmin edilemeyen ve hatta ne olduğu da açıkça bilinmeyen arzular ve buna benzer duygular, elbette ki ancak destanların anlattığı şeylere uymaktaydı.”³⁴²

Ardından *Leylâ ile Mecnun*, *Kerem ile Aslı*, *Âşık Ömer*, *Âşık Garip* gibi “âşık divanları”ndan bahseder. Bunlardaki aşk tarifinin çok soyut kaldığını, bu çekimin sonsuz bir hayal genişliği ile ifade edildiğini söyler. Bununla birlikte bu biraz soyut biraz insanüstü aşk anlayışının cezbesini ve sihrini içinde bir ürperti hâlinde hep yaşattığını ifade eder.³⁴³

Şevket Süreyya, annesinden ve kendisinden başka okuma bileni olmadığını söylediği bu kenar mahallede, gece toplantılarında bir zamandan sonra artık bütün okuma görevinin kendisine düştüğünü yazar. Daha önce de Halit Ziya, Ahmet Cevat Emre, Yusuf Kemal Tengirşek başlıklarında onların çocuk yaşta lider okuyucu deneyimini yaşadıkları görülmüştü. Şevket Süreyya Aydemir de bunu çocukken deneyimleyelerden biridir. Hurafeler, öyküler, destanlar, ardından divanlar ve cenk masalları okuduğunu ve mahallenin manevî hayatının bir cephesini böyle yaşadığını aktarır.³⁴⁴ Şevket Süreyya bu toplantılarda okuduklarını, daha etkileyici hale getirmek için onlara bazı katkılarda

³⁴¹ Aydemir, *age.*, s. 23.

³⁴² Aydemir, *age.*, a.y.

³⁴³ Aydemir, *age.*, a.y.

³⁴⁴ Aydemir, *age.*, a.y.

bulduğunu nakleder. Bu katkılar, kendisini diğer çocuklardan farklı hissetmesine sebep olur:

“Bana gelince, ben, yalnız okumak veya okunanı dinlemekle kalmayarak, bir de dinleyenleri inandırmak ve onlarda tesirler yaratmak durumunda olduğum için, dimağım haddinden fazla çalışırdı. Zaman olurdu ki kendimi, bütün bu duyguları duyan, bütün bu maceralara karışan kahramanlardan biri gibi hissederdim. Beni dinleyen bütün benim yaşımda çocuklardan başka türlü olduğuma ve yolumun, onların yollarından başka türlü olacağına inandığım olurdu.”³⁴⁵

Şevket Süreyya, bu farklılığın mahallede diğer çocuklar tarafından da kendisine hissettirildiğini beyan eder: “Okuma bilen bir ananın oğlu oluşum ve okuma bilişim, zaten mahallenin diğer çocuklarının da beni, kendilerinden biraz daha başka görmelerini tabii kılmıştı. Beni, çetecilik oyunlarında ve kavgalarında pek başa seçmezlerdi ama, itibarlı çocuklardan gene de ayırmazlardı.”³⁴⁶ Tıpkı modern öncesi dönemlerde olduğu gibi okuma bilmenin bir ayrıcalık olduğu bu örnekte görülmektedir.

Aydemir, mahallenin kadınları ve çocuklarının onun okuduğu destanları, divanları dinlemesi vb. durumların kendisinde “bir gün büyük adam olacağım” hissini uyandırdığını yazar.³⁴⁷ İlerleyen sayfalarda, mahalle sakinlerinin okuma yazma bilene ve kitaba olan saygısından bahseder. Hatta, mahallelilerin yere düşmüş yazılı kağıt parçasını bile hemen yerden kaldırıp “bir saçak arasına, bir duvar kovuğuna” sıkıştırdığını söyler. Açıklamasını da şöyle yapar: “Çünkü Kur’an kâğıtlara yazılırdı. Ve o rüzgârların uçurduğu bir kağıt parçası bir Kur’an yaprağı da olabilirdi.”³⁴⁸

Şevket Süreyya, evlerindeki masal veya din kitaplarının her zaman duvarın yüksek yerlerindeki hücrelerde ve raflarda bulunduğunu, özellikle de Kur’an’ın

---

³⁴⁵ Aydemir, *age.*, 24.

³⁴⁶ Aydemir, *age.*, a.y.

³⁴⁷ Aydemir, *age.*, a.y.

³⁴⁸ Aydemir, *age.*, s. 28.

“ayak altı olmayan, تنها ve korunmuş köşelerdeki yüksek mevki”lerde saklandığını bildirir.³⁴⁹

Aydemir, ilk gençlik yıllarında (1910’lu yıllar) okuduğu *Üzümcü* isimli bir hikâyeden çok etkilenir. Hikâyenin yazarı Müftüoğlu Ahmet Hikmet (1870-1927)’tir.³⁵⁰ Ona göre bu hikâyeye, Türk tarihinin bir başka anlatımıdır:

“Ben üzümcünün öyküsünü ilk okuduğum zaman, bu öykünün derin tesiri altında kaldım. Derin düşüncelere daldım. Bu öykünün basıldığı mecmua³⁵¹, diğer meseleleri başka türlü alıyordu. Bu mecmuaya göre bilinmeyen, fakat büyük bir Türk milleti vardı. Bu milletin tarihi, Osman Gazi’nin çadır kurduğu Söğüt, yahut Domaniç yaylasından başlamıyordu. Milletin ilk varlığı da üç yüz çadır halkından ibaret değildi. Bu milletin vatanı, Osmanlı devletinin sınırladığı yerlerden ibaret değildi. Onun vatanı Türk milletinin yaşadığı her yerdı.”³⁵²

Böylece kendisinde Türkçü fikirler göstermeye başlar. Şevket Süreyya’da Türkçü fikirleri uyandıran tıpkı Selahattin Yurtoğlu örneğinde olduğu gibi okuduğu bir metindir. Hatırlanacağı üzere onda da *Gök Bayrak* isimli bir kitap Türkçülüğü uyandırmıştı. Okumanın kimliğin şekillenışı üzerindeki etkisi bu iki örnekte açıkça görülmektedir.

2.40. NURULLAH ATAÇ (1898-1957)

Eleştiri ve denemeleriyle tanınan yazar Nurullah Ataç, İstanbul’da doğan yazarlardandır. Ataç’ın babası, Joseph von Hammer’in *Osmanlı Tarihi* isimli kitabı Türkçeye çeviren Mehmed Atâ Bey’dir (1856-1919). *Varlık Dergisi*’nin yaptığı ankette “Edebiyata karşı ilk alaka sizde ne zaman ve nasıl uyandı?” sorusuna verdiği cevaptan anlaşıldığına göre Ataç’ın ailesinde çok güçlü bir okuma kültürü vardır:

“Babam çok okurdu. Biliyorsunuz, o da bir yazardı. Ağam Galip Ataç da bir yazardı. Bir ağam daha vardı, Refika Ata, genç yaşta, Çanakkale Savaşı’nda

³⁴⁹ Aydemir, *age.*, a.y.

³⁵⁰ II. Meşrutiyet döneminin önde gelen Türkçü yazar ve fikir adamlarından. En meşhur eseri, *Çağlayanlar*.

³⁵¹ *Türk Yurdu* mecmuası.

³⁵² Aydemir, *age.*, s. 48.

öldü, o da çok okurdu, yaşasaydı o da hiç şüphesiz bir yazar olurdu. Annem, bacılarım sabaha kadar roman okurlardı. Öyle bir ocakta yetiştim. Okumamak, bir yazar olmamak hiç aklımdan geçmedi, yani kendimi bildim bileli yazmağa özendim.”³⁵³

Böyle bir aile kültürü içinde daha çocuk yaşta yazı yazmaya başlayan Ataç, aynı dönemde Namık Kemal'in kitaplarını okuduğunu beyan eder: “İlk yazılarımı 1908'de yazdım, on yaşındaydım. 1908'de Meşrutiyet devrimi oldu, birçok yeni gazeteler, dergiler çıktı, Namık Kemal'in *Vatan'ı*, *Zavallı Çocuk'u*, *Akif Bey'i* basıldı, okudum onları. Tiyatroyu zaten çok severdim, Ben de tiyatro yazarı olmak istedim.”³⁵⁴

2.41. HALİDE NUSRET ZORLUTUNA (1901-1984)

Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminin önde gelen kadın şair ve yazarlarından Halide Nusret Zorlutuna, İstanbul doğumludur. *Bir Devrin Romanı* isimli hatıratında çocukluk yıllarını ve bu yıllardaki okuma deneyimlerini anlatır. Yazarın hatıralarından ailesinde ciddî bir okuma kültürü olduğu anlaşılıyor. Halide Nusret, rahmetli annesinin “doğuştan terbiyecisi, müşfik, aynı zamanda otoriter bir kadın” olduğunu ve öğretmen olsaymış ideal bir öğretmen olabileceğini söyler. Dönemin, *İkdam*, *Sabah*, *Servet-i Fünun*, *Musavver Malûmat*, *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi meşhur gazeteleri ve dergilerine abone olduklarını; babasının, annesine “Hanım, benim vaktim olmuyor, sen oku da akşamları bana da anlatırsın.” dediğini aktarır.³⁵⁵

Halide Nusret, babasından “yaman bir eğitimci” annesinden de “müthiş bir okuma tiryakisi” diye bahseder. Annesi özellikle şiire düşkündür. Kendisi daha beş-altı yaşlarında bir çocuk iken, annesi onu karşısına alıp Namık Kemal'den, Ziya Paşa'dan beyitler ezberletir. Halide Nusret, bunların manasını anlamadan papağan gibi ezberlediğini fakat annesinin ona bu beyitlerle ilgili açıklamalar

³⁵³ E.K., s. 47.

³⁵⁴ E.K., a.y.

³⁵⁵ Halide Nusret Zorlutuna, *Bir Devrin Romanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018, s. 22.

yaptığını kaydeder. Fakat yine de bunların, henüz küçük bir çocuğun anlayabileceği sözler olmadığının altını çizer:

“Manalarını da açıklamaya çalışırdı, ama beş-altı yaşında bir çocuğa mesela *Hürriyet Kasidesi*’nden:
Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahralar
Uyan, ey yâreli şîr-i jîyan, bu hâb-ı gafletten
 beytinin manasını anlatmak mümkün mü?
 —Sakin bunları kimsenin yanında söyleme, diye de sıkı sıkı tenbih ederdi.
 Çünkü bunları okumak şiddetle yasaktı.”³⁵⁶

Halide Nusret, o zaman ezberlediği şiirlerin anlamını yıllar sonra lise talebesiyken öğrendiğini belirtir. Ona göre, çocukluğunun en güzel hatıralarından biri de annesiyle birlikte gazete okumaktır. Çoğunlukla annesi okur, bazen de annesi ona okutur. Kendisinin, daha altı yaşındayken mükemmel seviyede gazete okuyan biri olduğunu söyler.³⁵⁷

Halide Nusret, ileriki sayfalarda okuma dünyasını daha da açmaya başlar. Örneğin, tefrika romanların çok hoşuna gittiğini belirttikten sonra ilk okuduğu romanın, *Bîçare Bakka* olduğunu yazar ve eserin içeriğiyle ilgili bilgiler verir: “*Bîçare Bakka*’ın gayet cadaloz, müstebit bir karısı, melek gibi güzel ve iyi bir de kızı vardı.”³⁵⁸ Tefrika romanlardaki kahramanları oyuncak odasındaki taşbebeklerin yerine koyduğunu, onlarla konuştuğunu, böylece tefrika romanların sonunu kendine göre tamamladığını ve bunu yaptığı zamanlarda adeta kendinden geçtiğini söyler.³⁵⁹

Halide Nusret, annesinin onun okula gitmesini çok istediğini fakat babasının “Ne lüzumu var? Evde bol bol okusun, bilgisini genişletsin, icap ederse muallim de tutarız” dediğini nakleder.³⁶⁰ Farsçasını ilerletmesi için babasının kendisine *Gülistan* ve *Mesnevî*’den beyitler okuttuğunu, bu yüzden Hazret-i Mevlâna ve Şeyh Sadi ile ahbablığının çocukluktan başladığını yazar. Bununla birlikte, babasının kendisine kucak dolusu kitap getirdiğini hatta babasının bir gün

³⁵⁶ Zorlutuna, *age.*, s. 23.

³⁵⁷ Zorlutuna, *age.*, a.y.

³⁵⁸ Zorlutuna, *age.*, s. 24.

³⁵⁹ Zorlutuna, *age.*, a.y.

³⁶⁰ Zorlutuna, *age.*, s. 109.

kendisine çok güzel bir sürpriz yaptığını, bu sürpriz karşısında sevinçten adeta deliye döndüğünü aktarır:

“Bir gün, hiç unutmam, bir ziyaretten eve dönüşümüzde, ikinci katı üçüncü kata bağlayan merdivenin her basamağı üzerinde bir kitap bulunduğunu görmüş, bu büyük sürpriz karşısında sevinçten deliye dönmüştüm. Çok da şaşırılmışım doğrusu... Ama şimdi düşününce, okumayı çok seven bir ‘çocuk’a bundan daha güzel bir sürpriz yapılamazdı diyorum.”³⁶¹

Halide Nusret, geceleri babasının karşısında tercüme kitaplar okuduğunu, bir yerden sonra geceleri bekleyemez hâle geldiğini, gündüzleri tek başına okumalar yapmaya başladığını beyan eder. Bu da okuma iştiağının onu artık bireyselleşmeye sevk ettiğini gösterir:

“Geceleri ben okurdum, kendisi dinlerdi. Victor Hugo’nun *Sefiller*’ini bitirdikten sonra başka tercüme romanlar okumaya başladık. Akşamdan akşama okumayı artık kim bekler? Elimdeki kitabı bütün gün okuyor, sonra akşamları babamın karşısında tekrarlıyordum. Artık delice bir okuma hırsına kapılmışım. Elimde olsa yemeyecek, içmeyecek, uyumayacak, sadece roman okuyacaktım. Okumaktan başka her şey bana manasız, lüzumsuz, adi görünüyordu. Yalnız çocukluk arkadaşım Fahriye bizde kaldığı günler, bu delice okumaya biraz ara verirdim.”³⁶²

Halide Nusret, çocukluk arkadaşı Fahriye ile sohbetlerinin çoğunlukla romanlar üzerine olduğunu, Fahriye’nin de okumayı çok seven biri olduğunu yazar.³⁶³ Kendisindeki bu okuma hırsının annesini tereddüde sevk ettiğini ve işin sonunda annesinin, ona “roman” okumayı yasakladığını belirtir. Bu durumun onu “elinden en kıymetli bir oyuncağı alınmış bir çocuk, elinden ekmeği, aşı alınmış bir insan” kadar mutsuz ettiğini aktarır ancak o da bu yasakla ilgili annesine hak verir:

“Annemin bu yasağı koymak için dayandığı gerçekler kuvvetliydi: Ben romanlara dalalı, evden barktan, işten güçten soğumuştum! Vazifelerimi ihmal ediyordum. ... Evet, annem doğru söylüyordu. ... Ne var ki, hâlimden çok memnundum ve o sarhoş, o uykulu hâlimle kendimi pek mutlu hissediyordum.”³⁶⁴

³⁶¹ Zorlutuna, *age.*, s. 110.

³⁶² Zorlutuna, *age.*, a.y.

³⁶³ Zorlutuna, *age.*, s. 111.

³⁶⁴ Zorlutuna, *age.*, s. 114.

Benzeri bir durum Halit Ziya örneğinde de görülmüştü. Benzerliği daha da pekiştiren durum Halide Nusret'in annesi de iyi bir okuma kültürüne sahip hatta altı yaşındaki kızına devrin yasaklı şiirlerini bile ezberletebilen bir kadın olmasıydı. Halit Ziya'nın babası da ciddî, ilmî ve siyasî bir okuma ortamını kendi evinde tertip eden bir zâttı. Bu demektir ki her iki yasak ve engelleme cehalet veya tassuptan değildir. Büyük ihtimalle okunan metinlerle bu derece meşgul olmak, sosyal ortamlardan ve gündelik işlerden kendini alkoyacak kadar ileri gitmek o günün insanlarında "tehlikeli" bir durum olarak tanılanmıştı. Ne de olsa mevcut kültür okumayla diyaloğunu büyük ölçüde kolektif bir eylem olarak kuruyordu.

Halide Nusret, yine de annesinin bu yasağına gizli gizli direnmeye çalıştığını ve bunun için "uzak akraba yakın dost"; "ailenin en hisli, en güzel, en ileri fikirli kızı" olarak tanıttığı Kevser ablasından yardım istediğini anlatır.³⁶⁵ Kevser abla, bu isteği geri çevirmez:

"Bizim evdeki roman yasağından, Kevser ablama dert yandığım gün o, evvela güldü, sonra üzüldü, sonra da bana Recaizade Mahmut Ekrem'in *Nejat Ekrem* adlı kitabını verdi.

—Ablam (anneme abla derdi) Recaizade'yi çok severdi. Bu kitabı benim verdiğimi söyle, umarım ki beraber okursunuz. ... Kevser ablamın umduğu gibi kitabı birlikte okuduk ve bir çok yerlerinde ağladık.

Nerede uçmuş zavvalıcık bir kuş

O kedernâk, o sâkitane duruş!..

beyti ile başlayan şiiri de daha başka şiirlerle beraber ezberledim."³⁶⁶

Kevser ablasının kız kardeşi olan Şefkat'in de onun yanında Mehmet Akif'ten şiirler "inşat"³⁶⁷ ettiğini ve annesinin bu okuma yasağına gizli gizli direnirken ailedeki diğer genç hanımların kendisine yardımcı olduğunu nakleder: "Ailedeki genç hanımlar da bana kitap, roman temin etmeye başladılar. Çeşit çeşit

³⁶⁵ Zorlutuna, *age.*, s. 115.

³⁶⁶ Zorlutuna, *age.*, s. 116-117.

³⁶⁷ Bir şiiri topluluk önünde mânâsına, veznine uygun şekilde, sözlere ses tonu ve vurgularla etki gücü katarak yüksek sesle okuma. Kubbealtı Lugatı, "İnşat"
<http://www.lugatim.com/s/in%C5%9Fat>, son erişim tarihi: 20.12.2022.

romanları -*Şerlok Holmes* dahil- tavan aralarına, hatta, tuvalet aralıklarına gizlice sokup okuduğumu hatırlıyorum.”³⁶⁸

Halide Nusret, kendi çocukluğu dönemindeki kızların, şimdiki³⁶⁹ öğrenci kızlarla karşılaştırılmayacak kadar okumaya hevesli olduklarını söyler: “O zamanlar şimdiki öğrenci kızlarımızla kıyaslanamayacak kadar okumaya hevesliydik. Okumak, çok okumak, daha çok okumak! En güzel rüyamız, en büyük ülkümüz buydu.”³⁷⁰

2.42. AHMET HAMDİ TANPINAR (1901-1962)

Kaleme aldığı romanlarla Türk edebiyatında seçkin bir yeri olan şair, yazar, öğretmen Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul’da doğar. Tanpınar, *Varlık Dergisi*’nin anketine verdiği cevapta; babasının memuriyeti dolayısıyla daha çok Musul, Kerkük gibi uzak memleketlerde bulunduğunu, çok düzenli bir eğitim almadığını, kendi kendini derinleştirmeye çalıştığını belirtir. Ardından, çocukluk ve daha çok ilk gençlik yıllarındaki okuma deneyimlerine dair bilgiler verir: “Şurasını da söyleyeyim ki, okuma zevkim çok gençken başladı. *Kıyas-ı Enbiya*’yı, *Cezmi*’yi, *Celâli* çok küçük yaşlarda okudum. 1914-1916 yıllarında Kerkük’te iken, hemen hemen basılmış bütün müverrihlerimizi okumuş bulunuyordum.”³⁷¹

Tanpınar, aynı ankette adeta bir bağımlı gibi okuma yaptığını ancak bunların hiçbirisinin kendi üzerinde açık bir tesiri olmadığını vurgular:

“Evet, o yıllarda hakikaten çok okuyordum. Garip bir mütalaa idi bu. Ne esaslı bir düşüncem, ne şahsi bir keşfim, veya tercihim vardı. Sadece bir rekor kırar gibi okuyordum. Okuduğum kitapların hiçbirisinin üzerimde açık bir tesiri olmadı diyebilirim. Daha ziyade Fransız romanlarında sık sık görülen o vilâyetlilere benziyordum. Yani okumak ve hulya ile yaşıyordum. ... Musul’da, 1916’da bir tesadüfle Haşim’in birkaç şiirini, bilhassa ‘Şiir-i Kamer’leri okumuş ve onun garip, akıcı, maddesiz hüznü içime çökmüştü.”³⁷²

³⁶⁸ Zorlutuna, *age.*, s. 117.

³⁶⁹ *Bir Devrin Romani*’nin ilk yayımlanma tarihi, 1973’tür. (y.n.)

³⁷⁰ Zorlutuna, *age.*, s. 118.

³⁷¹ *E.K.*, s. 56.

³⁷² *E.K.*, a.y.

Tanpınar 1916'da şahsiyetini uyandıran bir dönüşüm yaşadığını ifade eder. Bu dönemde annesini kaybetmesi onu derinden etkilemiştir. Aynı dönemde ailecek Antalya'ya gelirler. Antalya'da onun için yeni bir okuma dünyası oluşur. Dönemin matbuatını takip eder. Özellikle Ziya Gökalp'in düşüncelerinden çok etkilendiğini söyler:

“Kerkük'ten sonra gittiğimiz Antalya'da daha talihi çıktım. Orada kira ile kitap veren küçük bir kütüphane buldum. Bir de Ahmet Bey isminde kitap meraklısı bir komşumuz vardı. 1918 sonbaharına kadar *Servet-i Fünun* külliyyatını ve tercüme romanları hatmettim. ... Antalya'da iken yeni edebiyatı takip mümkündü. Hemen bütün mecmuaları, bilhassa *Yeni Mecmua'yı* okuyordum. Ziya Gökalp'in makaleleri üzerinde geçirdiğim saatler... Bu büyük âlimi behemehal anlamağa karar vermişim. Bu yüzden neredeyse yaşımı unutacaktım. Bereket versin, edebiyat ağır basıyordu. *Yeni Mecmua'da* Yahya Kemal'in gazellerini ezberliyordum.”³⁷³

Gerek otodidakt öğrenme yöntemini tercih ettiği gerek yalnız başına bir “rekor kırar gibi” okumalar yapması, Tanpınar'ın deneyiminde okuma sürecinin daha çok bireyselleşmeyi netice verdiğini söylemek mümkündür. Daha sonra Türk edebiyatına miras bıraktığı romanların içeriğini analiz ederken bu bilgileri göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır.

2.43. SUAT ARAY (1902- 1978)

Suat Aray 1902 yılında İstanbul'da doğdu. 1912 yılında Galatasaray Lisesi'ne girdi, 1923 yılında buradan mezun oldu. 1930-1931 yılları arasında Galatasaray Kulübü Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Uzun yıllar devlet müfettişi olarak görev yapan Suat Aray, 1978 yılında vefat etti.³⁷⁴ Suat Aray, *Bir Galatarasaylının Hatıraları* isimi hatıratında çocukluk yıllarında komşu kızı Nazlı ile birlikte “o zamanlar tek tük çıkan” çocuk kitaplarını okuduklarını söyler:

“Hele benim uçurtma uçurduğum bir tepeciğim vardı. Büyük fıstık ağaçların arasında açılmış olan bu (tepe) benim serazat ruhumun sükun mabedi idi. Uçurtmayı orada uçurur, Nazlı (komşumuzun sarı saçlı haşarı kızı) ile orada

³⁷³ E.K., s. 56.

³⁷⁴ <http://www.oktayaras.com/suat-aray/tr/29632>, son erişim tarihi: 21.12.2022.

oturur, o zamanın tek tük çıkan çocuk kitaplarından hikâyeleri orada okur, karabaşla orada yerleşir, etrafı seyrederdik.”³⁷⁵

Aray’ın “o zamanlar” dediği 1912 öncesidir, zira Mekteb-i Sultanî’ye gideceğini öğrendiğinde dokuz-on yaşlarında olduğunu söyler.³⁷⁶ Aray’ın öğrencilik yıllarında Galatasaray Lisesi’nde gazete okuma yasağı vardır. Buraya kadar hatıralarında yasak, sansür ve gizli okumalardan bahseden kişilerin çocukluğu II. Abdülhamid döneminde geçmiştir. Ancak, Aray’ın öğrencilik yılları İttihat ve Terakki dönemi denk gelir. O, bunu her zaman eleştirdiğini belirtir. Zira ona göre bu yasaklar öğrencilerin düşüncelerinin gelişmesini engellemiştir:

“Mektepte iki üç şeyi daima tenkit ettim ve hâlâ ederim. Biri bu konuşma yasağı, ikinci her yerde, sınıfa, helâya hülâsa her yere sıra ile gidilmesi; üçüncüsü de son sınıflarda bile gazete okumanın yasak olması ve bütün bu yasakların da cezaî müeyyideye bağlanmış bulunması. O zamanki idarenin bu aşırı gayreti, disiplin bahasına talebenin fikrî inkişafından ve mâneviyatından çok şeylerin kaybına sebep olmuştur, bunu bizim nesillerden hayata atılanlar daima hissetmişlerdir.”³⁷⁷

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Namık Kemal’in eserleri mekteplerde derslerde okunabilmiştir. Bu dönemde Mekteb-i Sultani’de öğrenci olan Suat Aray’ın Türkçe hocaları Halil Mirat Bey, bir gün derste *Kanije Müdafaası*’nı³⁷⁸ okur. Aray ve arkadaşları bu okumadan çok etkilenirler:

“Ders *Türkçe Kıraat* dersi idi. Hocamız da rahmetli Halil Mirat Beydi (Anadolu Sigorta Şirketinin sabık müdürü). Ne okuyacağız, nasıl ders yapacağız diye beklerken Halil Bey eline bir kitap aldı ve bize ‘Bu hafta size Kanije Müdafaasını okuyacağım’ dedi. Ben hayretler içinde idim. Umumiyetle Türkçe dersinde biz okuyorduk, o tashih ediyordu. Bu değişikliğin mânasını çözmiye kalmadı o, güzel ve hepimize tesir eden bir tonla – Halil Beyin konuşma edasındaki güzellik talebe arasında meşhur idi – kitabı okumaya başladı. Evvelâ tereddüt, sonra alâka ve nihayet can kulağıyla bu tatlı hamaset destanını dinlemeye başladım.”³⁷⁹

³⁷⁵ Suat Aray, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir 1959, s. 4.

³⁷⁶ Aray, *age.*, s. 3.

³⁷⁷ Aray, *age.*, s. 9.

³⁷⁸ 1600’de Kanije Kalesi’ne hakim olmak için Osmanlı Devleti ve Habsburg ordusu arasında gerçekleşen tarihi olay. Osmanlı tarafında bu savunmanın önderi Tiryaki Hasan Paşa’dır. Mücadele Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Namık Kemal, bu olayı anlatan *Kanije* (1874) isimli bir kitap yazmıştır (y.n.).

³⁷⁹ Aray, *age.*, s. 21.

Aray, kendisinin ve sınıf arkadaşlarının anlatılan hikâyeden çok memnun kaldıklarını o kadar ki çıkış tamburu çalmasına rağmen, hocalarından hikâyeyi bitirmesini rica ettiklerini nakleder: “Hikâye daha bitmemişti ki Ahmet Ağa'nın ... tamburu işitildi. ... İşin tuhafı arkadaşlar da benim gibi düşünüyordu. Birden sesler yükseldi:

—Hocam, ne olur bitirelim.³⁸⁰

Suat Aray, Halil Bey'in hikâyeyi 7-8 dakika içinde bitirdiğini ve herkesin bundan memnun kaldığını ve hocalarına teşekkür ederek dersi tamamladıklarını yazar.³⁸¹

2.44. SUUT KEMAL YETKİN (1903-1980)

Daha çok denemeci kimliğiyle tanınan eleştirmen, şair, yazar, çevirmen, profesör Suut Kemal Yetkin, Urfa'da dünyaya gelir. Yetkin, kültürlü bir ailede yetişir. Babası Safvet Efendi, Meclis-i Mebûsan'da milletvekilidir. Babasının görevi dolayısıyla İstanbul'a gelir ve orada dönemin önde gelen eğitimcilerin öğrencisi olur.³⁸²

Suut Kemal Yetkin, *Varlık Dergisi*'nin yaptığı ankete verdiği cevapta, edebiyat sevgisini babasından aldığını belirtir: “Edebiyata karşı alakam ilk mektep sıralarında başlar. Daha on, onbir yaşlarında iken, nesir ve nazım parçaları yazdığımı hatırlıyorum. Edebiyat sevgimi hocalarımdan çok rahmetli babamdan aldım. Bana Fuzuli'den, Şeyh Galip'ten şiirler ezberletirdi.”³⁸³ Yetkin, aynı ankette “ilk gençlik” yıllarında Halit Ziya ve Cenap Şahabettin'in “yanından ayrılmayan” yazarlar olduğunu da ekler.³⁸⁴

³⁸⁰ Aray, *age.*, a.y.

³⁸¹ Aray, *age.*, a.y.

³⁸² Nilüfer Tanç, “Suut Kemal Yetkin”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/suut-kemal-yetkin-1903-1980/>, son erişim tarihi: 24. 04. 2023.

³⁸³ *E.K.*, s. 79.

³⁸⁴ *E.K.*, a.y.

2.45. NECİP FAZIL KISAKÜREK (1904-1983)

Cumhuriyet döneminin en meşhur şairlerinden ve ismiyle özdeşleşen *Büyük Doğu* dergisinin başyazarı Necip Fazıl Kısakürek, İstanbul'da dünyaya gelir. Kısakürek, *Kafa Kağıdı* isimli bir hatıra kalem alır ve bu eserde çocukluk ve ilk gençlik yıllarındaki okuma dünyasına dair önemli bilgiler verir. Bu bilgilere göre; kendisi bir konakta büyür, bu konakta büyükbabasının bir kitaplığı vardır, burada bir sedir vardır. Necip Fazıl, "bu sedire uzanıp kitap okumak ne tatlı şey" der.³⁸⁵ Kitaplığın bulunduğu odaya kendisinin yazıp çizmesi için bir masa kurulduğunu, büyükbabasının burada *Fuzulî* divanını okuduğunu yazar: "Büyük babam, bu sedire bağdaş kurup makamla Fuzulî divanını mırıldanır ve hisli mısraların hakkını vermeyi ihmal etmez:

*Gözüm, canım, efendim,
sevdiğim devletli sultanım*"³⁸⁶

Necip Fazıl, "oku – yaz" çığırının büyükbabasının ellerinde açıldığını, okuma ve yazma öğrenmeye beş yaşında büyükbabası sayesinde başladığını, ilk olarak da kendisine manzum bir sözlükten parçalar ezberletildiğini aktarır:

"Meselâ manzum bir kitapçık... Farsçadan Türkçeye bazı mefhumları açıklayan bir lugat dergisi:
'Vâren demişler dirseğe, püşt arka olmuş
düş omuz...'
anlıyorsunuz ya; dirseğin Farsça ismi vâren, arkanın püşt, omuz kelimesinin de düş... Büyükbabam bu kitaptan birkaç mısra okur, bana dinletir ve 'tekrarla!' derdi. Ben de aynı ton ve âhenkle bülbülvâri tekrarlardım."³⁸⁷

Necip Fazıl, adını vermese de bu manzum sözlük daha önce de adı defalarca geçen *Tuhfe-i Vehbî*'dir. Necip Fazıl böylece elifbeyi söktüğünü, okuyup yazmaya başladığını ve hemen ardından dönemin meşhur dergi ve gazetelerini okuduğunu nakleder: "Elifbeyi, başta, ortada ve sonda değişik bağlantılarıyla okuyup

³⁸⁵ Necip Fazıl Kısakürek, *Kafa Kağıdı*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2017, s. 69.

³⁸⁶ Kısakürek, *age.*, a.y.

³⁸⁷ Kısakürek, *age.*, s. 83-84.

yazabiliyorum. Gazete ve dergileri ve bilhassa zamanın şanlı dergisi, kaymak kâğıda (papye kuşe) *Şehba'i* karıştırmaya bayılıyorum.”³⁸⁸

Necip Fazıl, çok yaramaz bir çocuk olduğunu belirtir. Hatıralarında kendisini pek de hayırla yâd etmediği ciciannesi (babaannesi), onun yaramazlıklarına karşı bir çare bulur. Necip Fazıl, bunu “Ciciannem, afyonla uyuşturma tedbiri diye bahsettiğim korkunç çareyi buldu.” diyerek ifade eder ve devamında şunları söyler:

“Bana, hiçbir süzgeçten geçirilmeden rastgele ve her soydan roman okutmak ve onların büyüleyici tesiri altında beni kendimden geçirip çocukluk insiyaklarımı körletmek, böylece yaramazlıklarına engel olmak... Ve yığıdı önüme, 40 ambarlık bir sürü kitabı...

Kabahatim, 5-6 yaşlarında okuyup yazmaya başlayışımı. 8-9 yaşlarında, hünerli bir terbiyeciyeye muhtaç bir çocuk adına ne affedilmez cinayet!..”³⁸⁹

Bu örnek oldukça ilginçtir. Daha önce Halit Ziya ve Halide Nusret örneklerinde kendilerini aşırı derecede okumaya verdikleri için engellenen iki çocuk vardı. Necip Fazıl örneğinde ise tam tersidir. Necip Fazıl'ın iddiasına göre ciciannesi bunu bilerek yapmıştır. Gerekçesi, onun yaramazlıklarına engel olmaktır. Bu durum günümüzde yaramazlık yapan çocukların ellerine tablet veya telefon vermeye benzemektedir. Ancak iki örneğin farklılaştığı bir nokta, yalnız başına kitap okuyan biri sosyal etkileşime giremez. Ciciannesinin bu tedbiri, Necip Fazıl'a küçük yaşta ciddî bir bireyselleşme deneyimi yaşatmış olmalıdır.

Necip Fazıl, *Para Kuvveti* isimli bir kitapla ilgili, ciciannesiyile yaşadığı ilginç bir anısını aktarır:

“Eski harflerle, kapağında *Para Kuvveti* yazılı bir kitap... Ben onu önce *Parakoti* diye okumuştum. Sonra bir ân kaybedip:

—Nerde Parakoti?

Çığılığını basınca, ciciannem:

—Ayol, o Parakoti değil, *Para Kuvveti*... Cevabını vermişti.”³⁹⁰

³⁸⁸ Kısakürek, *age.*, s. 84.

³⁸⁹ Kısakürek, *age.*, s. 93.

³⁹⁰ Kısakürek, *age.*, s. 93.

Ciciannesinin bulduğu “bu çözüm”ün işe yaradığını ve bunun kendisine yeni bir okuma deneyimi yaşattığını söyleyen Necip Fazıl, *Kafa Kağıdı*’nda bunları isim isim kaydeder:

“Haftada bir broşür halinde çıkan, bitmez tükenmez *Güzel Prenses* ... (Mişel Zevako) ve (Aleksandr Düma)nın bütün eserleri... Kılıcını bir çekişte 5-6 kelle uçuran (Şövalye dö Rogesten), (Lükres Borjiya), (Kont Ablu), sihirbaz (Nostradamüs), (Gülver), filan, falan...

Hele, kasketli, minkâri burunlu ve ağzında piposu (Şarlok Holmes)?... Kahramanlarım bunlar... Henüz hissi eserlere geçmiş değilim... Sedirin üstüne bir yastık koyup romanımı açıyor ve yüzükoyun uzanmış, bir taraftan da bir tatlı atıştırarak madde ve mâna tadını birleştirici şekilde okuyor, okuyorum.

Okur-yazar olmayan annem, tehlikeyi görmüyor ve benim bu çöplük kitaplarına dalışımı kötüye yormuyor.”³⁹¹

Necip Fazıl, aynı eserde babasının savcılık görevi dolayısıyla annesiyle birlikte Gebze’ye gittiklerini, burada da kendisini “romanlarına abanmış” bulunduğunu ifade eder. Bu defa “aşkî ve hissî” okumalar yaptığını nakleder: “Romanlarım arasında bu defa *Zavallı Necdet*, *Ölü bir kadının evrak-ı metrukesi*, *Lâdam okamelya* gibi hissî ve aşkî diye bilinenler de var...”³⁹²

On yaşındayken okuduğu kitaplar hakkında da bilgiler verir: “(Pol ve Virjini)yi, (Verter)yi, (Anne Karenin)yi okuyor ve henüz 10 yaşındaki beynimi bunların teknesinde yoğuruyorum. (Mişel Zevako) ve benzerlerinden vazgeçmiş değilim. Onun, içinde sihirbazları gezdirdiği bir kitabında, Mısır ehramlarının sırrını arayan birine ait bir macera beni sarsıyor, delirtircesine sarsıyor.”³⁹³

Necip Fazıl, çocukken sihirbazlık masallarıyla dolu olduğunu ve bunların tesiriyle kendince terkipler yaptığını ifade eder.³⁹⁴ Bu minvalde kitaplar okuduğunu da anlatır: “Elime *Gök Bayrak* diye bir kitap geçti. Onda da büyücülük hikâyeleri... fakat daha ziyade kahramanlık...”³⁹⁵ Bu kitap daha önce de Ahmet Cevat Emre başlığında geçmişti. Fakat Ahmet Cevat, bu kitabı Türkçülük görüşleri

³⁹¹ Kısakürek, *age.*, s. 94.

³⁹² Kısakürek, *age.*, s. 112-113.

³⁹³ Kısakürek, *age.*, s. 115.

³⁹⁴ Kısakürek, *age.*, s. 116.

³⁹⁵ Kısakürek, *age.*, s. 117.

bakımından ciddîye almıştı. İlginçtir, Necip Fazıl ise onu büyücülük bağlamında ele alır.

Necip Fazıl, hatıralarında Bahriye Mektebi³⁹⁶ üzerinde epeyce durur. Bu mektebin onun eğitim ve öğretiminde çok büyük katkısı olduğunu söyler. Söz gelimi, İngilizcesini burada geliştirdiğini, Batılı bir âdâb-ı muâşeret eğitimini burada aldığını, adının bu mektepteyken şaire çıktığını belirtir. Tasavvufla ilk temasını yine bu mektepte edebiyat hocası olan İbrahim Aşkî³⁹⁷ vesilesiyle kuran Necip Fazıl'a göre; Aşkî, "kıymetler borsasının adını kaydetmediği, 'şöhret afettir' sırrına ermiş biri."dir.³⁹⁸ Bir gün hocasına, o günlerde yeni çıkan, Yakup Kadri'nin *Erenlerin Bağından* kitabını sorduğunu ve kendisinden şu cevabı aldığını kaydeder: "Bağına girmiş ama üzümünü yiyememiş."³⁹⁹

Necip Fazıl, İbrahim Aşkî'nin, kendisine evinden tasavvufla ilgili iki kitap getirdiğinden ve onların isim ve içeriklerinden bahseder:

"... İbrahim Aşkî Bey, bana evinden iki kitap getirdi: *Semerat-ül Fuad* Sarı Abdullah Efendi⁴⁰⁰ namında birinin iptidaî sayılabilir bir eseri, tasavvufu anlatıyor ve bazı velî menkıbelerini hikâye ediyor. El yazması öbür kitap da, her halde çok bulunmayan bir eser olara Nakşî zevk ve hikmetlerini manzumelendirmiş.

İlk kitap bende, (kaleidoskop) içinde apayrı; ve kanunları bu dünyaya ait olmayan bir âlem seyretmenin vecdini yaşatan bir tesir bıraktı.

İkinci kitaptan bir şey anlamadım."⁴⁰¹

Aldığı eğitimden dolayı İngilizcesinin çok kuvvetli olduğunu söyleyen Necip Fazıl, ünlü İngiliz şair ve yazarlarını okuduğunu kaydeder: "İngilizcesinden (Oskar

³⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde denizci yetiştirmek için açılan, kökleri Hendesehâne-i Bahrî (1776)'ye kadar giden, Batı tipi eğitimin ilk verildiği okul. Necip Fazıl'ın burada öğrenci olduğu dönemde, okulda verilen eğitimde İngiliz kültürü baskındır. Mehmet Rauf'un da bu okula gittiğini hatırlatalım. (y.n.)

³⁹⁷ İbrahim Aşkî Tanık (1873 -1977) eğitimci, şair, yazar.

³⁹⁸ Kısakürek, *age.*, s. 154-155.

³⁹⁹ Kısakürek, *age.*, s. 157.

⁴⁰⁰ Sarı Abdullah Efendi (1660), *Reîsülküttâb*, âlim ve sûfî.

⁴⁰¹ Kısakürek, *age.*, s. 157.

Vayld)'i, hatta (Şekspir)'i, (Lord Bayrın)'ı okuyorum. Amerikan mektebinden aldığım sermayeden ötürü İngilizcem kuvvetli... Gittikçe de kuvvetleniyor.”⁴⁰²

2.46. HASENE ILGAZ (1904-2000)

Hasene Ilgaz 1904 yılında İstanbul'da doğmuştur. Öğretmen ve yazardır. Bunların yanı sıra çeşitli derneklere yöneticilik yapmış bir eylemcidir. *Unutulmayan Yıllar*, Hasene Ilgaz'ın çocukluk ve ilk gençlik hatıralarını içeriyor. Hasene Ilgaz, İstanbul'un işgal yıllarında Kız Öğretmen Okulu'nda (Darü'l-müallimat) öğrencidir. O dönem yaşanan olaylardan hocaları sayesinde haberdar olduklarını yazar, zira mektepte gazete okumak yasaktır: “Hocalarımızın her gün derse gelmelerini dört gözle bekliyoruz. Her zaman bizimle ufak bir konuşma yaparak harpten ve harp yüzünden çekilen sıkıntılardan bahsediyorlar. Eğer bu konuşmalar yapılmasa dünyadan habersiz kalacağız. Çünkü mektebe gazete sokmak ve okumak yasak.”⁴⁰³

Suat Aray, örneğinde de İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu dönemde Mektebi Sultanî'de gazete okumanın yasak olduğu belirtilmişti. Bu iki örneği diğer örneklerle yan yana getirirsek mekteplerde gazete yasağının sadece II. Abdülhamid dönemine mahsus olmadığını çıkarsamak mümkündür.

Hasene Ilgaz, oldukça dikkat çekici bir anısını daha paylaşır. Bu anı Namık Kemal'in kendi kuşağı üzerindeki tesirini anlayabilmek için önemlidir. İstanbul'un işgal edildiği yıllardır. İşgal kumandanı mektebi ziyarete gelir. Hasene Ilgaz ve mektepteki diğer arkadaşları işgale bir tepki göstermek isterler. Bunun için sınıf tahtasına en güzel bir yazıyla Namık Kemal'in meşhur *Hürriyet Kasidesi*'nden:

Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten

dizesini yazarlar.

⁴⁰² Kısakürek, *age.*, s. 157.

⁴⁰³ Hasene Ilgaz, *Unutulmayan Yıllar*, Babîâli Aziz Uçtay Matbaası, İstanbul 1970, s. 39.

İşgal kumandanı bunun ne anlama geldiğini sorar, tercüme etmeye çalışırlar. Hasene Ilgaz bu esnada bütün sınıfın yekvücut bir dayanışma içinde olduğunu aktarır. Sonunda kumandan soğuk bir selam verip sınıftan dışarı çıkar.⁴⁰⁴

2.47. BEKİR SITKI KUNT (1905-1959)

1905 yılında Hatay'da doğan, siyasetçiliğin yanısıra edebiyatla da ilgilenen Bekir Sıtkı Kunt, *Varlık Dergisi*'nin yaptığı ankette çocukluk yıllarında ilk zamanlar mektebi hiç sevmediğini, bu yüzden, ailesinin de onayını alarak mektebi bıraktığını söyler. Ancak daha sonra babasının zoruyla tekrar mektebe başladığını ve bundan sonra da mektebe çok alıştığını ifade eder. Böylece okumayı çok sevmeye başladığını beyan eden Kunt, "Okumak da tek zevkim, eğlencem olmuştu." diye ekler.⁴⁰⁵

Bekir Sıtkı, teyzesinin oğlu vesilesiyle matbuat alemiyle tanışır ve dönemin meşhur edebiyatçıları da böylece tanır:

"Teyzemin oğlu, Halep Sultanisi'nde okuyordu. Tatilde mecmualar, kitaplar ve ezberinde birçok şiirlerle Antakya'ya dönerdi. Ben ilk defa Fikret'in, Cenab'ın, Celal Sahir'in şiirlerini ondan dinledim. Teyzemin oğlunun birçok *Rebab* mecmuaları da vardı. Balkan Harbi sıralarında olacak *Rebab*'ı zannederim Süleyman Şahabettin, Tahsin Nahit, falan çıkarıyorlardı. Bu mecmuanın ondan sonra tek sayısını dahi görmedim. Anneciğim, mecmualardan bir şiiri, kendine göre bestelemiş, yanık ve içli bir sesle söylerdi. Bir tek mısraı aklımda kalmış: 'Yerde açmış mincicikler gözlerinin rengidir.'⁴⁰⁶

2.48. SAMİHA AYVERDİ (1905-1993)

Samiha Ayverdi, çocukluğunu son Osmanlı devrinde İstanbul'da yaşamış, erken Cumhuriyet'in öne çıkan kadın yazarlarından biridir. Ayverdi'yi, yazarlığı bakımından ayrıcalıklı kılan özelliklerden biri, onun bir çok eserinin hatıra türünden sayılabilesidir. Zekeriya Başkal, Ayverdi'nin yazdığı on altı eserini bu

⁴⁰⁴ Ilgaz, *age.*, s. 45.

⁴⁰⁵ *E.K.*, s. 70.

⁴⁰⁶ *E.K.*, s. 71.

kapsama dahil eder.⁴⁰⁷ Bununla birlikte, aynı eserler başka türler arasında da gösterilebilir. Samiha Ayverdi, deneme türü yazılarında hatıralarından epeyce istifade etmiştir ancak otobiyografi niteliğinde bir hatırat yazmamıştır.

Ayverdi, *Hey Gidi Günler* isimli eserinde, çocukluk yıllarındaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Bu bilgilere göre, o masal dinlemeyi çok seven bir çocuktur. Masal anlatanların dizlerinin dibinden ayrılmadığını, olgun bir insanken bile ağızlarından bal akan masalcı nineleri seve seve dinleyeceğini, kıssaların içindeki hisselerin önemli mesajlar taşıdığını ifade eder.⁴⁰⁸ Aynı eserdeki *Güzellik* isimli yazısında babasının bir kütüphanesinin olduğu ve kendisinin de bu kütüphaneden çok istifade ettiğini anlatır:

“12 yaşıma kadar babamın askerlik kitapları hariç kütüphanesindeki bütün kitapları elden ve gözden geçirmişt看. Hele, uzun yaz günleri, bir yandan evin serin bir köşesinde kitap okumak zevkini yaşarken bir yandan da güneşin yakıcı hızını kaybedip bahçeye çıkabileceğim zamanın gelmesini beklemek gerçekten hoştu.”⁴⁰⁹

Samiha Ayverdi, dönemin meşhur dergisi *Servet-i Fünun*'u da dikkatle okuduğunu yazdıktan sonra Tefvik Fikret'e dair eleştiriler yapar:

“Bu arada Servet-i Fünun ciltlerini de defalarca taramıştım. Bazı makaleler yavan geliyordu. Tefvik Fikret'in şiirleri ise hoşuma gitmiyordu. Okka çeksın diye suya batırılarak satılan sebze, meyve gibi maddeler olduğunu duyardım. Tefvik Fikret'in şiirlerinde de ağır çekmesi istenen nesnelere gibi ağıdalı ve kesif bir kelime bozuntusu vardı.”⁴¹⁰

Cenap Şahabettin'e dair yorumları ise olumludur:

“Servet-i Fünun'un ikinci şâiri Cenap Şahabeddin'e gelince, onu okurken Fikret'in şiirlerinin verdiği huzursuzluğu duymuyordum. Bütün bu çocukluk tehassüslerimi bertaraf eden senelerin sonunda da bu genç şair parlak geçen bir tıp tahsilini tamamlayarak Fransa'ya gitmiş bulunuyordu. Fransızca'ya hakkıyla tasarruf eder olunca da, bu sanat merkezinin edebî havasına dalmaktan geri kalmayan Cenap, parnas ve simbolizm cereyanları tarafından sürüklenerek kaleme sarılmış ve edebiyat-ı cedîdecilerin parlak

⁴⁰⁷ Zekeriya Başkal, *Hatıraları Hayallerinden Güzel Bir Hanımefendi: Samiha Ayverdi*, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara 2013, s. 46-47.

⁴⁰⁸ Sâmiha Ayverdi, *Hey Gidi Günler Hey*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2008, s. 171.

⁴⁰⁹ Ayverdi, *age.*, s. 122.

⁴¹⁰ Ayverdi, *age.*, s. 122.

örneklerini vermeye başlamıştı. Zaten Servet-i Fünûn demek bir devrin edebî küheylanın koşu yeri demektir.”⁴¹¹

2.49. CAHİT SITKI TARANCI (1910-1956)

1910 yılında Diyarbakır’da doğan, Cumhuriyet döneminin meşhur şairlerinden Cahit Sıtkı Tarancı, *Varlık Dergisi*’nin yaptığı ankette, “Edebiyata karşı ilk alaka sizde ne zaman ve nasıl uyandı?” sorusuna şöyle cevap verir:

“İlkokuldayken Namık Kemal’in, Tevfik Fikret’in, Mehmet Emin’in şiirlerini inşad ederek okumayı pek severdim. Fransız mektebine geçtiğimde durmamacasına roman okumak ibtilasına tutuldum. Yine o tarihlerde Diyarbakır’daki kız kardeşlerime uzun manzum mektuplar yazdığımı hatırlıyorum. Fakat ben de edebiyata ve bilhassa şiire karşı hakiki ve köklü denilebilecek ilk alaka Galatasaray 10. sınıfta sıra arkadaşım Ziya Osman Saba’nın delâletiyle tanıdığım Baudelaire ile başlar. Bu dev Fransız şairini içime sindire sindire okuduktan sonradır ki, şiir yazmak benim için teneffüs etmek, yemek içmek kadar tabii bir hayat faaliyeti oldu.”⁴¹²

2.50. BEDRİ RAHİMİ EYÜBOĞLU (1911-1975)

Cumhuriyet döneminin meşhur ressam ve şairlerinden Bedri Rahmi Eyüboğlu, Giresun doğumludur. Eyüboğlu, *Varlık Dergisi*’nin yaptığı ankete verdiği cevaplarda çocukluğundaki okuma dünyasına dair bilgiler verir. Bu ankette, “Herhalde masal dinlemeye başladığım günden itibaren bende edebiyat sevgisi uyanmış olmalı.” dedikten sonra okuma dünyasını biraz daha açar: “Babam edebiyattan hoşlanırdı. Çok küçük yaşta Victor Hugo’nun adını ondan duyduk. Bütün aileyi etrafına toplar bize *Sefiller* romanını tercüme ederdi. Kitap okuma zevkini bizi aşıl原因an babam oldu.”⁴¹³ Bu ifadelerden Eyüboğlu’nun ailesinde kitap okuma kültürü olduğu anlaşılır. Devamında verdiği bilgilerden hareketle de Bedri Rahmi’nin ve ağabeyi Sabahattin Eyüboğlu’nun (1908-1973) birer okuma tiryakisi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu dönemde okuduğu kitapları “saçma sapan” olarak tavsif eder:

⁴¹¹ Ayverdi, *age.*, s. 122-123.

⁴¹² *E.K.*, s. 94.

⁴¹³ *E.K.*, s. 100.

“Daha ilk mektep sıralarında iken, Trabzon'da eski yazılarla neşredilmiş ne kadar roman varsa hemen hepsini okudum diyebilirim. Geceliği yüz paraya kitaplar kiralyan bir yer keşfetmiştik. Ağabeyimle aynı kitabı bir gecede okuyup bitirdiğimizi hatırlarım. Fakat çoğu saçma sapan kitaplardı. Bundan otuz sene evvel lisan bilen bir kimsenin hele bir çocuğun okuyabileceği ne vardı? *Sherlock Holmes*'lar, Nat Pinkerton'lar, Mişel Zevako'lardan gayrı?”⁴¹⁴

Orta mektep sıralarında yerli yazarları keşfettiklerini ve dönemin *Hayat mecmuasının* tiryakisi olduklarını nakleder: “Sonra orta mektep sıralarında Halide Edip, Reşat Nuri, Faruk Nafiz, Ömer Seyfettin okuduk. *Hayat mecmuasının* tiryakisi kesildiğimizde hatırlarım. Trabzon Lisesi'nin önüne kadar geldiği olurdu. Topu topu on on beş sayı gelirdi bu dergiden. Hepsi aynı zamanda kapışılırdı.”⁴¹⁵ Bedri Rahmi, *Türk Yurdu* dergisini okuduğunu da kaydeder: “Yanılmıyorsam daha önce de *Türk Yurdu* dergisini okurduk. Mehmet Emin'in şiirlerini belki de ilkokuldan evvel duymuş, birkaç tanesini ezberlemiştik.”⁴¹⁶ Babasının yaptığı tercümelerden de bahseder: “Andre Chenier, Anatole France isimleri kağıdı gıcırtiları, yayla çingirakları ile dolu çocukluk hatıraları arasına karışmış, babamın zaman zaman bunlardan tercüme ettiği hatırlarım.”⁴¹⁷

2.51. AZİZ NESİN (1915-1995)

Son Osmanlı'nın son çocuklarından biri olan Aziz Nesin İstanbul'da doğar. *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez* isimli hatıratında mahalle mektebindeki anılarını anlatırken “Harfleri harflere çatmasını öğrendik, sonra Amme Cüzü'nden namaz surelerini okuyup ezberledik.” der ve ardından bu sureleri anlamadan ezberlediklerinden dolayı yakınır.⁴¹⁸

2.52. CEMİL MERİÇ (1916-1987)

Son Osmanlı döneminin son çocuklarından bir başkası olan Cemil Meriç, Hatay'ın Reyhaniye ilçesinde dünyaya gelmiştir. Meriç, *Bu Ülke* isimli en meşhur

⁴¹⁴ E.K., a.y.

⁴¹⁵ E.K., a.y.

⁴¹⁶ E.K., a.y.

⁴¹⁷ E.K., s. 101.

⁴¹⁸ Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, Düşün Yayınevi, İstanbul 1966, s. 27.

eserinde çocukluk hayatından da bahseder. Bu bahislerden anlaşıldığı kadarıyla o, pek güzel bir çocukluk geçirmemiştir. “Düşman bir dünyada dostsuz büyüdüğünü” söyleyen Meriç, böylesi bir çevrede “ister istemez” kitaplara kaçtığını yazar: “Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçıışı kolaylaştıran tesadüfler de var.”⁴¹⁹ dedikten sonra bu tesadüflerin ne olduğunu da kaydeder:

“Babam akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor, ablam fenn-i terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamit Bey’in kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak.”⁴²⁰

Cemil Meriç’in bireyselleşme örneği bu tezdeki diğer örneklerden farklıdır. Diğer örneklerde okuma ve öğrenme merakı bireyselleşme sürecine ortam hazırlarken Cemil Meriç de dış dünyanın kendine yabancılaşmasının ardından gelişen mecburi bir yalnızlaşma ve ardından kendini okumaya verme söz konudur.

Meriç, okumayı nasıl ve hangi eserden öğrendiğini de not düşer: “Okumayı *Türk Sazı*’nı heceleyerek öğreniyorum, bağıra çağıra okuduğum o manzumeler, edebiyat dünyasında ilk kılavuzum olacaktır. Ötesini hatırlamıyorum.”⁴²¹

2.53. ORHAN HANÇERLİOĞLU (1916-1991)

İstanbul’da doğan Orhan Hançerlioğlu, çeşitli bürokratik görevlerinin yanı sıra pek çok farklı alanda eser vermiş bir yazardır. Yukarıda ismi geçen bazı yazarlarda da olduğu gibi, çok küçük yaşlarda babasının sayesinde edebiyatla tanışır: “Bana edebiyat sevgisini ve ilgisini aşıl原因an ilk insan, babam olmuştur. Henüz beş yaşındayken babam bana Fuzuli’den, Şeyh Galip’ten mısralar ezberletirdi. İlkokula bu mısralarla beraber gittim.”⁴²² “En çok hangi kitapları okudunuz?”

⁴¹⁹ Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 22-23.

⁴²⁰ Meriç, *age.*, s. 23.

⁴²¹ Meriç, *age.*, a.y.

⁴²² E.K., s. 135.

sorusuna, “Türk edebiyatında hemen hemen okumadığım yazar yoktur diyebilirim.” der ve ardından şunları ekler: “Çocukluğumda Hüseyin Rahmi’yi, Yakup Kadri’yi, Anatole France’ı ve Turgenyev’i çok sevmiştim.”⁴²³

2.54. ŞÜKRÜ KOCAGÖZ

Şükrü Kocagöz, *Kalpakkıllar* isimli meşhur romanın yazarı Samim Kocagöz’ün babasıdır. Aslında tez için incelenen kaynak Samim Kocagöz’ün kendi hatıratı olan *Bu Da Geçti Yahu* isimli eserdir. Burada Samim Kocagöz’ün okuma deneyimlerine dair yeterli bilgi bulunamamıştır. Ancak tezimizin konusunu ilgilendiren ilginç bir veriye ulaşılmıştır. Samim Kocagöz, babasını tanıttığı yerde, onun çok gazete ve kitap okuyan biri olduğundan bahseder. Ardından aralarında geçen şu diyalogu nakleder:

“Yıllar sonra Nazım’ın bir şiirini yazılı bir kağıttan kendisine okuduğumda, ‘Ne oldu bu şairin kitaplarına?’ diye sordu. Biliyordu ya, diyeceği varmış da sordu. ‘Yasak’ karşılığını verdim. Nazım Hikmet yeni hapse girmişti o sıralar. ‘Bak be oğlum, kırk yıldır okuma özgürlüğüne kavuşamadık. Benim ilk gençlik dönemimde de Namık Kemal’in şiirlerini ekmek somunlarının içinde kaçak getirirlerdi. Öyle okuyabilirdik.’ dedi. Namık Kemal’in çoğu şiirini ezberinden okurdu.”⁴²⁴

⁴²³ E.K., s. 137.

⁴²⁴ Samim Kocagöz, *Bu Da Geçti Yahu*, Literatür Yayınları, İstanbul 2023, s. 36.

3. BÖLÜM

SON OSMANLI ÇOCUKLARININ OKUMA DÜNYASINDA ÖNE ÇIKANLAR

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası'nda, çocukluğundaki bireysel okuma deneyimlerine dair bilgi veren 54 yazarın beyanlarında sayısal olarak "öne çıkan"lar bu bölümün konusunu teşkil etmiştir. "Öne çıkanlar" sayısal veri olarak garfiklerle gösterilmiştir.⁴²⁵ Ayrıca, yazarların şahsî görüşleri; olumlu, olumsuz ve nötr değişkenleri baz alınarak tespit edilmiştir. Fakat şunu belirtmekte fayda vardır: Olumlu, olumsuz, nötr gibi değişkenler sadece yazarların tezimizde alıntılanan doğrudan beyanları baz alınarak yapılmıştır. Hatta yer yer dolaylı çıkarımlar da yapılmıştır. Aynı kişilerin başka eserlerinde aynı eserlere ve yazarlara dair farklı görüşleri olabilir. Buradaki maksadımız tezdeki verileri nicel bakımdan bir göstergeye dönüştürme çabasından ibarettir. Öncelikle "öne çıkan eserler" incelenecektir.

3.1. ÖNE ÇIKAN ESERLER

3.1.1. *Gülistan*

İkinci bölümde doğrudan beyanları derlenen yazarların sayısı 54'tür. 54 beyan içerisinde öne çıkan ilk eser *Gülistan*'dır. *Gülistan*'la ilgili yorum yapmadan evvel şunları söylemek mümkündür: 54 kişi örneğinde öne çıkan sayının $8+2=10$ olması toplam içinde az yer tutar. Buna rağmen -eser özelinde- ondan daha öne çıkan başka bir eser yoktur. Ayrıca *Gülistan* klasik bir eserdir ve yazıldığı dil Farsçadır.

---

⁴²⁵ Bu bölümde belirtilen veriler, bu tezin ikinci bölümünde adı geçen yazarların başlıklarının altında mevcuttur. Her sayısal veriye tekrar tekrar atıf yapmak yoğun bir trafik oluşturacağından böylesi daha uygun görülmüştür. (y.n.)

Şeyh Sâdî tarafından 656'da (1258) kaleme alınan *Gülistân*'ın dili Farsçadır. İçerik olarak sultanların davranışlarını, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, zayıflık ve yaşlılığı, terbiyenin önemini ve sohbet âdâbını işleyen sekiz bölümden oluşur.⁴²⁶ Bu bölümler genellikle günlük hayatta karşılaşılan olaylar üzerinden hazırlanmış, bunun yanısıra ahlâkî ve edebî dersler veren hikâyeler, nükteler ve beyitler de eklenmiştir.⁴²⁷

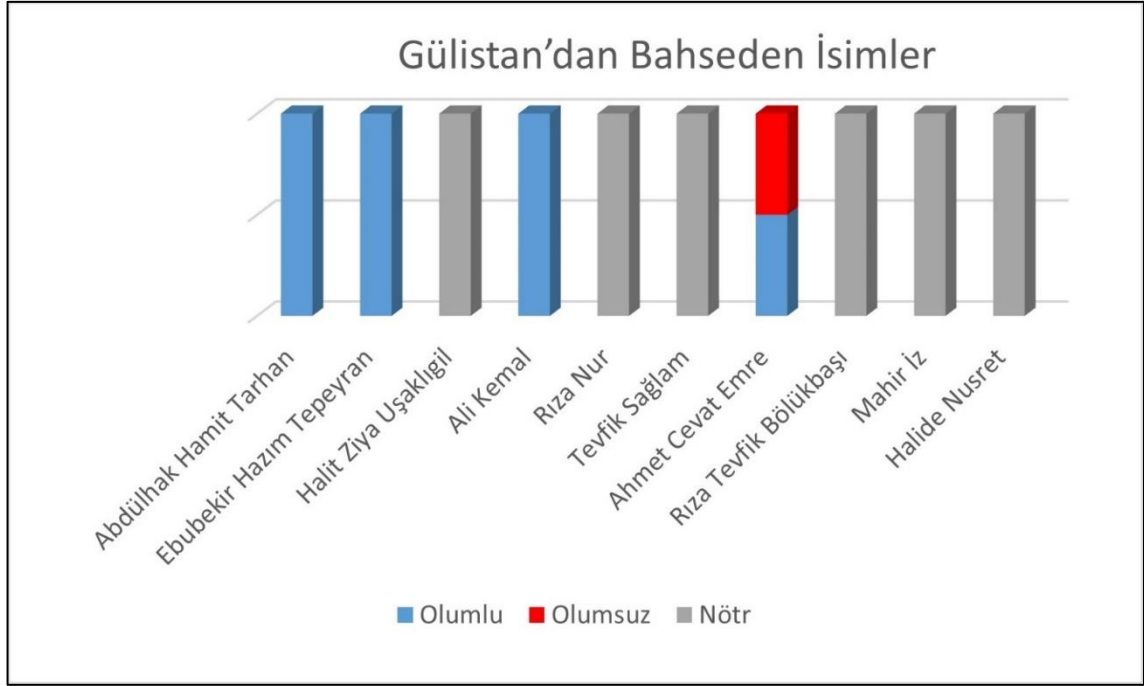
Gülistân, Osmanlı medreselerinde ve cami derslerinde okutulduğu için onun Osmanlı kültüründe önemli bir yeri vardır. Osmanlı eğitim hayatında Farsça öğretiminin kaynaklarından biri de *Gülistân*'dır. Bu tezin tarihi kapsamına dahil olan 1914 yılında, birtakım yenilikler yapılarak tek bir çatı altında toplanan İstanbul medreselerinin ders programlarında da *Gülistân* vardır.⁴²⁸

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası'nda yapılan 54 alıntıda, ondan ismen bahsedenlerin sayısı 8'dir. Yazarı Sadi Şirazî'den (ö. 691/1292) ayrıca bahseden 2 kişinin de bu esere atıf yaptığı varsayılarak sayı 10'a çıkartılmıştır. Tepeyran'ın *Gülistan*'ın yasak olan son kısmının daha "daha fazla dikkat" ve "daha fazla lezzetle" okunduğunu belirtmesi ve Ali Kemal'in bu eserle ilgili "yavaş yavaş hoşuma gitmeye başladı" demesi olumlu yorum olarak kabul edilebilir. Bu verileri özetleyen grafik aşağıdadır:

⁴²⁶ Tahsin Yazıcı, "Gülistan", *İA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>, son erişim tarihi: 15.11.2023.

⁴²⁷ Yazıcı, agm.

⁴²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi", *İA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hilafetil-aliyye-medresesi>, son erişim tarihi: 15.11.2023.

Şekil 1. Gülistan'dan Bahseden İsimler

3.1.2. Tuhfe-i Vehbî

Söz konusu alıntılarda öne çıkan diğer bir eser ise manzûm sözlük türünden *Tuhfe-i Vehbî*'dir. Manzum sözlük, bir dildeki kelimenin Türkçe karşılığını kafiyeli ve aruz ölçülü bir şekilde veren bir sözlük türüdür. Osmanlı kültüründe özellikle de çocuk eğitiminde sıkça başvurulan kaynaklardan biridir. Manzum sözlükler; çoğunlukla Arapça, Farsça ve Türkçe olarak hazırlanmıştır.

Kılıç'ın verdiği bilgilere göre, *Tuhfe-i Şâhidî*'den sonra en çok ilgi görmüş olan manzûm sözlükler arasında olan *Tuhfe-i Vehbî*, meşhur Osmanlı şairi Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) tarafından yazılmış olup 882 beyitten oluşmaktadır.⁴²⁹

⁴²⁹ Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies*, C 2/S 2, 2007, s. 411.

Pek çok yazma nüshası bulunan *Tuhfe-i Vehbî*'nin, ilk baskısı 1798 yılında yapılmıştır. Kılıç'ın, Özege'den aktardığına göre sözlük, 1798-1909 yılları arasında 59 defa basılmıştır.⁴³⁰

Sünbülzâde Vehbî, sözlüğün yazılma sebebini açıkladığı yerde şu beyitleri yazar:

*“Yadigârım ola her mahdûma. /Yazayım bir lugat-ı manzûme.
Okuya hem veled-i âgâhım. /Ömrümün hâsılı Lütfullah'ım.”*⁴³¹

Vehbî Efendi, yukarıdaki sözleriyle bu manzûm sözlüğün bütün erkek çocuklara bir yadigâr olarak kalmasını ve ömrünü adadığı oğlu Lütfullah'ın da bunu okumasını istediğini belirtir.

Manzum sözlükler her ne kadar ikinci dil öğrenimine bir nevi ön hazırlık olarak yazılmış olsa da bunun yanısıra başka faydaları da vardır. Şentürk, Osmanlı kültüründe şiire verilen değeri anlamada manzum sözlüklerin çok mühim bir yeri olduğunu vurgular. Çocukların okuma yazmayı söker sökmez bu üç dilli manzûm sözlükleri ezberlemesinin onları şiire, ahenge ve ritme yatkın hâle getirdiğini ifade eder.⁴³² Manzum sözlük yazarları da bu türden eserlerin yararlarını açıklarken bu gerçeğin altını çizmişlerdir. Örneğin *Tuhfe-i Vehbî*'de, bu sözlüğü okuyanların şiirin inceliklerini öğrenecekleri belirtilir:

*“Onu evvel okuyan tıfl-ı asîl / Nükte-i şiirde eyler tahsîl.”*⁴³³ Reşat Nuri Güntekin'in babası da ona *Tuhfe-i Vehbî*'yi bu sebeple okuttuğunu söylemişti: “Mânadan müstakil olarak kulağının ve çenenin nazım ahengine alışmasını faydalı buluyorum.”⁴³⁴

⁴³⁰ Kılıç, agm., a.y.

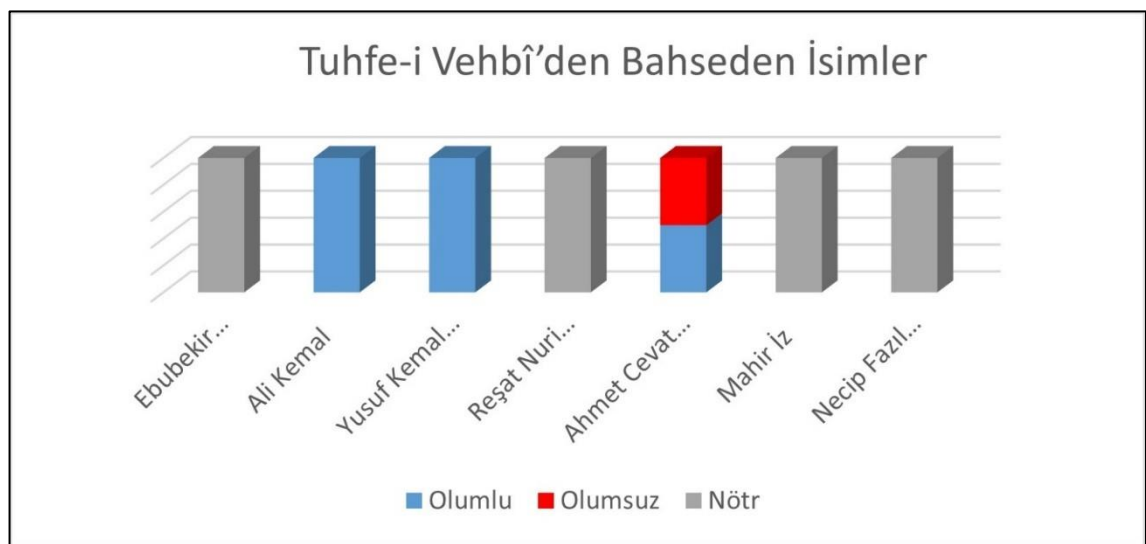
⁴³¹ Kılıç, agm., s. 416. Okunma kolaylığı olsun diye çevrimyazılı metindeki beyitler tarafımda düzenlenmiştir. (y.n.)

⁴³² <https://www.trtdinle.com/show/edebiyat-soylesileri>, 121. Bölüm, 6-10. dk., son erişim tarihi: 31.01.2024.

⁴³³ Necip Fazıl'ın alıntıladığı yer için bkz. Kılıç, agm., s. 417.

⁴³⁴ E.K., a.y.

Bu tezde yapılan 54 alıntıda *Tuhfe-i Vehbî*'den 7 kez bahsedilmiştir. Bu yazarların 4'ü *Tuhfe-i Vehbî*'den doğrudan doğruya ismiyle bahsederken Necip Fazıl Kısakürek sözlükten bir beyti alıntılararak bahseder.⁴³⁵ Yazarlar arasında Ali Kemal'in, bu sözlüğe dair yorumu olumludur. Yusuf Kemal Tengirşek'in - doğrudan olumlu yorum yapmasa bile- eseri "hemen hemen" ezberlediğini ve sırası gelince güzelce okuduğunu belirtmesi olumlu bir yorum olarak kabul edilebilir. Diğerleri ise bu sözlükten sadece bahsederler. Bu verileri özetleyen tablo aşağıdadır:

Şekil 2. Tuhfe-i Vehbî'den Bahseden İsimler

3.2. ÖNE ÇIKAN TÜRLER

3.2.1. Şiir ve Roman

Bu tezde en çok öne çıkan edebî türler şiir ve romandır. Ancak kendisinden alıntı yapılan şahıslar şiir ve romana dair türsel bir olumlama veya olumsuzlama yapmadıkları için bu verileri özetleyen bir tablo yapılması lüzumsuz görülmüştür. Ayrıca şiir bir üst tür niteliğindedir. Nazma çekilen her metni şiir kabul edersek klasik edebiyatta şiirin dışına çıkartacağımız çok az tür kalır. Zaten bu sebeple Osmanlı kültüründe nesrin dolayısıyla da fikrin gelişmediğine dair yorumlar

⁴³⁵ Kılıç, agm., s. 438.

vardır. Bu yorumlardan biri Hilmi Ziya Ülken'e aittir. Ona göre, "klasik edebiyatta, fikir ufku olan şiir en güzel ürünlerini verirken nesir oldukça geri kalmıştır." Ülken, daireyi daha da genişleterek İslam medeniyeti için de aynı yargıda bulunur. Hakiki fikirlerin şiir uğruna feda edildiğini söyler.⁴³⁶ Osmanlı kültüründe modern döneme kadar şiir baskın türdür. Başka kültürlerde de böyle olduğuna dair tespitler vardır.⁴³⁷

Terimsel olarak Batılı bir tür olan roman, Türk edebiyatında Batılılaşma hareketlerinin neticesinde ortaya çıkmıştır.⁴³⁸ Modernleşmeyle birlikte Osmanlı kültüründe roman ve şiir arasında bir nöbet değişimi olduğunu söylenebilir. Bu durum bu tezdeki verilerde de gözlemlenmektedir. Tezin kapsamına dahil olan dönemde romanın yaygınlaştığı, özellikle de tercüme romanların evlerde ailecek okunduğu görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Selahattin Yurtoğlu'nun anılarında bunun "uygar aileler" arasında yaygın olduğu belirtilmişti.⁴³⁹ Tercüme romanların yazarları içinde de Alexandre Dumas (1802–1870), Xavier de Montepin (1823-1902), Jules Verne (1828-1905) gibi Fransız yazarlar öne çıkmaktadır. Bu türden popüler tercüme romanlarla ilgili görüş farklılıkları vardır. Örneğin Necip Fazıl, bunları şiddetle kötüler, çocuk yaştaki birine okutulmalarını "affedilmez bir cinayet" olarak tarif eder. Bedri Rahmi Eyüboğlu ise bunlar için "saçma sapan kitaplar" der. Burhan Felek ve Ahmet Emin Yalman ise özellikle Jules Verne'in romanlarından övgüyle bahseder.⁴⁴⁰

Türkçe roman bahsine gelince de Ahmet Midhat Efendi'nin romanları ilk göze çarpanlardır. Ahmet Midhat Efendi'ye dair de olumlu ve olumsuz yorumlara ulaşmak mümkündür. Şair Nigar Hanım onun için "çocukluğumun manevî hocası" tabirini kullanır. Hüseyin Cahit de babası Ahmet Midhat Efendi'ye çok değer verdiği için onun, kendi gözünde de büyük bir değeri olduğunu söyler. Bir zaman sonra onun inançlı okurları arasına girdiğini kaydeder. Ancak ilginç bir anısını

⁴³⁶ Ülken, *age*, s. 46.

⁴³⁷ Ong, *age*, s. 7.

⁴³⁸ Orhan Okay ve Alim Kahraman, "Roman", *İA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/roman#1>, erişim tarihi: 23.12.2023.

⁴³⁹ Selçuk, *age*, s. 10.

⁴⁴⁰ Bu yorumları okumak için adı geçen yazarların ikinci bölümdeki başlıklarının altına bakılabilir. (y.n.)

daha paylaşır. Şöyle ki Ahmet Midhat Efendi romanlarında hikâyeyi kesip “istitrat” kabilinden bilgiler aktarır. Bu durum Hüseyin Cahit’in annesinin hoşuna gitmez. Hatta annesiyle babası bu sebeple tartışırlar. Söz konusu tartışmalar Hüseyin Cahit’in ilgisini çeker, neticede annesini haklı bulur.⁴⁴¹ Aşağıda görüleceği üzere Ahmet Midhat’ın özellikle de karakterlerine yönelik eleştiri yapanlardan biri de Mehmet Rauf’tur.

Ailecek okunanların dışında romanın bireyselleşme sürecine katkısı üzerinde de durmak gerekir. Romanda anlatı şiirsellikten ve retorikten bireyin iç dünyasına doğru ilerlemektedir. Mehmet Rauf, Halit Ziya Uşaklıgil’i överken onun romanlarının bu yönünü vurgular. Bu nedenle de onu Namık Kemal’den, Recaizade Ekrem, Samipaşazade Sezaî’den üstün tutar. Ona göre, Halit Ziya’nın karakterleri daha yeni ve daha caziptir. Ahmet Midhat Efendi’ninkilerse “ammî ve galiz” ruhlardır.⁴⁴² Mehmet Rauf’un daha bireye dönük olanı öne çıkartması, ilk gençlik yıllarında bile bunun farkında olduğunu belirtmesi, okuduklarının kendisi üzerindeki tesirini açıklığa kavuşturur. Öyle ki Mehmet Rauf, Türk edebiyatının ilk psikolojik romanı kabul edilen *Eylül*’ü yazmıştır.

3.2.2. Destansı Halk Hikâyeleri

Öne çıkan diğer bir tür en genel ifadesiyle “destansı halk hikâyeleri”dir. Söz konusu destansı halk hikâyelerinin içinde öne çıkanlar ise, Battal Gazi’ye ait hikâyelerin anlatıldığı “battalnâmeler” ve Hz. Ali ve diğer bazı İslamî şahsiyetlerin ismiyle anılan “cenknameler”dir.

Battalnâme, VIII. yüzyılda Emevîler’in Bizans’la yaptıkları savaşlarda “el-Battal” (kahraman) lakabıyla şöhret bulmuş Müslüman bir Arap komutanının, Türkler

---

⁴⁴¹ Yalçın, *age*, s. 15-16.

⁴⁴² Mehmet Rauf, *age*, s. 31.

arasında yayılan kahramanlık anlatılarının destanlaştırıldığı bir halk hikâyesidir.⁴⁴³

Cenkname, kahramanlık hikâyelerinin ve savaşların manzûm veya mensûr olarak anlatıldığı eserlere denir. İslami dönem Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Hz. Hamza, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin gibi önemli şahsiyetlerin yaptıkları savaşların ve kahramanlıkların anlatıldığı birçok destansı eser, işledikleri konuların içeriği ve üslup özellikleri itibariyle cenkame olarak kabul edilebilir. Fakat, “cenkname” ismiyle meşhur olmuş eserler daha çok Hz. Ali etrafında şekillenmiştir.⁴⁴⁴ Cenknemelerde geçen olaylar neredeyse tamamen hayal ürünüdür.⁴⁴⁵ Cenknemelerin büyük ölçüde hayal ürünü ve kurguya dayalı olması, masalsi unsurlar içermesi ve halk kültürü kaynaklı olması, onları “destan” veya “destanî hikaye” olarak değerlendirmeyi mümkün kılar.⁴⁴⁶ Şener, tezinde cenknemelerin geniş halk kitlelerine İslam’ı öğretme işlevi üzerinde durmaktadır. Söz konusu eserlerin, Müslümanlığı “yayma ve kökleştirme”de büyük bir rol oynadığını iddia ederken, bu yönde fikir beyan eden edebiyat araştırmacılarına atıflar yapar.⁴⁴⁷

Cenknemeler’in Anadolu’da 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar dilsel ve kültürel bir süreklilik sağladığını söylemek mümkündür. Bunun için üç gerekçe öne sürülebilir: Birincisi, cenknemelerin sade ve anlaşılır bir dile sahip olması. İkincisi, içeriğinin ve kurgusunun İslamî şahsiyetler ve inanç ilkeleri etrafında şekillenmesi. Üçüncüsü, sözlü kültürün hâkim olduğu bir toplumda bu kültürü aktaran meddahlar ve kıssahanlar gibi kişilerce okunup halka -özellikle de çocuklara- hoş vakitler geçirtmesi. Sözlü kültürün kayıt altına alınmasıyla esere dönüşmesi de bunların okunmasını ve hafızada kalmasını kolaylaştıran bir unsurdur. Nitekim sözlü kültür bellekle yaşar. Bir şeyin belleğin ilgisini çekmesi için çok belirgin olması gerekir. Karakterlerin hangisinin kahraman olduğu

⁴⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, “Battalname”, *İA*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/battalname>, erişim tarihi: 17.11.2023.

⁴⁴⁴ Osman Zahit Şener, *Dini Tarihi Kaynaklı Olağanüstü Anlatıların Dini Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi ve Hz. Ali Cenknemeleri'nin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2021, s. 111.

⁴⁴⁵ Şener, *agt.*, s. 110.

⁴⁴⁶ Şener, *agt.*, s. 113.

⁴⁴⁷ Şener, *agt.*, s. 124.

hangisinin düşman olduğu açık seçik bilinmelidir. Ong'un da vurguladığı gibi, "Soluk kişilikler sözlü zihin belleğinde tutunamaz."⁴⁴⁸ Cenknemeler ve battalnameler bellek sınavını geçmiş görünüyor ki Cumhuriyet'in bile ilk yıllarına kadar etkileri devam etmiştir.⁴⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde söz konusu destansı halk hikâyeleri tartışma konusu olmuştur. Hatta II. Abdülhamid devrinde; *Hayber Hikayesi*, *Ebû Müslim Divanı*, *Hamzaname*, *Battal Gazi Destanı* gibi kitapların basılması yasaklanmış ve basılanlar da imha edilmiştir.⁴⁵⁰ Bu tezin birinci kısmında, kendisinden alıntı yapılan eğitimci Kazım Nâmi Duru da 1914 yılında bu tartışmalara katılmış ve cenknemeler ve battalnamelerle ilgili fikirlerini açıkça beyan etmiştir. Kâzım Nâmi, yazısında cenknemelerle ilgili son derece duygusal ve savunmacı bir tavır takınmıştır. Bunun yanı sıra bu eserlerin çocuk terbiyesi bakımından gerekli olduğunu ve yeniden yazılması gerektiğini savunmuştur. Söz konusu eserleri küçümseyenlere karşı, halktaki güçlü imanın sebebinin bunlar olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵¹ Rıza Nur da bu eserlerin asrî olarak yeniden yazılmasını savunur. Yakup Kadri ise "acem uydurması taşbasması kitaplar" diyerek bunları tahkir eder.⁴⁵²

Bu tezdeki alıntılarda adı geçen, Türkçe olmayan destansı aşk hikâyelerinden biri olan *Erotokritos* da ilginç bir örnektir. Ahmet Cevat Emre bunu çocukluğunda okumuştur. Ahmet Cevat, Girit'te doğmuş bir Türk'tür. Ancak Türkçeyi sonra öğrenmiştir. Anılarında anlattığına göre bu hikâyenin içeriği Türk edebiyatındaki *Leyla ile Mecnun*'u, *Kerem ile Aslı*'yı, *Ferhat ile Şirin*'i çağırıştırır. *Erotokritos* Girit edebiyatının en önemli eseri sayılır.⁴⁵³ Bu türe Batı literatüründe romans denir. Dikkat çekici kısım, tıpkı Anadolu'da veya Balkanlar'da olduğu gibi Yunanca bir romansın da evlerde toplanıp komşularca birlikte okunması. Böyle bir okumayı 7-

⁴⁴⁸ Ong, *age*, s. 88.

⁴⁴⁹ Türk sinemasındaki meşhur Battal Gazi filmlerinin de esin kaynağının bunlar olduğunu tahmin etmek zor değildir. (y.n.)

⁴⁵⁰ Ceyhan, *agm.*, s. 125.

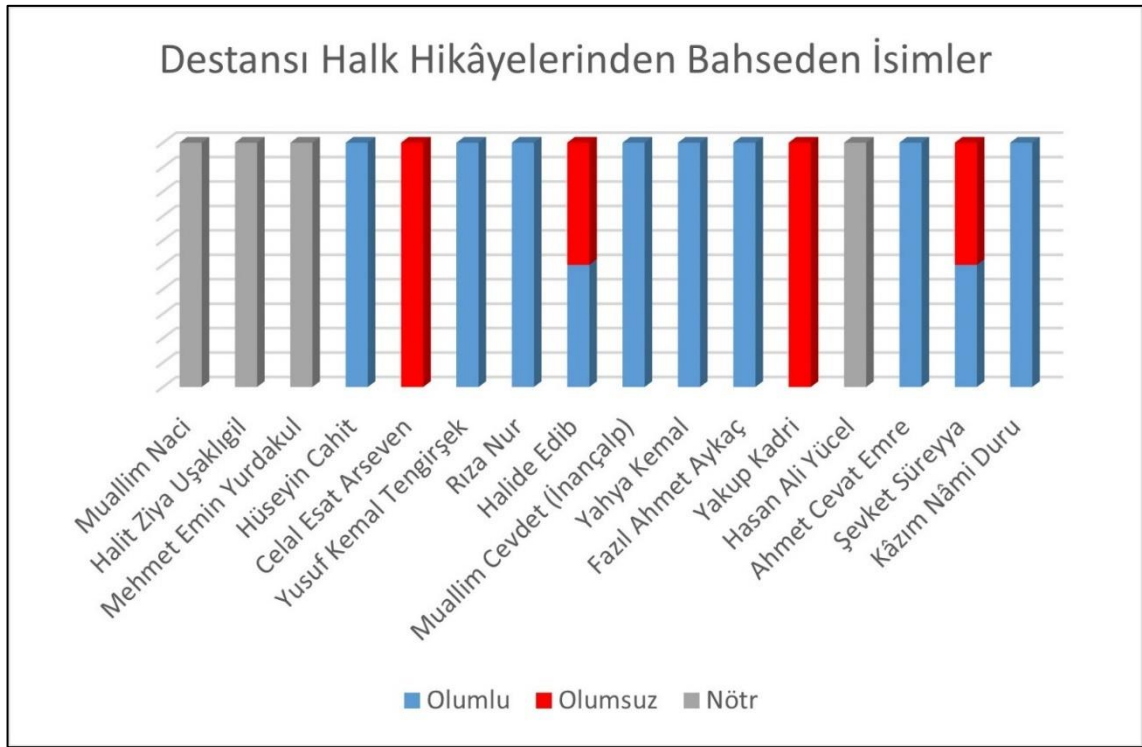
⁴⁵¹ Kazım Nâmi, *agm.*, s. 50-53.

⁴⁵² Karaosmanoğlu, *age*, s. 60.

⁴⁵³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Erotokritos#cite_note-bora-1, erişim tarihi: 28.08.2024.

8 yaşlarında gerçekleştiren bir çocuk olarak Ahmet Cevat, bunu yaparken yaşadığı duyguların tarifsiz olduğunu kaydeder.⁴⁵⁴

Bu tezde yapılan alıntılarda destansı halk hikâyeleri kategorisinde yer alan eserlere atıf yapan yazar sayısı 16'tır. Bunların 8'i açıkça olumlu iken 2'si olumsuzdur. 4 görüş ise nötrdür. Bu türle ilgili yapılan 2 yorum, hem olumlu hem de olumsuz sayılabilir. Örneğin, Şevket Süreyya genellikle bu türle ilgili olumsuz yorumsuz yapsa da yaşadığı bölge için bu eserlerin önemini vurgular. Halide Edib ise söz konusu destanlarla ilgili genellikle olumlu yorum yapar fakat onların içeriklerindeki korkunç ve ürkütücü manzaraları da dile getirir. Bu verileri özetleyen grafik aşağıdadır:

Şekil 3. Destansı Halk Hikâyelerinden Bahseden İsimler

⁴⁵⁴ Emre, *age.*, s. 13-14.

3.3. ÖNE ÇIKAN İSİMLER

Bazı yazarların eserleri isimlerinin önündedir. Bazılarının ise isimleri eserlerinin önündedir. Bu çalışmada ismi eserlerinden daha öne çıkan ilk isim Namık Kemal'dir.

3.3.1. Namık Kemal (1840-1888)

Namık Kemal, 1840 yılında Tekirdağ'da doğmuştur. Şiirle başlayan yazı hayatı, Şinasi ile tanışmasının ardından sosyal meselelere doğru değişim göstermiş ve bundan sonra düzyazıya daha çok önem vermiştir. Bununla birlikte, Montesquieu'dan çeviriler yapmış ve bu batılı düşünürden de çok etkilenmiştir.

Namık Kemal'in gazetecilik faaliyetiyle başlayan hürriyet mücadelesi, siyasi sebeplerle ülkesini terk etmesini ve sürgünleri de beraberinde getirmiştir. Bu mücadeleyi yürüten Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin başını çeken kişi büyük ölçüde Namık Kemal'dir.

Namık Kemal, 1872'de İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Ancak, Gelibolu halkı Namık Kemal'i sevinç gösterileriyle karşılamıştır. Bu da gösteriyor ki o kendi devrinde taşrada bile güzel bir ün kazanmıştır.

Namık Kemal, Türk tiyatrosunun gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Yepyeni bir anlam ve içerik kazandırdığı "vatan" kavramını çeşitli temsillerle bilindir hâle getirmeye çalışmıştır. Bu sebeple meşhur eseri *Vatan Yahut Silistre*'yi de kaleme almıştır. *Vatan Yahut Silistre*'nin ilk defa 1 Nisan 1873 yılında Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelenmesi daha o gün tarihî bir olay olmuştur. Tiyatrodaki seyirciler, "Yaşasın vatan! Yaşasın Kemal!" nidaları atarak sokağa taşmışlardır. Bununla da yetinmeyip orada bulamadıkları Namık Kemal'i görmek ve tebrik edebilmek için *İbret* gazetesinin idarehanesine giderler. Bu olaylar, dönemin basınında büyük gündem olur. Ömer Faruk Akün, *Vatan Yahut Silistre*'nin Namık Kemal'i "bir gecede şöhretin zirvesine" çıkardığını kaydeder. Söz konusu

olayların ardından gelen sürgün hayatı ise şair-i meşhura bir kahraman kimliği kazandırmıştır.

Namık Kemal, V. Murad'ın tahta çıkmasından (30 Mayıs 1876) sonra hakkında çıkan aflu hürriyetine kavuşur. İstanbul'a döndüğünde ise yine büyük sevinç gösterileriyle karşılanır.

II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Aralık 1876) ve ardından Kanun-ı Esasî'nin hazırlanmasında büyük emeği olan Namık Kemal'in, Sultan II. Abdülhamid'le arası zaman zaman iyi zaman zaman kötü olmuştur.

Pek çok esere imza atan Namık Kemal, son olarak *Osmanlı Tarihi* isimli bir eseri hazırlamaya koyulmuştur. Ancak, hakkında çıkan bir jurnal sebebiyle eserin basımı engellenmiş ve mevcut nüshaları toplatılmıştır. Bu hadise Namık Kemal'i yıkıma uğratar. Bundan sonra sağlık durumu kötüleşen Namık Kemal zatürreye yakalanır, ardından 1888'de vefat eder. Namık Kemal'in ölüm haberi memlekette büyük bir mateme dönüşmüştür.⁴⁵⁵

Bu çalışmada 54 kişiden yapılan alıntı arasında en öne çıkan yazar açık ara farkla Namık Kemal'dir. 54 alıntıda kendisinden veya eserlerinden 21 kez bahsedilmiştir. Namık Kemal'le ilgili övgü dolu sözler sarfeden kişilerden bazı örnekler şöyledir: Ali Kemal, Mekteb-i Mülkiye'de öğrenciyken, Namık Kemal'in eserlerini ezber derecesinde okur ve onu "edîb-i âzam" diye anar.⁴⁵⁶ Hamdullah Suphi, onun için "ölüler ve diriler arasında bir şairimiz müstesna olmak üzere, en büyük millî dehamızdır" der.⁴⁵⁷ Yusuf Kemal Tengirşek, oniki yaşlarında Namık Kemal'in eserlerini okumaya başladığını, içinde vatan ve memleket aşkını onun tutuşturduğunu, onun eserlerindeki kahramanlar gibi kendini vatan için feda etmeye hazır bulunduğunu, bu nedenle de askerliğin ona en asil bir meslek olarak

⁴⁵⁵ Burada verilen bilgiler, İA'da Ömer Faruk Akün tarafından kaleme alınan "Nâmık Kemal" maddesinden özetlenerek hazırlanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/namik-kemal>, erişim tarihi, 07.12.2023.

⁴⁵⁶ Ali Kemal, *age.*, s. 59.

⁴⁵⁷ Ünaydın, *age.*, s. 176.

göründüğünü aktarır.⁴⁵⁸ Ahmet Emin Yalman da onu “hürriyet kahramanı” diye tavsif eder.⁴⁵⁹ Peş peşe sıralanan bu alıntılarla birlikte Namık Kemal’in son Osmanlı kuşağı üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. Hasene Ilgaz başlığında da aktarıldığı gibi İstanbul’un işgal yıllarında bile bir mektepte elli kadar kız öğrenci işgal kumandanını protesto etmek için tahtaya onun şu meşhur dizesini yazmıştır:

*Yere düşmekle cevher sakıt olmaz kadr ü kıymetten.*⁴⁶⁰

Ziya Gökalp, 1916’da sunduğu bir layihada Türkiye’deki üç farklı mektepte yetişen softa, levanten ve tanzimatçı tiplerini ağır sözlerle eleştirir. “Üçünde de karakter göremezsiniz.” gibi sert sözler sarf eder. Bu durumu memleketin en büyük hastalığı sayar.⁴⁶¹ Fakat aynı yerde Namık Kemal gibi kendi kendini yetiştiren bir karakter sahibini yukarıdakilerden ayrı tutar.⁴⁶² Yahya Akyüz, Namık Kemal’in Türk eğitim tarihindeki yeri nedir, sorusunu cevaplarken; onun her meselenin hallinde eğitimi öncelediğini, eğitimi askerî işlerin bile önünde tuttuğunu, cumhuriyetin kurucu kadrolarının özellikle de Mustafa Kemal Paşa üzerindeki etkisini vurgular. Onun Harp Akademisi yıllarında Namık Kemal için söylediği “Türk milletinin yüzyıllardan beri beklediği ses” sözünü nakleder. Ancak şu var ki Namık Kemal’in eğitimle ilgili öne sürdüğü bazı şeyler cumhuriyetin kurucu kadrolarında pek karşılık bulmamıştır. Örneğin, Namık Kemal yazının değiştirilmesine karşı çıkar.⁴⁶³ Selçuk Akşin Somel, Namık Kemal için “romantik bir ajitatör” tabirini kullanır ve onun eserlerinin genç okurların zihnini altüst ettiğini belirtir. Çünkü gençler onun yazdıklarıyla mutlakiyete karşı tehdit oluşturan fikir ve ideallerden haberdar olurlar.⁴⁶⁴ Ayrıca genç yaşta vefat etmesi, yaşadığı

---

⁴⁵⁸ Tengirşek, *age.*, s. 27.

⁴⁵⁹ Yalman, *age.*, s. 40.

⁴⁶⁰ Ilgaz, *age.*, s. 45.

⁴⁶¹ 1916’da İttihat ve Terakki Kongresine verdiği layiha, akt. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, s. 309.

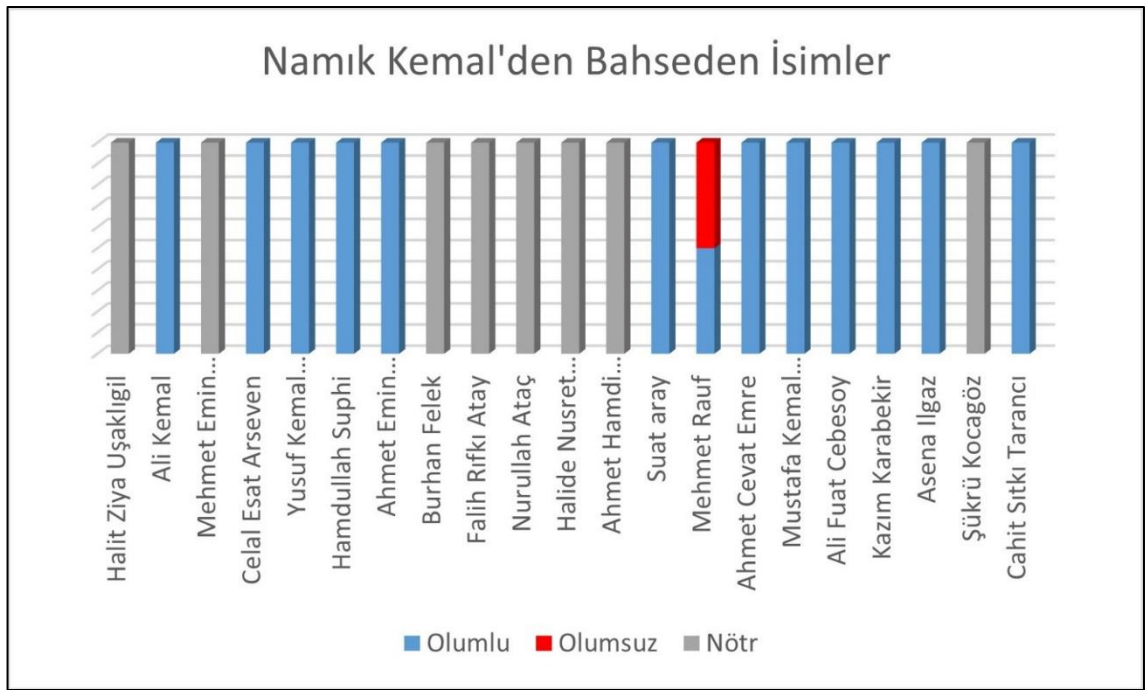
⁴⁶² Ülken, *age.*, s. 192.

⁴⁶³ Akyüz, *age.*, s. 199-200.

⁴⁶⁴ Somel, *age.*, s. 329-330.

sürgün hayatı gibi etkenler de ona dair olumlu imajı pekiştirmiştir. Böylece son Osmanlılar'ın hürriyet mücadelesi etrafında Namık Kemal'in adı sembolikleşir.

Bu tezdeki alıntılarda Namık Kemal'le ilgili olumsuz yorum yapan neredeyse yok gibidir. Sadece Mehmet Rauf'un "artık eskimeye başlamış Kemal'in üslubu" dediği yer, mevcudun içindeki tek olumsuz yorum olarak kabul edip tabloya yansıtılmıştır. Bu tezdeki verileri özetleyen tablo aşağıdaki verilmiştir:

Şekil 4. Namık Kemal'den Bahseden İsimler

Hatıralardaki nakillere göre, Namık Kemal'in eserlerine veya şiirlerine erişim çocuk olanlar için aileleri vesilesiyle, ilk gençlik çağında olan talebeler içinse mekteplerdeki gizli tertiplerle gerçekleşmiştir. Burada karşımıza sansür, yasak ve gizli okumalar gibi meseleler çıkmaktadır.

3.4. ÖNE ÇIKAN OLGULAR

3.4.1. Sansür, Yasak ve Gizli Okumalar

Bu tezde yapılan alıntılarda öne çıkan en belirgin olguyu sansürler, yasaklar ve buna bağlı olarak gizli okumalar oluşturmaktadır. Yukarıda Namık Kemal bahsinde değinilmişti. Ancak sansürler, yasaklar ve gizli okumalar sadece Namık Kemal'in eserleri etrafında şekillenmez. Çok daha geniş kapsamlı bir meseledir.

Ebubekir Hazım Tepeyran, *Gülistan*'daki yasaklı yerleri talebenin daha zevkle okuduğunu kaydetmişti.⁴⁶⁵ Buradaki yasak devlet zoruyla uygulanan bir yasak değildir. *Gülistan*'ın söz konusu bölümlerinde eşcinsellik içeren imaların olması dolayısıyla tedbiren konulan bir yasaktır. Ahmet Cevat Emre de bu kısımlar için gençleri yoldan çıkaran parçalar demişti.⁴⁶⁶ II. Abdülhamid döneminde uygulanan yasaklara ve sansürlere gelince bunun bir sonucu olarak gizli okumalar ortaya çıkmıştır. Özellikle de Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar hareketinin ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin eserleri ve yayınları yasak olmasına rağmen temin edilmiş ve gizlice okunmuştur. Yukarıda Mustafa Kemal Atatürk ve Ali Fuat Cebesoy'un Harbiye'de öğrenciyken Namık Kemal'in şiirlerini nasıl okudukları ve ondan ne kadar etkilendikleri anlatılmıştı. İlginç bir örnek de Samim Kocagöz'ün babası Şükrü Kocagöz'e aittir. Baba oğul arasında geçen bir diyalogda Şükrü Bey oğluna Nazım Hikmet'in kitaplarına ne olduğunu sorar. Samim Kocagöz de "yasak" diye cevap verir. Buna karşılık babası: "Bak be oğlum, kırk yıldır okuma özgürlüğüne kavuşamadık. Benim ilk gençlik dönemimde de Namık Kemal'in şiirlerini ekmek somunlarının içinde kaçak getirirlerdi. Öyle okuyabilirdik." cevabını verir.⁴⁶⁷ Hadisenin gerçekleştiği yer Aydın'ın Söke ilçesidir. Dolayısıyla Anadolu'da dahi gizli tertiplerle yasak şiirlerin ve eserlerin okunduğu sabittir. Ayrıca "getirirlerdi" demesinden anlaşılan bunun bir ekip işi olduğudur.

⁴⁶⁵ Tepeyran, *age*, s. 16.

⁴⁶⁶ Emre, *age*, s. 23.

⁴⁶⁷ Kocagöz, *age*, s. 36.

İlginç tesadüflerle yasaklı kitapları tanıyan çocuklar da olmuştur. Örneğin, Ahmet Emin Yalman, evlerini “barut fıçısı” haline getiren yasaklı kitaplardan bahseder. Babasının bir akrabası onlara emaneten bir kitap sandığı bırakmıştır. Bu sandıkta dönemin yasaklı kitapları vardır. Ancak, Ahmet Emin’in babasının bu kitapların muhtevassından haberi yoktur. Yalman, akrabalarının bunu kasten yapıp yapmadığına dair bir şey söylemez. Bununla birlikte, bu kitaplar için “elime geçen hazine” der. Aralarında Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın, Şemsettin Sami’nin, Ahmet Midhat Efendi’nin kitapları vardır. Yalman’a göre bunlar II. Abdülhamid’in iktidarının ilk yıllarında basılmış daha sonra “zararlı evrak” damgasını yemiştir. Hatta Ahmet Midhat Efendi *Üss-i İnkılap* isimli eserini, Sultan Hamid’in emriyle yazmıştır. Daha sonra o da yasaklanmıştır. Yalman, Bu kitapların o dönemde bir evde bulunmasının çok bir büyük bir tehlike olduğunu söyler.⁴⁶⁸ Babasını ve ailesini çok sevdiğini ama okuma sevgisinin ağır bastığını bu yüzden bu kitapları ailesinden de gizlediğini, bunları okuyarak ruhunu beslediğini beyan eder.⁴⁶⁹ Böyle bir okuma onda bireyselleşmeyi netice vermiş olmalıdır. Yalnız başına kuytu köşelerde özellikle de bir şeyleri saklayarak yapılan okumalardan bu sonuç çıkarılabilir. Zira Yalman daha sık görülen diğer örneklerde olduğu gibi bir ekibin tertibiyle değil bir tesadüfle yasaklı kitaplardan haberdar olur.

İkinci bir tesadüf vakası ise Kazım Karabekir’e aittir. Kazım Karabekir, bir gün ağabeyinin kütüphanesinde saklı bir yer görür. Dikkatli bakınca burada Paris’ten gelen Türkçe gazeteler bulur. Bunları merakla okur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen isimlerini bunlardan öğrenir. Gazeteleri aldığı yere saklar ve akşam gelince ağabeyine bu durumu sorar. Hamdi ağabeyi, hayretle gözlerinin içine bakıp yemin etmesini söyler. Kazım Karabekir yemin eder. Bu olaydan sonra kendisini artık bir çocuk gibi hissetmediğini belirtir. Ağabeyi ona İttihat ve Terakki’nin misyonundan bahseder. Kazım Karabekir oracıkta cemiyete girmeye karar verir. Bu gazetelerin yenisi geldikçe okumayı ağabeyinden rica eder.⁴⁷⁰

---

⁴⁶⁸ Yalman, *age.*, s. 40.

⁴⁶⁹ Yalman, *age.*, s. 40.

⁴⁷⁰ Karabekir, *age.*, s. 78.

Halide Nusret Zorlutuna örneği de dikkat çekicidir. Daha beş altı yaşlarında bir çocuk iken Namık Kemal'in yasaklı şiirlerini ona annesi ezberletir. Annesi bu şiirleri dışarıda okumaması için küçük kızını sıkı sıkı tenbihler.⁴⁷¹

II. Abdülhamid iktidarındaki yasaklar ve sansürlerin bu dönemde yetişen kuşakları ne kadar rahatsız ettiği ortadadır. Yasaklar ve sansürlerden sadece yenilikçi fikirleri barındıran eserler değil -daha önce de belirtildiği gibi- *Hayber Kalesi*, *Ebu Müslim Divanı*, *Hamzaname*, *Battal Gazi* gibi Türk halk edebiyatının en bilindik ve en yaygın okunan eserleri de nasibini almıştır.⁴⁷² Fakat bu türden destansı halk hikâyelerinin yasaklanmasının özellikle de Anadolu'da ne kadar tesirli olduğu tartışılır. Zira yasağı beyan eden resmî belge dışında, ikinci bölümde kendisinden alıntı yapılan hiç kimse sansür ve yasak olgusunu dile getirirken bunlardan bahsetmemiştir. Bununla birlikte söz konusu destanları açık açık okuduklarını söylerler. Sansür ve yasak meselesinde mevzubahis olanlar daha çok yeni dönemde çıkan eserler ve yayınlardır.

Tevfik Sağlam yasağın boyutlarını açıkladığı deneyimlerinde önemli bilgiler paylaşır. Sağlam, okuduğu bazı kitapları, özellikle de Arapça kitaplarını anlamamaktan dolayı yakınır.⁴⁷³ Gittiği Tıbbiye İdadisi'nde "sıkı bir dehşet" olduğundan bahseder. Burada program dışı kitap okumak yasaktır. Sağlam, yasak olmasına rağmen mektebe pek çok ders dışı kitap soktuğunu bildirir. Yakalansa Taşkışla'yı ve sürgünü boylayacağını söyler.⁴⁷⁴ Ancak burada bir şey dikkati çeker. Tevfik Sağlam, bunu yaparken siyasî bir maksadı olduğunu ima etmez. Aksine bilgi dağarcığını geliştirmek bilhassa Fransızcasını ilerletmek için yaptığını ifade eder. Bazı arkadaşlarıyla birlikte bir plan yaparlar. Fransızcalarını geliştirmek için okul dışı kitaplar edinirler. Birtakım gizli tertiplerle kitapları saklarlar ve okurlar.⁴⁷⁵ Bir zaman sonra işi daha da ileri götürüp sadece mektebe değil memlekete girmesi yasak kitapları da mektepte okumaya başlarlar. Bunlar arasında Volney'in *Les ruines de Palmyre*, Voltaire'in *Mahomet* gibi kitaplar

⁴⁷¹ Zorlutuna, *age.*, s. 23.

⁴⁷² Ceyhan, *agm*, s. 125.

⁴⁷³ Sağlam, *age.*, s. 27.

⁴⁷⁴ Sağlam, *age.*, a.y.

⁴⁷⁵ Sağlam, *age.*, s. 44.

vardır. Sağlam, bazı hocaların bunları görmesine rağmen göz yumduklarını söyler. Hatta Şevki Bey isimli bir müavinin kendilerine gazete kúpürü bile getirdiğini söyler.⁴⁷⁶ Özetle yasak vardır ama “yasağa rağmen” gelişen tavır yasağın önüne geçmiştir.

Öte yandan II. Abdülhamid dönemi bütün bu yasaklarına rağmen önceki dönemlere nazaran en çok kitabın basıldığı bir dönemdir. Tıpkı okullaşma gibi basın yayın faaliyetleri de nicelik bakımından oldukça artış göstermiştir.

Aşağıdaki tabloda bu sonuç görülmektedir:

Tablo 1. Osmanlı Devleti’nde Yayımlanan Kitap Konuları ve Sayıları (1820-1908)

Osmanlı Devleti’nde (1820-1908) Yayımlanan Kitap Konuları ve Sayıları ⁴⁷⁷				
Yıl	Edebiyat	Müspet İlim	Din	Yönetim
1820-1838	56	89	59	13
1840-1859	217	230	310	55
1860-1876	583	583	372	118
1876-1908	2950	3891	1037	946

En çok öne çıkan artış ise pozitif bilimler kategorisindeki kitapların sayısıdır. Bu verilerden hareketle Sultan Hamid döneminde pozitif bilimlerin geri kaldığı, dini ilimlerin önce çıkarıldığı yönündeki yorumlar sorgulanabilir. Doğrusu, 33 yıllık Sultan Hamid iktidarının çelişik manzarasını analiz etmek oldukça zordur. Sürecin daha anlaşılabilir hale gelmesi için eğitim tarihçilerinin genel değerlendirmelerini aktarmak uygun olur.

Hasan Ali Koçer, II. Abdülhamid devri için “Nicelikçe Yayılma Nitelikçe Gerileme Yılları” diye başlık atar.⁴⁷⁸ Koçer’in vardığını kanaat, mezkur dönemde sayısal gelişmelerin olduğu ancak bunların kaliteye yansımadığıdır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Sağlam, age., s. 26.

⁴⁷⁷ Orhan Koloğlu, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s. 406.

⁴⁷⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara 1987, s. 125.

⁴⁷⁹ Koçer, age., s. 168.

Bayram Kodaman, Tanzimat devrinde eğitim çalışmaları için nazari alanda önemli kararlar alındığını ancak uygulamalara ise başlangıç veya çocukluk devri gözüyle bakılabileceğini ve 1876'dan önceki fikirlerin meyvesinin II. Abdülhamid zamanında alındığını söyler. Bu yüzden II. Abdülhamid dönemi için “uygulama devri” ifadesini kullanır. 1876-1909 arası dönemde, yeniliklerin Tanzimat devrindeki gibi İstanbul’la sınırlı kalmadığını ve eğitimin taşrada kurumsal bir kimlik kazandığını belirtir.⁴⁸⁰ Nitelik yönüne dair, bu dönemde ilköğretim ve orta öğretimin -Avrupa seviyesine ulaşmasa bile- hedefe az çok ulaştığını kaydeder. Genç Türkler’in Paris’teki toplantısında eğitimle ilgili dile getirdiklerini Sultan Hamid’in zaten daha önce büyük ölçüde yapmış olduğunu söyler. Bir başka dikkat çektiği husus ise II. Abdülhamid’in maarif meselesini işinin ehli kişilere teslim etmesidir.⁴⁸¹ Bu tespitiyle Koçer’in görüşüne karşı çıkmaktadır.⁴⁸²

Yahya Akyüz, II. Abdülhamid dönemini “Meşrutiyet Dönemi” ve “Mutlakiyet Dönemi” diye ikiye ayırır. Daha çok Mutlakiyet dönemine odaklanır. Bu devirde öğretmenliğin meslekleştirilmeye çalışılmasını olumlu faaliyetlerden biri olarak sayar. Getirilen şartların “bugün bile” değerini koruduğunu ifade eder.⁴⁸³ Bir başka yerde ise devlet kademelerinin okullar ve öğretmenler üzerindeki aşırı denetimci tavrını dönemin negatif taraflarından biri olarak kaydeder.⁴⁸⁴ Ancak aynı tavrın azınlık okullarına gösterilmediğini yazar. II. Abdülhamid dönemindeki azınlık okulları üzerine çok durmaktadır. Dönemi değerlendirirken neredeyse en uzun ele aldığı konu budur. Odak noktası ise azınlık okullarının Osmanlı İmparatorluğu’na ne kadar çok zarar verdiğidir.⁴⁸⁵

Benjamin Fortna, II. Abdülhamid’in Tanzimatçı’lardan farklı olarak Batı’yla uyumu değil de rekabet yolunu tercih ettiğini ve eğitimi de böyle şekillendirdiğini iddia eder. Batılı pedagoji tekniklerini “seçicilikle ödünç almasını” buna bağlar. Tanzimat’ın “karma”cı anlayışı karşısında Sultan Hamid’in İslamî vurgusunun

⁴⁸⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 163-164.

⁴⁸¹ Kodaman, *age.*, 164-165.

⁴⁸² Kodaman, *age.*, 166.

⁴⁸³ Akyüz, *age.*, s. 251.

⁴⁸⁴ Akyüz, *age.*, s. 253-54.

⁴⁸⁵ Akyüz, *age.*, s. 240-47.

altını çizer. Hamidiye döneminin eğitim çalışmalarını başarı veya başarısızlık üzerinden değerlendirmek yerine, bir girişim olarak değerlendirmeyi daha doğru bulur. Nihai olarak, bu dönemde açılan okulları günün gereklerine göre “bütünüyle mantıklı bir karşılık” olarak değerlendirir.⁴⁸⁶

Selçuk A. Somel, 19. yüzyıl Osmanlı eğitimindeki modernleşmeyi “sosyal disiplinizasyon” kavramıyla açıklar. Böylece eğitimde “birörnekleştirici” bir sürece gidildiğini söyler. II. Abdülhamid dönemi için söz konusu birörnekleştirici düzenlemelerin öğrencileri tatmin etmediğini, sultanın hal’ edilmesi ve ardındaki gelişmelerin eğitim politikalarındaki “ideolojik iflas”a delil olduğunu yazar.⁴⁸⁷ Ona göre, Mutlakiyet dönemi eğitim anlayışı ancak devlet memuru yetiştirmede başarı göstermeye uygundur. Bu açıdan bir “başarı”dan söz etmenin mümkün olduğunu belirtir.⁴⁸⁸

Bu tezde alıntılanan hatıralardan ve yukarıdaki genel değerlendirmelerden çıkan sonuç, bu kadar uzun ve kapsamlı bir dönemin bağlamsallaştırma yapılmadan analiz edilmesinin güç olacağıdır. Padişah teşvikiyle yazılan eserlerin daha sonra “evrak-ı muzırta” damgası yemesi, yasaklanan eserlerinin başını çeken Namık Kemal’in II. Abdülhamid ile arasının bazen iyi bazen kötü olması, Abdullah Cevdet, Mizancı Murat gibi önde gelen İttihatçıların Abdülhamid’le anlaşp davalarından vazgeçmeleri gibi hadiseler devrin tutarsız karakteristiğini gözler önüne serer. Somel, bu tutarsızlığın söz konusu dönemin eğitiminin ürünü olan aydınlarda da gözlemlendiğini yazar.⁴⁸⁹

Tezimizin bağlamına gelecek olursak dünya görüşü ne olursa olsun hiçbir hatıra sahibi sansürden ve yasaktan hoşnut değildir. Buna mantıklı ve makul bir gerekçe bulamaz. Aksine bu durumdan şikayetçidirler. Dahası bunu kabullenmemişlerdir. Sonuçta gizli okumalar bu dönemin en belirgin olgularından biri haline gelmiştir. Dönemin çocukları gizli okumalar sayesinde alternatif bir kültürlenme sürecini

⁴⁸⁶ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 290-95.

⁴⁸⁷ Somel, *age.*, s. 22-24.

⁴⁸⁸ Somel, *age.*, s. 340.

⁴⁸⁹ Somel, *age.*, s. 340.

deneyimlemiştir. Söz konusu kültürlenme sürecinde sosyalleşme ve bireyselleşme aynı anda görülür. Aslında bu kuşağın belli bir yaştan itibaren otobiyografi niteliğinde eserler kaleme alması da bireyselleşme bilincinin bir göstergesidir. Zira klasik zamanlara gidildiğinde sayısal bakımdan bu kadar hatırat bulmak mümkün değildir.

Bu teze kaynaklık eden hatıralar incelendiğinde gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus daha vardır. O da mektepte gazete okumanın sadece II. Abdülhamid döneminde değil İttihat ve Terakki iktidarında, hatta Millî Mücadele yıllarında bile devam ettiğidir. Suat Aray, İttihat ve Terakkî dönemine tekabül eden Mekteb-i Sultanî'deki öğrencilik yıllarında gazete okumanın yasak olduğunu ve bunun fikrî inkişafa engel olduğunu belirtir.⁴⁹⁰ Hasene Ilgaz da Milli Mücadele yıllarında Darülmualimât'da o dönem yaşanan olaylardan hocaları sayesinde haberdar olduklarını yazar çünkü mektebe gazete sokmak ve okumak yasaktır.⁴⁹¹

3.5. DOĞUM YERLERİ

Bu tezin kapsam alanı 19. Yüzyıldaki bütün Osmanlı coğrafyası olsa da hatıra sahiplerinin daha çok İstanbul'da yoğunlaştığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda İstanbul ve taşra doğumlu yazarların yüzdelik dilimleri verilmiştir:

---

⁴⁹⁰ Aray, *age.*, s. 9.

⁴⁹¹ Ilgaz, *age.*, s. 39.

Şekil 5. Doğum Yerleri-Yüzdeler Oran

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çocukluktaki okuma deneyimleri bireyin kültürlenme süreci bakımından çok önemlidir. Birçok kişide çocukluk ve ilk gençlik yıllarında yapılan okumaların tesirleri bütün bir ömür boyunca kendini gösterir. Osmanlı'nın modernleşme sürecinde yaşanan değişimler bu dönemde büyüyen çocukların okuma süreçlerine de yansımıştır. Söz gelimi, klasik kültürde daha kolektif bir okuma kültürü hakimken modernleşme sürecine gelindiğinde ise bireyselleşme eğilimleri görülür. Ders esnasında ders dışı kitap okumak, gece yarısına kadar "roman" okumak, otodidakt öğrenme yöntemini makbul saymak gibi temayüllerde çocuklardaki bireyselleşmenin izlerini görmek mümkündür. Dahası, bu dönemde yetişen çocukların daha sonra kaleme aldıkları hatıratlar da bireyselleşme göstergesidir. Zira hatırat ben diliyle yazılır ve kişi başından sonunda kadar kahramanının kendisi olduğu bir hikâyeyi anlatır. Buna rağmen aynı örneklerde okumanın toplumsallaşma sürecine katkısı daha açık görülmektedir. toplumsallaşmanın bir adım sonrası, okuma eyleminin ideolojik işlevidir. Genç Osmanlılar'ın ve İttihat Terakki Cemiyeti'nin basın-yayın faaliyetleri böyle bir işlev görmüştür.

Bu tezdeki verilerden anlaşılan son Osmanlı'da ortak bir okuma kültürünün oluşmadığıdır. Ziya Gökalp bu duruma değinir. 1916 yılında hazırladığı bir layihada Türkiye'deki eğitim anlayışındaki kopukluğu ve uyumsuzluğu ağır sözlerle eleştirir. Söz konusu dağınık kültürlenme sürecini anlamak için İstanbul'daki kitapçılara ve onların okuttukları kitaplara bakmanın yeterli olacağı kanaatindedir:

"İstanbul'da üç tür kitapçı vardır: Sahaflar, Beyoğlu, Bâbîâli caddesi kitapçıları. Sahaflardaki maarif Arap ve Acem'e, Beyoğlu'ndaki maarif Avrupa'ya aittir. Bâbîâli caddesindeki Tanzimat maarifi ise bu evvelkilerin perişan tercümelerinden ve acemice taklitlerinden oluşmuştur. Millî maarifimizin ne kitapları ne kitapçıları henüz doğmamıştır. Ders okutulan yerler de kitapçılara benzer şekilde üçtür: Medreseler, yabancı mektepleri, Tanzimat mektepleri. Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu'nun kitapları yabancı mekteplerinde, Bâbîâli caddesinin kitapları Tanzimat mekteplerinde okutulur. Ders okutulan bu üç yerin birbirinden farkları o kadar açıktır ki herhangi bir Türk ile on dakika görüşmemiz onun hangisinden

yetiştirdiğini anlamamıza yeter. Aralarında bu derin farklarla beraber bu üç ders yeri ortak bir özellik taşır: Oralardan yetişen softa, levanten, Tanzimatçıların üçünde de karakter göremezsiniz. Memleketimizin en büyük hastalığı budur."⁴⁹²

Ziya Gökalp'in yukarıdaki sözleriyle bu tezdeki verileri birlikte değerlendirecek olursak; 1839-1923 arası dönemde hem Arapça hem Farsça öğretiminde klasik eserlerin hala geçerliliğini koruması, modernleşme çerçevesinde açılan mekteplerde bile bunların okutulması, destansı halk hikâyelerinin bu kadar öne çıkması, bunlara ek olarak tercüme fikrî eserlerin ve romanların kültür hayatına girmesi, kültürlenme sürecinde bir karmaşa meydana getirmiştir. Gökalp'in olmayışından yakındığı "maarif birliği" daha sonraki yıllarda da oluşmamış görünüyor. Bu karmaşayı gidermeye yönelik en etkili çabanın Namık Kemal'den geldiği söylenebilir. Daha sonra pek çok araştırmacının tespit ettiği Osmanlı-Türk aydınındaki tutarsızlıkların bir sebebinin de bu karmaşık kültürlenmenin bir sonucu olarak düşünebiliriz.

Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası isimli yüksek lisans tezinde hatıraları incelenen 54 kişiden elde edilen verilerden çıkarılan sonuçlar aşağıdaki gibidir:

1. Modernleşme ve bireyselleşme arasındaki ilişki öznelerin okuma deneyimleri üzerinden okunabilir. Bu bakımdan, bireysel okuma deneyimleri, kültürlenme sürecindeki sürekliliği ve değişimi gözler önüne sermektedir. Söz gelimi, son Osmanlı döneminde çocukluğunu yaşayan bireylerin okuma deneyimlerinde de sürekliliği ve değişimi gözlemlemek mümkündür.
2. Klasik eserler arasında yer alan *Gülistan*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Mesnevî gibi* eserler Osmanlı kültüründeki başyapıtlardan biri olma özelliğini son döneme kadar korumuştur. Bu tespit, Osmanlı kültüründe okumaya dair bir sürekliliği belirtir.
3. Destansı halk hikâyeleri son Osmanlı çocuklarının kimlikleri üzerinde çok etkili olmuştur. Bunların arasında cenknamelerin ve battâlnamelerin yeri ayrıcalıklıdır. İkinci maddede belirtildiği gibi bu bilgi de okuma kültüründeki bir sürekliliği vurgular.

⁴⁹² 1916'da İttihat ve Terakki Kongresine verdiği layiha, akt.: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, s. 309.

4. Manzum sözlüklerin son Osmanlı çocukları üzerinde kayda değer bir tesiri vardır. Bunların arasında Sünbülzade Vehbî Efendi'nin *Tuhfe-i Vehbî* isimli eserinin özel bir yeri vardır. İkinci ve üçüncü maddelerde belirtildiği gibi bu bilgi de Osmanlı kültüründe okumaya dair bir sürekliliğin altını çizer.
5. Namık Kemal, son Osmanlı çocuklarını en çok etkileyen yazarların başında gelir. Namık Kemal, Osmanlı fikriyatına yeni kavramlar ve yeni üsluplar getiren bir yazardır. Yaşadığı dönemde bunca yeniliğiyle birlikte gerek yetişkinlerce gerek çocuklarca bu kadar sevilip sayılması kültürel bir değişimi vurgular.
6. Matbuatın yaygınlaşması sonucu, tercüme veya yerli romanlar okuma kültürünün önemli bir parçasını oluşturmuştur. Osmanlı kültüründe şiirin merkezi konumu göz önünde bulundurulduğunda bu da apaçık bir kültürel değişimi vurgular.
7. Sultan II. Abdülhamid döneminde uygulanan yasaklar ve sansürler özellikle ilk gençlik dönemindeki talebeleri son derece rahatsız etmiştir. Buna rağmen, yasaklanan eserlere yönelik rağbet engellenemiştir.
8. Çocukluk yıllarını taşrada geçirenler daha çok Türk-İslam kültürünün klasik eserlerini okurken; çocukluk yıllarını İstanbul'da geçirenler, daha çeşitli bir okuma havuzuna sahiptirler.
9. Son Osmanlı çocuklarında okuma eyleminin bireyselleşmeyi netice veren örneklerini görmek mümkündür. Bu tezde incelen hatıratların yazılması da buna bir delil sayılabilir. Bununla birlikte söz konusu bireyselleşme, bağımsız bir entelektüel kimliğini değil daha çok ideolog kimlikli, öncelikle memleketi kurtarma kaygısı olan okur-yazarları, askerleri ve devlet adamlarını doğurmuştur.

Öneriler

1. Daha kapsamlı sonuçlara varmak için tezin ele aldığı dönemde Arap coğrafyasında yetişmiş kişilerin hatıratları da aynı şekilde incelenip değerlendirilmelidir.
2. Yine aynı minvalde Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim vatandaşlarının çocukluk hatıraları da incelenip değerlendirilmelidir.

3. Tarihî sürekliliğin tespiti bakımından benzeri bir çalışmanın Cumhuriyet dönemi hatıraları için yapılması gereklidir.
4. Hatırat literatürü çok sık yenilediğinden bibliyografi çalışmaları da güncellenmeli ve böylelikle araştırmacılara literatür taraması kolaylığı sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Adivar, Halide Edib, *Mor Salkımlı Ev*, yay. haz. Mehmet Kalpaklı ve Gülbün Türkgeldi, Can Yayınları, İstanbul 2014.
- Ahmet Rasim, *Muharrir Şair Edib*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1924.
- Akün, Ömer Faruk, "Namık Kemal", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/namik-kemal>, son erişim tarihi, 07.12.2023.
- Akyürek, Süleyman, *Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedid*
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2007.
- Ali Kemal, *Ömrüm*, yay. haz. M. Kayahan Özgül, Cümle Yayınları, Ankara 2016.
- Aray, Suat, *Bir Galatasaraylının Hatıraları*, TCDD Basımevi, İzmir 1959.
- Arseven, Celal Esat, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, yay. haz. Ekrem Işın, Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları 2019.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2018.
- Ayverdi, Sâmiha, *Hey Gidi Günler Hey*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2008.
- Başkal, Zekeriya, *Hatıraları Hayallerinden Güzel Bir Hanımefendi: Samiha Ayverdi*, Taşhan Kitap Yayınları, Ankara 2013, s. 46-47.
- Bekiroğlu, Nazan, *Şâir Nigâr Hanım: Güftesi Garplı Bestesi Şarklı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Beyatlı, Yahya Kemal, *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2018.
- Birinci, Ali-Kara, İsmail, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.
- Ceyhan, Adem, "Hz. Ali Cenk-namelerinin Tesirleri ve Yeniden Yazılması Meselesi", *Âşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu, 1-2 Kasım 2013 Kırşehir, Bildiriler*, yay. haz. M. Fatih Köksal, s. 115-154.

Çifçi, Musa, *Okuma Terimleri Sözlüğü*, Elik Yayınları, Uşak 2013.

Edebiyatçılarımız Konuşuyor, Varlık Yayınları, Ankara 1953.

Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi: Mustafa Kemal Neler Yaptı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1960, s. 8.

Erkin, Behiç, *Hâtırat 1876-1958*, yay. haz. Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Felek, Burhan, *Yaşadığımız Günler*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Fortna, Benjamin, *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam Devlet ve Eğitim*, çev. Pelin Sıral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek, çev. Mehmet Beşikçi, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

Hareketi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1998.

<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-sirri-orikagasizade>, son erişim tarihi: 13.12.2022.

<http://www.lugatim.com/s/in%C5%9Fat>, son erişim tarihi: 20.12.2022.

<http://www.oktayaras.com/suat-aray/tr/29632>, son erişim tarihi: 21.12.2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9on_Cahun, son erişim tarihi: 22.12.2022.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Sa%C4%9Flam, son erişim tarihi: 18.09.2023.

<https://www.trtdinle.com/show/edebiyat-soylesileri>, son erişim tarihi: 31.01.2024.

Işık, Yasemin, *Türk Modernleşme Sürecinin Karşılaştırmalı Analizi (1839-1950)*, Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2023.

İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, Remzi Yayınları.

İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2022.

- Karabekir Kazım, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Anamın Kitabı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Kazım Nâmi, “Hayber Kalelerinin, Battal Gazi’lerin Terbiyevî Hizmetleri”, *Türk Sözü*, Sayı 7, 22 Mayıs 1330, s. 50-53.
- Kılıç, Atabey, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)”, *Turkish Studies*, C 2/S 2, 2007, s. 411-475.
- Kısakürek, Necip Fazıl, *Kafa Kağıdı*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2017.
- Kocagöz, Samim, *Bu Da Geçti Yahu*, Literatür Yayınları, İstanbul 2023.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, Uzman Yayınları, Ankara 1987.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- Koloğlu, Orhan, *Avrupa Kışkacında Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul 1988.
- Kubbealtı Lugatı, “Dünya”, <http://lugatim.com/s/d%C3%BCnya>, son erişim tarihi 16.01.2024.
- Kurudayıoğlu, Mehmet, “Zihinsel ve Fiziksel Bir Süreç Olarak Okuma”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 31/ S 1, 2011, s. 15-29.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye Medresesi”, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hilafetil-aliyye-medresesi>, son erişim tarihi: 15.11.2023.
- Mehmet Rauf, Mehmet Rauf’un Anıları, yay. haz. Rahim Tarım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2023.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.
- Muallim Naci, *Ömerin Çocukluğu*, yay. haz. Kaan Tanyeri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Nasuhogü, Ahmet Muhtar, *Yad-ı Mazi ve Hayatımın Tarihi*, yay. haz. Ayşe Raziye Özalp ve Ömer Hakan Özalp, Dergah Yayınları, İstanbul 2007.

Nesin, Aziz, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez*, Düşün Yayınevi, İstanbul 1966.

Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, Altındağ Yayınevi, İstanbul 1967.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Battalname", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/battalname>, son erişim tarihi: 17.11.2023.

Okay, Orhan, "Ahmed Midhat Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-midhat-efendi>, son erişim tarihi 28.01.2024.

Okay, Orhan-Kahraman, Alim, "Roman", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/roman#1>, son erişim tarihi: 23.12.2023.

Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul 1995.

Ortaç, Yusuf Ziya, *Bizim Yokuş*, Akbaba Yayınları, İstanbul 1966.

Sağlam, Tevfik, *Nasıl Okudum*, yay. haz. Hüsrev Hatemi ve Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 2010.

Sayar, Ahmet Güner, "Muallim Cevdet", *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muallim-cevdet>, son erişim tarihi: 30.11.2023.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, çev. Osman Yener, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Şahbaz, Namık Kemal, *Tanzimattan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2005, s. 2-3.

Şener, Osman Zahit, *Dini Tarihi Kaynaklı Olağanüstü Anlatıların Dini Çocuk Edebiyatı Açısından Değerlendirilmesi ve Hz. Ali Cenknemeleri'nin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2021.

Tanç, Nilüfer, "Suut Kemal Yetkin", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/suut-kemal-yetkin-1903-1980/>, son erişim tarihi: 24. 04. 2023.

- Tengirşek, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Tepeyran, Ebubekir Hâzım, *Hatıralar*, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1998.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Çocuk”, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi 17.01.2024.
- Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Dünya”, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi 16.01.2024.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, yay. haz. Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2014.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1962.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Diyorlar Ki*, yay. haz. Şemsettin Kutlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, yay. haz. Rauf Mutluay, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975.
- Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.
- Yardım, Mehmet Nuri, *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, Nesil Yayınları, İstanbul 2006.
- Yazıcı, Tahsin, “Gülistan”, *İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulistan>, son erişim tarihi: 15.11.2023.
- Yücel, Hasan Âli, *Geçtiğim Günlerden*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 14.
- Zorlutuna, Halide Nusret, *Bir Devrin Romanı*, Panama Yayıncılık, Ankara 2018.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15	Revizyon No Rev. No.	02
	Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih:15/09/2024	
Tez Başlığı: Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası	
Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:.....	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 170 sayfalık kısmına ilişkin, 07/09/2024 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 28 'dir.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
1. ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç	
2. ☒ Kaynakça hariç	
3. ☐ Alıntılar hariç	
4. ☒ Alıntılar dâhil	
5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Serdar ÇEVİK
	Öğrenci No	N21131441
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR

Prof. Dr. Ramazan ACUN

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

Date: 15/09/2024

Thesis Title (In English): The Reading World Of The Last Ottoman Children

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 07/09/2024 for the total of 170. pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 28 %.

Filtering options applied**:

- Approval and Declaration sections excluded
- References cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Serdar ÇEVİK
	Student Number	N2009116
	Department	History
	Programme	Master

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Ramazan ACUN

EK 2. ETİK KOMİSYON İZİNİ

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 26/04./2024	
Tez Başlığı: (Türkçe) Son Osmanlı Çocuklarının Okuma Dünyası	
Tez Başlığı: (Almanca/Fransızca)*:	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Serdar Çevik
	Öğrenci No	N21131441
	Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Ramazan ACUN

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF HISTORY		Date: 26/04/2024
Thesis Title (In English): The Reading World of the Last Ottoman Empire		
My thesis work with the title given above:		
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 		
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.		
I respectfully submit this for approval.		
		Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Serdar Çevik
	Student Number	N21131441
	Department	History
	Programme	Master

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Ramazan ACUN

EK 3. TUHFE-İ VEHBÎ'DEN BİR BÖLÜM

Kıt'a-i Şer'iyye Der-Ḥarf-i Elif Ez-İbtidā

(Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün)

- 94 Tañrı adı Şîzer ü Şebzîr ü Yezdân u Ḥudâ
Yaradıcı Āferînde Büzürgî Kibriyâ
- 95 Vaşfidur Perverdgâr u Kirdgâr Āmurzgâr
Hem daḥı Pâyende Bâkîdür Hemîşe Dâ'imâ
- 96 Görîci Bînâ vü Dânâ Bilîci Ulu Büzürg
Merḥametlü Mihrban Pādâş u Ḥayrıla Cezâ
- 97 Rızq rûzî anı irişdirîci rûzî-resân
Şükr ü ḥamd oldı sipâs u râstâ medḥ ü senâ
- 98 Toḡru sözlü râst-gû Vaḥşür u Peyġam-ber Resûl
Hem Muḥammedür sûtüde ber-güzîde Muştafâ
- 99 Yaz nüvîs oġu bi-ḥvan Ḳur'an Nevî çalış bi-güş
Diñle bişnev añla der-yâb oldı şud lâyıķ sezâ
- 100 Merdüm âdemdür civan-merdî seḥâvet vir bi-deh
İzedî Ḥaķ yolına virgi maḥallinde be-câ

Kaynak: Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies*, C 2/S 2, 2007, s. 419.

EK 4. HZ. ALİ CENKLERİNDEN KAN KALESİ'NİN GİRİŞ KISMI

- 252 -

Doğan KAYA

Kan Kalasi hikâyesinin başlangıcı

Kaynak: Doğan Kaya, *Noksanî'nin Kan Kalesi Cengi*, Vilayet Kitabevi, Sivas 2009, s. 252.